

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Aus

80519

5

HN N59L C

KEMPE. DELA
BUDAPEST
VI., Teréz-közut 37.

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT

CLASS OF 1828

KEMPELEN BÉ...
BUDAPEST
1914, Teréz...

KEMPELEN BÉLA
Budapest, V. ö. József-körút 2.

70

A BOROSJENEI
TISZA CSALÁD
ÖSEI.

KEMPELEN BÉLA
BUDAPEST
10. Teréz-körút 2.

IRTA

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

(KÜLÖNNYOMAT A «TURUL» 1895. ÉVI FOLYAMÁBÓL.)

BUDAPEST.

1895.

Aus 80519.5

Harvard College Library

Dec. 9, 1920

Minot Fund

C

Franklin-Társulat nyomdája

KEMPELEN PÉLA
BUDAPEST
VI., Teréz-ut 37.

I.

A borosjenei Tisza család leszármazása a XVII. század derekán szereplő *István*tól kezdve léggé ösmeretes. Azt is tudják a genealogusok, hogy Bihar, Arad illetőleg a régi Zaránd vármegyében fekvő sok szép jószágát Boros-Jenő és Várad bukása után elnyelte a török hódoltság és csak a mult század közepén pörölte vissza azoknak egyrészét kisunokája *Tisza László*.¹

A család régibb történeteit azonban, Erdélybe szakadásának s Magyarországra való visszaköltözködésének körülményeit mai napig homály fedi. — *István*ról írtak ugyan egyet-mást,² de maradékait, legközelebből fiát és unokáját, legfellebb csak a nevéről ösmerjük.

Tisza Lászlónak, manapság is sokat emlegetett pörével tüzetesen, behatóan eddigelé még

¹ *Nagy Iván*, Magyarország családai XI. k.

² Gr. *Lázár Miklós*, Erdély főispánjai 201. l. *Szilágyi Sándor*, Egy államférfi a XVII. századból. (Nemzet. 1885. évf. nov. 29. szám.)

senki sem foglalkozott. Rendszerint a tradícióra hivatkoznak, mely, mint tudjuk, igen mostohán szokott bánni az igazsággal. Mert ez a pör annak idején országos érdeklődést keltett és csakhamar egész legenda keletkezett róla, melyben a valóság úgy át van fonva, szöve mindenféle képzelt és soha meg nem történt dolgokkal, *Tisza László* alakját olyan mistikus homály borítja, s meggazdagodása olyan mesés színben tűnik föl, hogy a kérdés tisztázását már csak a historiai igazság érdekében sem tartjuk fölöslegesnek.

De a pörös akták családtörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek, mert míg egyfelől a leszármazás hiányait pótolják, másfelől a birtokviszonyokra s az ősök viselt dolgaira vonatkozólag is tanulságos, becses adatokat szolgáltatnak.

Elég sajnos azonban, hogy a pör folyamán fölmutatott oklevelekből a nemzetség eredetének kérdését eldönteni nem lehet, mivel a modenai herczegtől visszaszerzett jószágok anyai örökséget képeztek s a *váradí Kiss* családnak fiú ágon való megszakadása után szállottak a borosjenei Tiszákra.

Kutatásainkat tehát más irányban kell megkezdenünk s bár kevés reménységünk van ahhoz, hogy a régmúlt időkből fenmaradt töredékes, sovány adatokat összefüggésbe hozhassuk, de

minthogy abból a fölfogásból indulunk ki, hogy az általunk konstatáltaknak szerencsésebb utódunk még hasznát veheti s egyik vagy másik nyomon haladva talán czélt is ér: ki kell jelöl-nünk némely támpontokat, melyek a genealogia szövevényes mezején útmutatókul szolgálhatnak.

Kétségtelen dolog, hogy *Tisza* személynév; és mint ilyen *Theza*, *Tisa*, *Tysa* stb. változatokban már Árpádkori emlékeinkben is előfordúl.

A többek között p. o. II. Endre királynak 1211-iki oklevelében a tihanyi apátságnak Szántó faluban (in villa Zamthow) lakó *Tyza* nevű udvarnoka említettetik.¹

Miklós, *Tyza* fia 1277-ben a somogyi várnak Megyerén lakó népei közé tartozott.²

Más Miklós fia Bálint, néhai *Tyza* unokája, turóczvármegyei nemes, IV. Béla királynak 1255-ben kelt adománylevelével igazolta a maga birtoklását.³

De mindezeknél jobban érdekelhet bennünket az a *Tisza mester*, a ki I. Károly uralkodása alatt a királyné ajtónállója és *borosjenei* birtokos volt s a kit a mult század hizelkedő genealogusai bizonyára csak azért nem tettek meg a manapság virágzó Tisza család ősatyjának,

¹ «*Tyza filius Nuuhu*». *Wenzel, Árpádkori Uj okmánytár* I. k. 123. l.

² U. o. IV. 94.

³ *Fejér, Codex Diplom.* tom IV. 2, 362.

mert a reá vonatkozó oklevelek újabb időben kerültek napfényre.

Annak okáért, de a jövődre való tekintetből is megérdemli, hogy személyével és élete körülményeivel közelebbről megösmernedjünk.

Tisza mester mint Mária királyné apródja kezdé pályafutását, kitől hűséges szolgálataért 1312-ben a régi Pilis vármegyében fekvő Üröm (Ewren, Ewrym) birtokot kapta.

Az adománylevélből megtudjuk, hogy származására nézve *ruthén* volt.¹

Mikor Mária helyét Károly oldalánál lengyel / Erzsébet királykisasszony foglalta el, az apródból ajtónálló lett és csakhamar úgy meg tudta nyerni koronás úrnője kegyeit, hogy ez, kiváló hűsége jutalmául 1322-ben a fejérvármegyei *Ladány* birtokot ajándékozta neki.²

De a király sem feledkezett meg hitvesének kedvelt ajtónállójáról s 1318 július 12-én a Fejér vármegyében fekvő *Érdet*, 1324-ben pedig, Erzsébet beleegyezésével *Üröm* falut adomá-

¹ «*Quod quia Theza rutenus aule nostre juvenis...*» Anjoukori okmánytár I. k. 281. Az oklevelekben *Thesa*, *Thysa*, *Tyssa* néven fordul elő.

² Kelt Temesvártt június 10-én. «*Nos igitur consideratis fidelitatibus fideliumque serviciorum meritis eiusdem magistri Iysse que nobis a toto eo tempore quo in regnum nostrum Hungarie domino annuente intravimus continue in aula nostra residens cum summe fidelitatis constancia exhibuit etc.*» Anjoukori Okmánytár II. k. 21. l.

nyozta neki, mely a mai Békás-Megyer és Buda-Örs környékén feküdt.¹

A birtokba iktatást a budai káptalan ellentmondás nélkül teljesítette s ez alkalommal Tisza mester az Aba nemzetségből származó Kompolthy család őseitől szerzett borosjenei jószág birodalmába is bevezettetett.²

Erzsébet nevű feleségétől, kiről csak annyit tudunk, hogy bizonyos Jakab leánya volt, — két fia származott: *András* és *László*.

Erzsébet asszony, özvegységre jutván, *Albrecht* budai polgárral lépett második házasságra, a kit közönségesen *Herczegnek* neveztek. Mikor a budai káptalan előtt 1333 október 5-én jegyajándékot adtak egymásnak, az özvegy, gyermekei rovására, túl a rendén bőkezű volt, mert egy szőlőt és azon felül az egész *Üröm* falut odaajándékozta jövődöbeli hitvesének. Természetesen fiainak beleegyezésével történt a dolog, noha még csak András volt akkor törvényes koru.³

Ennek utána a két fiúnak nyoma vész. Talán korán és maradék nélkül haltak el, de az sem lehetetlen, hogy *circumspectus* budai pol-

¹ U. o. II. k. 120. l. *Dr. Csánki Dezső*, Magyarország Történelmi földrajza I. k. 14. és 16. l. Erzsébet királyné rendszerint *«dilectus et fidelis aule nostre janitor»*-nak nevezi őt.

² U. o. és Csánki id. m. 13.

³ *Anjoukori okmánytár* III. k. 37. l.

gárokká váltak, mert mostoha apjuk sok szép jószágukon hamarosan túladott . . *Üröm* 200 márkáért — nagy summa volt ez abban az időben — a királyné kezére került, a ki aztán az általa alapított ó-budai apácza kolostornak adományozta. Hasonló sorsban részesült *Ladány* és *Boros-Jenő* is.¹

Csak hogy ez a Boros Jenő, mint a határjáró levélből kitűnik, Pest illetőleg Pilis vármegyében, Buda környékén feküdt, a Tisza család pedig a zarándvármegyei Boros-Jenőtől vette a maga praedikatumát.²

Nem lehet föladatunk, a minthogy nem is vezetne célhoz, — az oklevelekben századok folyamán előforduló Tiszákat rendre felsorolni, ámbátor ez sem valami nagy fáradságba kerülne, mert mindössze is kevesen voltak, — de szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy *Tisza Jakab* fiai 1341-ben a biharmegyei *Süveg*d egy részét zálogban birták,³ *Tiszay* (— de Tiza) *Pál* pedig 1327-ben Csongrád vármegye szolgabírája volt.⁴

¹ U. o. IV. k. 180., 270., 280., 283. lapokon.

² *Anjoukori okmánytár* II. k. 120. l. és Dr. Csánki id. m. 13. l. A budai káptalannak 1324 márcz. 29-én kelt jelentésében Boros-Jenő Pest vármegyében fekvőnek mondatik, de később rendszerint Pilishez számítják.

³ *Bunyitay Vincze*, A váradi püspökség története III. k. 299. l.

⁴ *Anjoukori okmánytár* II. k. 327. l.

Ezek a nyomok már közelebb vezetnek bennünket Zaránd vármegyéhez, a hol a borosjenei Tisza család legelőször feltűnik, s melynek területén már a XV. században volt *Tisza* másképen *Tiszafalva* helység. Csakhogy ennek földesurait 1439 óta, mikor Brankovics György despotának adományoztatott, — szakadatlanul ösmerjük és teljes bizonyossággal konstatálhatjuk, hogy ott a Tisza család birtoklásának semmi nyoma sincsen.¹

Igy tehát legfőlebb csak az a tanulság maradhat fön számunkra, hogy a mennyiben *Tisza* már a legrégibb oklevelekben határozottan mint személynév szerepel: a zarándmegyei *Tiszafalva* — minden valószínűség szerint — alapítójának vagy egykori birtokosának emlékét őrizte meg.

Az ebből levonható következtetéseknek azonban kevés hasznát vesszük, mert nincs okunk föltenni, hogy a borosjenei Tisza nemzetség törzsöke Zarándban gyökereznek. Sőt tovább menve még azt is kijelenthetjük, hogy bár középkori emlékeinket gondosan áttanulmányoztuk, de Tisza családra — mióta az állandó vezetéknevek használata divatba jött — az ország birtokosai között sehol sem akadtunk.

¹ *Dr. Márki Sándor*, Arad vármegye története II. k. Első rész 250. l. és *Dr. Csánki Dezső* id. m. 746. l. Ma is áll Tisza néven Halmágytól nyugatra.

Az előttünk ösmeretes legrégibb Tisza család, a mohácsi veszedelem után, a török hódoltság terjedésével bekövetkezett nagy társadalmi átalakulások hozták felszínre.¹

Rudolf király 1578 április 12-én Pozsonyban kelt oklevele által tasnádi *Tisza Tamást* megfeleségét *Orsolya* asszonyt, és ettől származott gyermekeit: *Mihályt*, *Katát* és *Ilonát*, polgári állapotukból, *«e statu et conditione civili et ignobili»*, címeres nemességre emelte.

A nemesség, Tamás érdemeiért — unokatestvérére *Tisza Lászlóra* is kiterjesztetett, a ki úgy látszik ebben az időben még legény ember volt.²

Az adományozott címér — leírás szerint — a következő: Sárga színű paizs zöld mezejében hátulsó lábain ágaskodó, tátott szájú, kilógó nyelvű, természetes színű *farkas*, mely első jobb lábával csapásra emelt kardot tart, bal lábát pedig ragadozásra terjeszti ki. A paizs felső, jobboldali szögletében, a farkassal szemközt, *vörös hold* látható.

¹ Mert arról a *Tisza* nevű tisztről, a kit Frater György váradi püspök 1551-ben a portára küldött, semmi közelebbit nem tudunk. Családja, társadalmi állása sőt még a keresztnéve is ösmeretlen előttünk. (*Horváth Mihály, Frater György élete* 3. kiadás 343. l.)

² Máskülönb az armális levél feleségét esetleg gyermekeit is bizonyára elősorolná... A nemességben rokonuk *Juhos Imre* is részesült.

Sisakdísz a paizsbeli alakhoz tökéletesen hasonló növekvő farkas, sisaktakarók: jobbról és balról *sárga-kék*.¹

Talán mondanunk is fölösleges, hogy ez a czímer merőben különbözik a borosjenei Tisza család ösmeretes czímerétől, melynek eredete felől semmit sem tudunk, csak az bizonyos, hogy a modenai herczeggel perlekedő *Tisza László* már a mult század közepén használta.

Tisza Tamás tehát, ki az oklevélben *agilisnek* neveztetik, — ennélfogva nemes anyától született, — tasnádi polgár volt vagy legalább is odavaló polgári családból származott. Később azonban Szathmárra költözött és vagy a várórséghez tartozott vagy egyéb hadi tisztséget viselt, mert 1587-ben arra hivatkozik, hogy ő felségét *«nagy sok időtől fogva»* szolgálja.

Szathmártt házat, telket, szőlőt s néhány darab szántóföldet szerzett és könyörgött a királynak, hogy szabadítsa föl, nemesítse meg azokat is.

Folyamodása véleményadás végett a szepesi kamarához küldetett, hol minden jóval biztatták, de mult az idő és semmi sem történt a dologban. Tamás pedig vén ember volt s attól tartva, hogy hűségese szolgálata kárba vész, 1587 okt.

¹ Az armalis másolata az Országos Levéltárban őriztetik. *N. R. A. Fasc. 1049. nr. 19.*

hó 30-án megtalálta levelével a kamarás urakat, hogy intéznék már el az ügyet.

Vegyék tekintetbe, hogy ő nem kér sem falut, sem jószágot, csak egy kis szabadságot, melynek maradéka is örvendezhessen. *«Vérem hullásdával, tagom szakadásával szolgáltam — ugymond — ő felségét; rabságot szenvedtem ... nagy summa pénzen változtam ő felsége hűsége mellett való szolgálatomért ki ... Én magam személyét ő felsége régen megnemesíttette, az én maradékimval egyetemben ... immár csak ez kicsint kívánom, hogy az én házhelyemet ő felsége megnemesíttse ez megnevezett kicsiny örökségekkel, az én vérem hullásdért...»*¹

Tisza Tamás tehát katonaviselt ember volt, mert a harminczadosok vagy más afféle tisztviselők nem igen ontották vérüket.

Ennek utána híret se halljuk többé, talán ütött az órája, érett kalász volt, learattatott. De mi lett *Mihály* fiából? hová tűnt el unokavére *Tisza László*?

Nagy sok idő múlva, félszázad elteltével, az ország másik szélén találkozunk ismét egy Tiszával, a török birodalom határán, Boros-Jenőn,

¹ Levelét így végzi: *«Tisza Tamás kegyelmeteknek mindenkor szolgál»*. A telek, melyre szabadságot kért, a *Vár-utczában* a Szamos felől való *szeren*, Eötvös Bálint és Silye Péterné háza szomszédságában állott. *Országos Levéltár. N. R. A. fac. 1089. nr. 33.*

mely akkor tájban az erdélyi fejedelemségnek erős védbástyája vala, és a környék úgynevezett *futott* nemeseinek igen gyakran oltalmat, menedéket nyújtott.

Meglehet, hogy *Tisza György* is azok közé a földönfutó nemes emberek közé tartozott, kiket a pogány az ősi hajlékból világgá üldözött és a kik lovuk hátán egy szál karddal, egy kopja vassal keresztül-kasul kóborolták az országot, rá-rá *ökleltek* a törökre és szabad nyereségből, zsákmányból éltek, míg vagy elhullottak úton-útfélen, vagy nyugodalmas családi tűzhelyet találtak maguknak ...

Meglehet, hogy ő is a felesége jussán került Zaránd vármegyébe és bizonyos, hogy annak előtte — ideig-óráig — *Makón* lakott; csak az a kérdés, honnan származott oda? mert Csanád vármegyében híre hamva sincs a Tisza nemzetségnek.¹

De még a szomszédságban is hiába keressük, mert Tiszay Pál a csongrádi szolgabíró és azok a biharmegyei nemesek, kik az Anjou-korszak elején éltek, úgy látszik mag nélkül haltak el, vagy a mi még valóbbszínű és tökéletesen egyre megy, nevüket nem tették örökössé, nem szállították

¹ V. ö. Dr. Csánki Dezső és Dr. Márki Sándor id. munkáit. A XVI. és XVII. századból fönmaradt dicalis conscriptiókban sem fordul elő a Tisza család.

utódjaikra, mivel *Tisza*, illetőleg *Tiszay* családot később egyik helyen sem találunk.

Honnan származott tehát *Tisza György*, a ki Boros-Jenőn laktában már igaz nemesi szabadságban élő ember vala, de nemességének eredetét nem ösmerjük és nincs okunk föltenni, hogy maga emelkedett volna a nemzet kiváltságosainak sorába?

Önkénytelenül is az öreg Tisza Tamásra kell gondolnunk, mert ez legalább húsból és vérből álló ember volt és az a körülmény, hogy ő Szathmártt, György ellenben *Makón*, később pedig Boros-Jenőn lakott, — nem zárja ki azt, hogy közöttük vérséges kapocs ne létezhetett volna.

Mert akkor tájban az örökös hadakozások alatt, kiváltképen a Bocskay támadásával bekövetkezett hajdújárások idején, nagy messze földre elszármaztak az emberek s még ha Tamás ivadécai szathmári örökségükben éltek-haltak is, ki tudná megmondani, hogy *Tisza László* melyik országszélen űzte a maga futó szerencsáját?

A czímerek különbözőségéből pedig — mint ezt számtalan példával igazolhatjuk — épen-séggel nem következik az ugyanazon nevet viselő családok különböző és egymásra nézve idegen volta. Szóval az összeköttetés lehetséges és föltételezhető s ezzel a genealógusnak okvetlenül számolnia kell, mert a mi még ma csak

valószínű, holnap talán *bizonyosságra* emelkedhetik ...

De míg ez a *holnap* el nem érkezik, addig a borosjenei Tisza család eredete továbbra is homályban marad és legelső ősenek azt a *Györgyöt* kell tartanunk, a ki már mint nemes ember, 1636 június 21-én öreg Rákóczy György fejedelemtől Arad, Csanád és Temes vármegyében jószágokat kapott adományba és tanult, oskolázott ember, egy szóval *dedk* volt.

Az adománylevélben «*Georgius literatus Tisza Makainus de Boros Jenő*» névvel neveztetik, a mi arra mutat, hogy nem régen költözködhett Boros-Jenőre és közönségesen mint Makóról jött embert ösmerték.¹ Később azonban, mikor már meggyökeresedett, egyszerűen Tisza György *jenei nemesnek* (nobilis jeneiensis) írta magát.

Az adományban, feleségén *Cserepes Annán* kívül, a ki régi, birtokos aradvármegyei családból származott, sógorai *Cserepes Dániel dedk* és *Szabó Ábrahám* is részesültek² és a dona-

¹ Meglehet, hogy az a *Makai György dedk*, a ki 1636-ban néhai Doczó András leányait több társaival együtt megosztottatta, *Tisza Györggyel* egy személy, a minthogy ezután többé nem is emlegetik őt az oklevelek. (L. *alább*)

² A Cserepes családra nézve l. *Dr. Márki id. m.* 294. l. Szabó Ábrahám 1609-ben Zaránd vármegye szolgálta.

tariusok nem kevesebb mint 14 falun és pusztán osztozkodtak. Persze hogy ez a tekintélyes birtok már jobbára a hódoltsághoz tartozott vagy legalább is a török torkában feküdt és Tiszáék csak zálogjogon illetőleg inscriptióban birták, de a török felől, ha életre való, ügyes emberek voltak, bizony kiszedhették annak a zsírját, míg a világgá futott régi földesurak innen-onnan előkerültek.¹

Tisza Györgyöt pedig első sorban is jó gazdának, szorgalmas birtokszerzőnek ösmerjük, a ki vagyonát napról-napra gyarapította, és mint abban az időben mondták volna — *értékes ember* vala. Rendes lakóhelye Boros-Jenő volt, de Nagy-Váradon is birt házat, a város legelőbbkelő részében a *Péntekhely-utcában*. Közhiva-

birája volt. Köszönetet mondok e helyen is *dr. Márk Sándor* kolozsvári egyetemi ny. r. tanár t. barátomnak, Arad vármegye tudós történetírójának, a ki a boros-jenei Tisza családra vonatkozó följegyzéseit szives készséggel rendelkezésemre bocsátotta s ezáltal munkámban nagy segítségemre volt.

¹ Az adománylevél kivonata az *Országos Levéltárban Gyulafejervári káptalan: Liber Regius XVIII. p. 154* Hogy az adományozott falvak és praediumok *Uyfalu, Patak, Fabrag, Kisfalu, Szemlek, Jagoricz* stb. a hódoltság közelében feküdtek, abból is kitetszik, hogy a fejedelem csekély 600 frt summában inscribálta azokat Tisza Györgynek és társainak, csakhogy gazdájuk legyen és önkényt be ne hódoljanak.

talt, vármegye-tisztséget nem viselt, de jószágba iktatások alkalmával, meg a jeneiek ügyesbajos dolgaiban, mint *homo regius* gyakran szerepel s 1656. év márczius 9-én már néhainak mondatik.¹

Úgy látszik többször is nősült, mert Rákóczy György fejedelemnek 1655 október 23-án kelt idéző levelében Tisza György házastársának már nem *Cserepes Anna*, hanem *Gaborjdni Erzsébet* iratik, és talán ettől született Erzsébet leánya, *Csulai György erdélyi ref. püspök* hitvese.²

Különben ezt a kérdést bajos eldönteni, mert *Szalárdi* krónikája szerint még 1658-ban is élt Boros-Jenőn egy Tisza György és meglehet, hogy ennek a felesége volt Gaborjáni Erzsébet; bár erről a Györgyről pusztá nevéen kívül egyebet se tudunk és a rendelkezésünkre álló oklevelekben sohasem történik róla említés.³

Nyugodt lélekkel az öreg György leányának tarthatjuk azt a *Tisza Annát* is, a ki a Rákóczy

¹ Tisza György birtokszerzéseire, borosjenei szereplésére, halálának idejére stb. vonatkozólag L. Orsz. Levéltár Neoacquist. fasc. 18. nr. 16.

² A fejedelem borosjenei Szentandrászi Zsigmond kérésére Eperjes, Porond és Bekény zarándvármegyei jószágok ügyében borosjenei Tisza Györgyöt, Kis Györgyöt és ezeknek feleségeit Gaborjáni Erzsébetet illetőleg Annát meg Zöldi István özvegyét törvényre idézteti. Országos Levéltár. N. R. A. fasc. 816. nr. 17.

³ Szalárdi János Siralmas Magyar Krónikája (Ujabb nemzeti könyvtár. Második folyam) 380. l.

által később lefejeztetett *Ujlaky László* borosjenei kapitány hitvese volt s a kinek birtokaiért Tisza István maradékai a neoacquistikai törvénszéken pört folytattak; minthogy azonban teljes bizonyossággal megállapítani ezt sem lehet, őt is ki kellett hagynunk a táblázatból.²

És mert végezetre az oklevelek arról sem világosítanak föl bennünket, hogy tulajdonképen ki volt a borosjenei Tisza család *ősanyja*? — mivel nem tudjuk határozottan, hogy Tisza István, ki már 1655-ben másodszor nősült — *Cserepes Anna* fia volt-e, vagy esetleg atyjának korábbi házasságából származott: leghelyesebbnek véltük — egy régigenealogiai töredék példájára — Györgyöt *magánosan* állítani táblázatunk homlokára.

Szükségesnek tartjuk már most kijelenteni, hogy bár e táblázat a borosjenei Tisza család legújabb nemzedékét is föltünteti, mi azonban csak az ősök viselt dolgairól fogunk szólni és elbeszélésünket azzal a *Lászlóval* végezzük, a ki a modenai herczeg ellen indított pörét 1760-ban sok ügygyel-bajjal befejezván, gazdag földesúr lett, s az udvarhelyszéki *Szitás-Keresztúrból* a biharvármegyei *Gesztre* költözködött.

² Rákóczy György fejedelem 1651. decz. 31-én a zarándmegyei *Síkola* birtokot 1200 frtban borosjenei Ujlaki Lászlónak és feleségének *Tisza Annának* inscribálta, majd 1656. febr. 23-án *Sombolyt* és *Borosteleket* kapták. *Orsz. Levéltár. Neoacquist. fasc. 18. nr. 6.*

István György
nobilis jeneiensis † 1656.

István de Boros Jenő 1643—1675. Zaránd vármegye szolgabírája, 1651. országgyűlési követ, 1656 alispán, 1656—1658. portai követ és rab a Jediculában. 1660. kővári kapitány.

1. Doczó Zsuzsánna.
2. borosjenei Móré Zsófia.

Erzsébet 1656.
Csulai György erdélyi ref.
püspök hitvese.

II. István
Erdélybe Görgény-Szent-
Imrére költözik, a fiscalis
tizedek albérlője,
1700-ban még él.
Bakó Kata.

Sára 1685.
1. dési Alvinczi András.
2. Petki Nagy Pál.

Alvinczi Erzsébet 1698.
gr. Bethlen Jánosné.

II. György szül. 1680 körül, megh. 1754 körül,
hites ügyvéd, Torda vármegye főjegyzője majd alispánja.
Tordán lakik.

1. Vásárhelyi Sára.
2. Bihari Zsuzsánna.
3. medeséri Jeddi Kata.

Klára 1752.
1. héjasfalvi Nagy Zsigmond.
2. haranglábi Horváth Adám,
kitől elvált.

Anna 1752.
mikeházi Mohai
Sándor.

Krisztina 1752.
désfalvi Pataki
Sámuel.

László 1748—1760.
a modenai herczeggel és a fiscussal
pöröl, az udvarhelyszéki Sztás-
Kereszturból, Bihar vármegyébe
Gesztre költözik. † 1772 körül.
bályoki Szénás Rebeka.

III. György
1724—1753.
convertált és francis-
canus barát lett.

Sára
septéri Fogarassi
János
cs. kir. hadnagy.

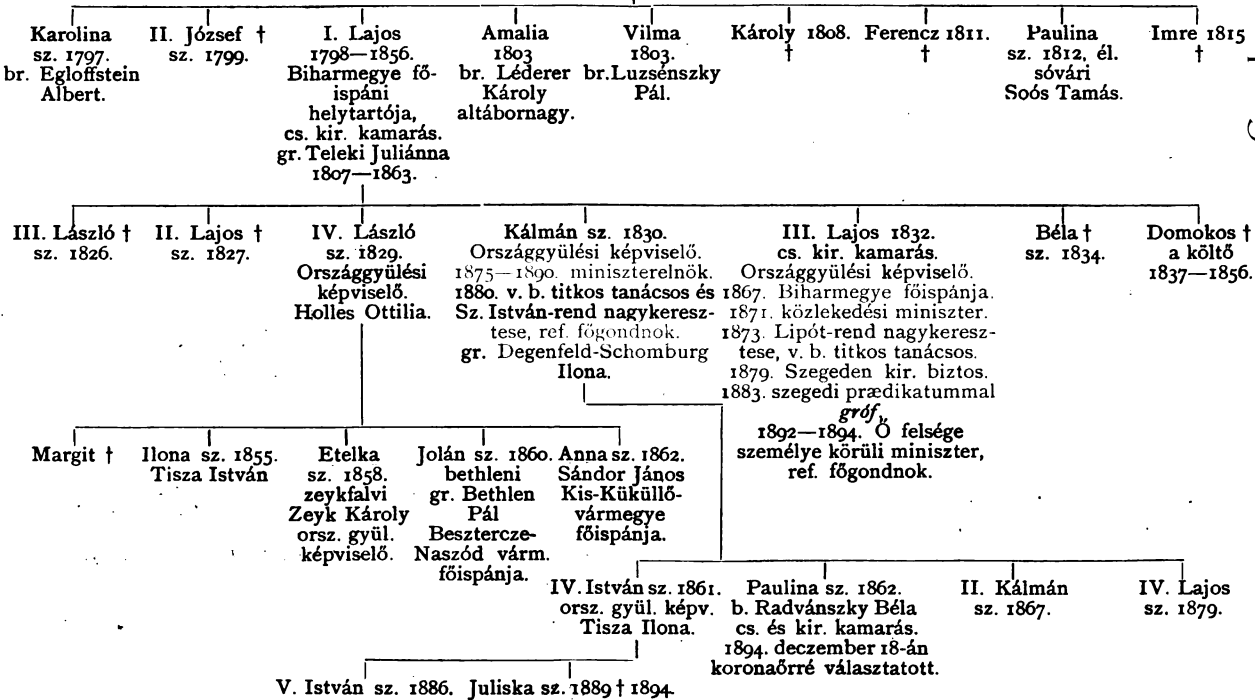
III. István
1761—1791.
†

II. László
1765—1831.
(I. II. táblán.)

I. József
sz. 1768.
†

II. László (ki az I. táblán.)
 Bihar vármegye követe, cs. kir. kamarás.
 gr. Teleki Kata 1777—1820.

II. TÁBLA.

II.

Tisza István (György fia) a XVII. század elején született s mint fennmaradt leveleiből és a diplomatiái téren való működéséből alaposan következtethetjük, — tudományosan képzett ember volt. Valószínűleg Váradon tanult, hol már abban az időben is virágzó protestans főiskolát találunk, a hadakozásban való jártasságát pedig odahaza Boros-Jenőn szerezte. Értett a *szóhoz*, de tán még jobban a kardforgatáshoz s változatos élete folyamán mindkét rendbeli tudományának nagy hasznát vette.

A vagyonszerzési hajlamot atyjától örökölte és szerencsés házassága meg saját igyekezete által rövid idő alatt sokra vitte.

Már 1643-ban megvásárolta váradi *Fodor Jánostól* a váradi hegyen levő *Aranyos* nevű szőlőt a hozzá tartozó földekkel együtt, a következő esztendőben pedig *Bagossy Istvántól* Zaránd vármegyében szerzett tekintélyesebb birtokot.¹

Mert akkor már Arad és Zaránd vármegye nagyrésze a hódoltságához tartozott s a régi földesurak — ha t. i. volt hová lehajtani

¹ *«Paria literarum et literalium instrumentorum Egredi Georgii Tisza de Boros Jenő, de et super bonis, juribusque ac portionibus suis possessionariis in Comitatus Bihar et de Zaránd existentibus habitis, confectarum et emanatarum» Országos levéltár Acta Neo acquist. fasc. 18. nr. 6.*

fejüket — jobbra-balra menekültek a török szomszédságából.

Így cselekedett Bagossy István is, mikor már közel férközött hozzá a török és családjával szathmármegyei birtokára, *Kaplyonba* költözködven, *Zarándon*, *Megyeren*, *Csigatövisen*, *Peczérden* valamint *Telek* meg *Óstelek* praediumokban fekvő birtokait, illetőleg Nadányi Erzsébettől született gyermekei örökségét, — *ezer forintért* Tisza Istvánnak zálogba vetette.¹

Három esztendő múlva, 1646-ban Nadányi György osztályrészét is magához váltotta 200. imperialis talléron, úgy hogy most már az egész *Nadányi* birodalom az ő kezére került. De sok szép pénzt is adott érte, a mit bizony kockára vetett, mert a hódoltságon fekvő jószágnak vajmi kevés örömét látta a gazdája. Költség, fáradság az övé volt, a haszonnal más töltözött. Elvetni csak elvethetett a szegény jobbágy, de mikor aratásra került a sor, a török tartotta a zsákot.

Hanem hát tudta ő, hogy mit csinál és bizonyára nem dobott ki olyan nagy summát csak azért, hogy *papirosan* gazdag földesúr legyen. És ha egyszer annak rendje és módja szerint bevezettetett a jószág birodalmába, a többi aztán az ő gondja volt.

¹ A záloglevél a váradi káptalan előtt kelt, melyben István, következetesen «*Stephanus Tiszay de Boros Jenő*» névvel neveztetik. *U. o.*

Igen ám, de a törvényes személyeknek épen ettől t. i. a statutiótól horsódzott a hátuk s mikor öreg Rákóczy György fejedelem 1647 január 20-án *Nicodin Mihály* zarándvármegyei alispánt és *Diószeghi Kristóf* deák szolgabíró-t többed magával kiküldötte, hogy Tisza Istvánt a Nadányi-féle birtokban statuálják: a jó urak összedugták a fejüket, tanakodtak és utóvégre is abban állapodtak meg, hogy ők bizony nem mennek ki a helyszínére, nem fogják leváogatni magukat a törökkel. Összecsődítették tehát a szomszédokat Boros-Jenőre és ott statuálták ünnepélyesen Tisza Istvánt a jószág birodalmába — tisztes séges távolságról.¹

Hanem hát a törvény ezt is megengedte és neki tökéletesen egyre ment. Az új a földolog reá nézve, hogy ellentmondás nem történt s a határjárás ellen — a mennyiben meg sem tartották — senki sem tiltakozott.

A törökkel pedig eligazította ő a maga sorát s okkal-móddal megfértek egymás mellett. Gyermekségétől fogva hozzájuk szokván, talán nem is gyűlölte, de bizonyára nem rettegett annyira tőlük, mint a ki csak hírüket hallá. Basákkal,

¹ A statutorok 1647 márczius 18-án jelentik a fejedelemnek hogy a helyszínére *„propter loci distanciam et metum tyrannorum Turcorum aliorumque diversorum hostium accedere non potuimus, attamen etc. etc.”* (Országos Levéltár U. o.)

bégekkel jó szomszédságot tartott¹ és tudta, hogy kell megvenni a szívüket. De ha ajándékkal, szép szóval nem boldogult, szükség esetén karddal is megvédelmezte a maga igazságát.

Boros-Jenő igen erős véghely volt s a benne lakó vitézlő rend úgy szólván nap nap mellett csatázott a törökkel. Tisza Istvánnak tehát módjában állott onnan is gondot viselni birtokaira. Mert a jeneiek örökösen czirkáltak és mikor a török nagyobb támadásra készült, ideje korán hírt adtak Váradra, melynek kapitánya behunyta a szemét, ha az őrség ráöklelt olykor a hatalmas és győzhetetlen császár vitézeire. Így aztán egyesült erővel csak megoltalmazták valahogy magukat és néha napján sokat levágtak a gyulai rabló törökben.²

¹ Mint leveleiből kitűnik, sok főtörököt ismert. *Topal Mehemet* egykori temesvári pasáról, a ki 1657-ben Rhodus mellett az olaszokkal harczolt, azt írja a fejedelemnek, hogy jobban szeretne most a *Temes mellett nyulászni* (Szilágyi Sándor, *Erdély és az észak-keleti háború II. k. 367. l.*)

² Egy ilyen csatározásról tudósítja Pankotai András 1651. február 2-án kelt levelében Kornis Ferenczet. «*Vasárnap az jeníőiekben levágtak kettőt a törökök; az jeníőiek kimenvén ... Muharin basát találták hatodmagával s levágták, hetediket egy Subasát más faluban levágták. Az Olay béken kívül nem volt olyan főtörök Gyulán, mint a kit levágtak. Az törökök ezen igen megbusulnak.*» (Fábián Gábor, Arad vármegye leírása 86. l. jegyzetben.)

Annyi bizonyos, hogy Tisza István nem hagyott föl a birtokszerzéssel, a mi arra mutat, hogy haszna volt belőle. De csak a földhöz ragaszkodott és nem törte magát, hogy a városban *nagy pusztá kőfalakkal* gazdagodjék. Vásárolt ugyan 1645-ben Székely Mózesről a *Csókás*, máskép *Középhidas* utczában egy telket.³ de ennél többet aztán nem is acquirált Boros-Jenőn.

Volt egy pár ezer forint készpénze és ezt úgy látszik feleségével kapta, mert atyja után még nem örökölt. *Doczó Zsuzsánna* anyai ágon a váradi Kiss családból származott, melynek Bihar vármegyében nagy kiterjedésű jószágai voltak. De mikor Tisza István 1636—1640 között nőül vette, még sok osztályos atyafi tartott számot ehhez az örökséghez és nem mondhatni, hogy *Zsuzska* valami különös szerencse lett volna reá nézve. Mindazonáltal, a mint látni fogjuk, ez a házasság vetette meg alapját a

³ Fábián szerint Boros-Jenő város rakva volt sokféle szabad házakkal és curiákkal, melyeket mindmegannyi előkelő emberek birtak. Tisza István idejében azonban már úgy kipusztult a lakosság, hogy a «*nagy haszontalan pusztá helyek*» egymást érték és az 1655-iki kolozsvári országgyűlésen végzést hoztak, hogy a tulajdonos, törvényes becsű mellett, tartozik a fundus egy részét átengedni, hogy a vitézlő rend közül, a kinek kedve tartja, házat építhessen rajta. (*Szilágyi Sándor*, Erdélyi országgyűlési emlékek XI. k. 193. l.)

borosjenei Tisza család későbbi gazdagságának.¹

Tisza István, könnyen érthető okokból, Borosjenő környékén igyekezett ugyan birtokait csoportosítani, de azért távolabb is széjjel nézett, ha valamely kedvére való jószág híret hallotta.

És a mikor a legtöbb ember hálát adott az Istennek, ha ép bőrrel megmenekülhetett a török torkából, ő igazán nagy vakmerőségre szánta a fejét és saját fészkében kereste föl a félelmetes ellenséget.

Tapasztalta ugyanis, hogy a Gyula közelében elterülő *Soklyó* pusztá rengeteg határát a hódoltságban lakó parasztok, nemesek, régtől fogva bitorolják, mert az igazi örökösök még a körös-marosközi pusztuláskor világgá széledtek s ma már boldog-boldogtalan éli, kapdossa a gazdátlan jószágot.

Annak okáért hozzá hasonló vitéz társaival, *Gaborjáni János, Gonda István és Király János* borosjenei nemesekkel addig futotta a fejedelmet, míg öreg Rákóczy György megtekintvén hűséges szolgálatjukat, 1648 márczius 26-án kelt levelével megparancsolta *Weér György* borosjenei főkapitánynak és a zarándvármegyei tisztvise-

¹ A váradi Kiss család birtokairól alább fogunk szólni. Doczó Zsuzsánna atyja *András*, anyja *Kiss Anna* volt.

lőknek, hogy mindaddig, a míg *Soklyó* birtokosai igaz vérségöket és jussokat országtörvénye szerint meg nem bizonyítják: Tisza Istvánt és társait tekintsék a közprédára vált pusztá földesurainak s annak birodalmában minden háborgatók ellen védelmezzék.¹

Ezzel tehát nem csak jogot, de jogvédelmet is nyertek s csak az volt a kérdés, hogy alkuszna majd meg a törökkel? mely a fejedelem hasonló adományait bizony nem igen respektálta és *füvelés idején* okvetlenül kardra került a dolog a gyulai és jenei vitézek között.

Hanem hát Tisza István uram most csak a fejét kockáztatta, míg a többi birtokszerzésnél a mellett még a pénze is veszedelemben forgott. Igaz ugyan, hogy feje csak egy volt, de meglehet, azt tartotta, hogy a halál zsoldját egyszer így is úgy is le kell róni, a birtokot azonban unokája is örökölheti és legalább nem lesz belőle jószágnélkül szűkölködő szegény legény.

A következő év január 10-én az öreg fejedelem temetésére Gyulafejérvárra gyülekeztek az országrendek. Ott találjuk Tiszát is *Nagyary Benedek* borosjenei praedikátor társaságában. Ügyes-bajos dolgai miatt vagy talán a farsangi mulatozások

¹ *Országos Levéltár. Gyulafejérvári káptalan: Liber Regius XXII. p. 65.*

kedvéért még februárban is ott időzött és rendes szokása szerint *acquirál*gatott. Ez alkalommal csak némely *zarándi*, *csigatővisi* és *eleki* rész-birtokot vett zálogba a fejedelmi udvarban tartózkodó *Kemenczei Lászlótól*, de rövid idő múlva nevezettnek összes *zarándvármegyei* jószágát magához váltotta.¹ Persze hogy ez az újabb szerzeménye is a hódoltságon s részben *Gyula* közelében feküdt, de hát olcsón jutott hozzá és mint praktikus ember nyilván úgy gondolkozott, hogy néhány esztendő alatt, innen-onnan csak megtérül az a tőke, a mit belefektetett, a maradék pedig ám lássa a maga dolgát.

Tisza István azonban vagyona mellett tisztességét is öregbítette, mert 1649-ben már *Zaránd vármegye* szolgabírája, 1651-ben pedig országgyűlési követé volt s nem sokkal utóbb alispánnak választották. Gyakran megfordult a fejedelmi udvarban, hol sógora, *Csulai György* püspök, öreg *Rákóczy György* egykori udvari praedikátora, igen kedvelt, befolyásos ember

¹ Tisza György a neoacquistikai bizottság előtt összesen 38 eredeti oklevelet mutatott föl és ezekről bizonyos *Fürstenbuch* nevű uri ember 1699-ben Bécsben hiteles másolatokat készített, könyvalakban, folyó számmal ellátva, mely az Orsz. levéltárban *Neoacquist. fasc. 18. nr. 6.* jelzet alatt őriztetik. Tisza István most említett birtokvásárlásaira, a 25, 26, 27, és 28 számok vonatkoznak.

vala és alkalmasint ő meg bizalmas barátja *Szalárdi János* a történetíró hívta föl reá a fejedelem figyelmét.¹

Családi körülményeiben ez utolsó évek alatt nagy változások történtek. Feleségét, atyját eltemette s 1655. márczius 15-én *Jspán Márton* özvegyével borosjenei *Móré Zsófiával* új házasságra lépett.² Doczó Zsuzsánnától egyetlen fia maradt *István*, a ki ebben az időben serdülő ifjú lehetett. Móré Zsófia előkelő, tekintélyes családból származott s hozományát zaránd és biharmegyei jószágok képezték. Most már aztán nem is acquirált többé Tisza István, hanem inkább arra törekedett, hogy a társadalomban vagyonához

¹ Orsz. levéltár. Act. Neoacquist. fasc. 18. nr. 16. Pankotai András 1651. február 2-án írja Kornis Ferencz kolozsvármegyei főispánhoz: «most 31. Januarii volt Jenőben a gyűlés, választották viczeispány uramot s *Tysza István* uramot Erdélyben urunkhoz az gyűlésre». *Fábián*, Arad vármegye leírása 86. l. (jegyzet.)

² Ráth Károly, Sebesi Ferencz budai követsége (Győri tört. és régészeti füzetek I. k. 193. l.) «Az 1655. év. ápril hó 10-én este Zaránd megye Bolgárfalva helységében, Sebesi Ferencz megyei főszolgabíró residentionalis házában víg mulatság folyt, kézfogása és gyűrűváltása lévén Anna leányának Komáromi Ferencz nagyváradi lakos és biharmegyei birtokossal. A ház fővendégjei voltak ... Szalárdi János a történetíró .. és Tisza István belényesi biharmegyei birtokos s 26 napos házas ember, mint a vő Komáromi Ferencz kéri» *Móré Zsófiára* vonatkozólag l. alább.

és tehetségeihez méltó helyet foglalhasson el. A zarándvármegyei alispánság, úgy látszik, nem elégítette ki becsvágyát és fontosabb szerepet akart betölteni Erdély államéletében.

Annyi bizonyos, hogy ez időszak mód nélkül kedvezett az efféle törekvéseknek, és erős akaratú szívós ember, a milyennek Tisza Istvánt ösmerjük, ha a mellett még tehetsége is volt, könnyen elérhette célját.

II. Rákóczy György nagy dolgot forgatott elméjében; szűk volt neki Macedonia, azaz hogy Erdély és lengyel király akart lenni.

Szövetkezett a svédekkel, megnyerte, lekötölte magának a kozákokat, meg a két oláh vajdát s csak épen a porta beleegyezésére volt még szüksége, hogy seregével Krakó ellen induljon.

De a portán nem jó szemmel nézték a fejedelem készülődéseit, mert növekedő hatalma már eddig is aggodalomba ejtette a törököt. Határozottan nem tiltották ugyan, hogy beavatkozzék a svédek és lengyelek között folyó háborúba, minthogy céljaival még nem voltak teljesen tisztában, sőt azt remélték, hogy esetleg hasznot is húzhatnak belőle, — de engedelmet sem adtak arra, jöllehet Rákóczy — szokása ellenére — most a pénzt sem kimélte, hogy a lengyel expeditio mellett hangulatot csináljon.

«Mert az török szeme *adom* nélkül nem lát,

nyelve néma. Írják 1656. október havában az erdélyi követek, s bizony sok költség kell ahhoz, hogy a fejedelem előmehessen dolgában. Máskülönben pedig a portán úgy gondolkodnak, hogy csak hadd marakodjék a lengyel a svédde, ne legyen arra gondja Rákóczynak és jobban tenné, ha mennél hamarább beküldené az adót, mintsem hogy a más bajával törődik ... Az angol residens pedig jóakarólag figyelmeztette a fejedelmet, hogy a porta beleegyezése nélkül semmit se cselekedjék, mert könnyen megadhatja az árát. Ily körülmények között bizonyára csak ártott az ügynek, hogy *Balogh Mátté* a kapitihá és *Harsányi Jakab* a török deák, a helyett, hogy szép egyességben éltek volna, örökösen torzsalkodtak, ennek következtében pedig tekintélyük is nagyon alászállott. Utoljára még a szövetséges moldvai vajda megbizottjait is elidegenítették maguktól, szóval igen rosszúl képviselték Rákóczy érdekeit.¹

A szerencsésében elbizakodott fejedelem nem tudta vagy nem akarta belátni ennek káros következményeit és azzal vigasztalta magát, hogy majd rendbe jó minden, ha egyszer a lengyel koronát fejére teszi.

¹ Szilágyi Sándor, Erdély és az északkeleti háború II. k. 223. továbbá II. Rákóczy György összeköttetései 508. l.

De Balogh Máté tapasztalt vén róka létére fölismerte a helyzetet. Tudta, hogy Rákóczy veszedelmes játékba kezdett és volt esze, hogy félreálljon, míg a zivatar elvonul. Az év vége felé visszatért Erdélybe és a fejedelemnek új kapitiháról kellett gondoskodnia, mert a portáról minduntalan gonosz hírek érkeztek.

Választása Tisza Istvánra esett, kinek sógora Ujlaki László, borosjenei kapitány, csak nem rég jött meg a kozák hetmantól és föladatát dicséretesen oldotta meg.

Tisza ugyan — tudomásunk szerint — még sohasem vett részt hasonló küldetésben, de legalább alaposan be volt avatva a viszonyokba, ösmerte a török észjárását, gondolkozásmódját, ügyes, alkalmazkodó és óvatos, mindazonáltal bátor szívű ember vala. Rákóczynak pedig olyan kapitihára volt most szüksége, a ki ne veszítse el egy könnyen a fejét és ne ijedjen meg a maga árnyékától, ha majd a portán *«mennydörgő módon»* fenyegetőznek.

A kapitihák voltaképen nem követek, hanem a fejedelem diplomatai ügyvivői, magyarosan *szószólói* voltak¹ s bár nem birtak ugyan olyan

¹ Rákóczy György a Tiszához intézett leveleket így címezi: *«Generoso Stephano Tisza de Boros-Jenő, in fulgida Porta Ottomanica Oratori continuo»*. A kapitihák néha *agenseknek* is neveztetnek.

zéleskörű fölhatalmazással, mint a főkövetek, de állandóan a portán tartózkodván, gyakran még fontosabb missiót teljesítettek. Ezért a fejedelmek, kiváltképen Bethlen Gábor és öreg Rákóczy György nagyon megnézték, hogy kit küldjenek kapitihaságra, mert a porta a legfurfangosabb diplomatiái műveletek színhelye volt és tapasztalatlan, vagy nem elég óvatos ember könnyen elbukott azon a sikamlós talajon.

A kapitihák mellett rendszerint egy titkárt, úgynevezett *török dedkot*, meg egy hites tolmácsot találunk, kinek lekötélézése különös fontossággal birt, mert egyaránt használhatott és árthatott az üggynek. Konstantinápolyban az *erdélyi házban* laktak, és ellátásukról a porta gondoskodott, bár ezt a fejedelem, a sok borralvaló és ajándék osztogatása által, busásan megfizette.

Mikor Tisza István 1656. november közepén a portára érkezett,¹ a török deák Harsányi Jakab, a tolmács pedig Zülfikár aga volt. Harsányiról azt híresztelték, hogy renegáttá akar lenni; Zülfikár elaggott, gyámoltalan ember vala, kire már Balogh Máté is panaszkodott, hogy

¹ Szalárdinál olvassuk, hogy a persa követ 1656. évi november 19-én érkezett a portára és hogy minémű ajándékot hozott a császárnak, «az országnak akkori ottan lévő kapitihája borosjenei Tisza István .. renddel megirta volt» (Id. m. 296. l.)

néha azt sem tudja, mit beszél és olyan, mint a vén hegedűs, a ki minden nap egy-egy nótát felejt. A német residens a lengyelek pártját fogta, a francia mindenáron békét akart, különben Balogh véleménye szerint *igen ravasz pápista ember volt*. Az angol jó indulatot mutatott ugyan a svédek iránt, de nem volt hajlandó kitenni magát Rákóczy érdekében, kire a tatár követek szüntelenül vádaskodtak. A Harsányival rossz lábon álló moldvai kapitihák hidegen, bizalmatlanul fogadták .. szóval diplomatiái működését igen rossz előjelek között kezdé meg.¹

De bármennyire újoncz is volt ezen a téren, józan világos eszű ember létére helyesen fogta föl feladatát és mindenekelőtt a porta magatartásával igyekezett tisztába jönni. Csakhamar meggyőződött arról, hogy a fejedelem, a kinek barátja úgyszólván senki, ellensége azonban igen sok volt — nem fogja megnyerni a porta engedelmét a háborúra, a bevégzett tényekkel szemben pedig csakis akkor számíthat elnézésre,

¹ Tisza István jelentése 1656. decz. 13. (Szilágyi, Erdély és az észak-keleti háború II. k. 225. l.) Harsányi Jakab decz. 21-én kelt levelében mentegeti magát a fejedelem előtt hogy csak *Balogh Máté* fogta reá, mintha renegáttá akarna lenni és Zülfikár aga megesküdtött Tisza István előtt, hogy ilyet neki sohasem mondott. (Szilágyi. S., Rákóczy Gy. összeköttetése 508. l.)

ha vállalatát gyors siker követi, *minthogy a török nemzet elméje nagyon a szerencse után jár.*

Figyelmeztette tehát Rákóczyt, hogy a diván beleegyezése nélkül csakis abban az esetben kezdje meg a háborút, ha *készre* mehet és biztos kilátása van arra, hogy a lengyel koronát hamarosan elnyerheti, mert máskülönben saját magával együtt az országot is végső veszedelmbe sodorja.¹

Már ennél több óvatosságot magyarsága megtagadása nélkül nem tanácsolhatott a fejedelemnek, mikor a nemzet jobbjai, köztük *Zrinyi Miklós* és *Nádasdy*, nagy örömmel és reménységgel néztek a hadi készülődések elébe és Rákóczyban látták azt a *«tündöklő csillagot»*, a ki által meg fog virradni a szegény magyarra.²

A fejedelem tehát nem habozott többé és elhatározta, hogy a porta engedelme nélkül is beüt Lengyelországba, Tiszának azonban szigorú kötelességévé tette, hogy a dolgot mindaddig tagadja, a meddig ellenkező parancsot nem kap tőle ...

Nehéz és háládatlan szerep, melynek csak addig volt értelme, míg a hadi készülődések folytak, nehogy a török tiltakozása Rákóczyt olyan helyzetbe sodorja, hogy ne maradjon fenn

¹ Szalárdi id. m. 301. l.

² Szilágyi, Erdély és az észak-keleti háború II. k, 228. l.

más választása, mint vagy szégyenszemre visszavonulni, vagy nyíltan szakítani a portával.

De mikor már a sereg megindult és annak híre Konstantinápolyba is eljutott, a vakmerő tagadás semmit se használhatott többé az ügynek, a kapitálya fejére azonban könnyen veszedelmet hozhatott, mert még csak védekezni se tudott az ellen, hogy álmította és félrevezette a portát.

Az 1657 elején, kemény téli időben, Rákóczy már az ország szélén táborozott és a tatárok siettek ezt hírül adni a portára.

A nagyvezér január 24-én maga elé hívatta és kérdőre vonta Tiszát, a ki azonban, kötelessége szerint, hűségesen tagadta a dolgot. Indignálódva utasította vissza azt a vádat, hogy Rákóczy a fényes kapu híre és akarata nélkül ilyen vakmerőségre vetemedett volna s általában olyan jól játszotta szerepét, hogy csakugyan sikerült neki a nagyvezért rövid időre elámitani.

Köpröli Mohamed, a kihallgatás végével így szólott hozzá: *»Ird meg az uradnak, béke-séges országa, nagy gazdagsága, senkitől sem bántása: üljön veszteg, ne mozogjon, megárt. Nem tudja-e, hogy a lengyeleknek a felséges tatár chámmal is barátságok vannak? összevesznek, azt is ellenségévé csinálja s az fényes portának is bajt szerez.»*¹

¹ Szalárdi id. m. 301. 302.

Tisza megfogadta a jó tanácsot, írt a fejedelemnek, de persze nem azt, a mit a nagyvezér parancsolt. Figyelmeztette urát, hogy mindenekelőtt a tatárokkal egyezzek meg, mert legközelebb onnan fenyeget a veszedelem. Gondolja meg, hogy a mit még ma egy újjal is tapasztaszthat, később tenyérrel is hiába tapogat. Küldje be a portára főkövetét mennél hamarabb, mert ez a titkolózás és képmutatás előbb-utóbb rosszra fog vezetni.

Rákóczy tehát föltartóztatás nélkül folytathatta útját Krakó felé, de Tisza István első diplomatiái sikerének nem sokáig örvendezhetett. Mert a porta csakhamar biztos értesülést szerzett Rákóczy előnyomulásáról és elkövetkezett az idő, mikor a nagyvezér mennydörgő módon fenyegetőzött s csak úgy *füstölt* a haragtól, mikor Tisza azzal menté magát, hogy ő mégis ártatlan, mert most hallja először, hogy a fejedelem Lengyelországba tört.

Persze hogy nem adtak többé hitelt szavainak, de legalább ép bőrrel menekült és úgylátszik, igaza volt abban, hogy a török elméje a szerencsével forog. Mert nem lehetett tudni, mit hoz a holnap, és a mit a pártütő erdélyi fejedelem vétett a portának, azt a *lengyel király* jóvá tehetete ...

És tényleg egy darabig várakozó állást foglaltak el Konstantinápolyban. Sürgették ugyan

az adó beküldését, szidták, fenyegették Rákóczyt, hogy megtagadta a portához tartozó hűségét: de azért folytonos figyelemmel kísérték a lengyelországi eseményeket és annak kimenetelétől tették függővé Erdély sorsát.

Rákóczy 1657. márcz. 28-án tartotta fényes bevonulását Krakóba és elérkezettnek hitte az időt arra, hogy a portát kiengesztelje. De a győzelem híre még nem jutott el Konstantinápolyba és Tisza István ápril 30-án kelt levelében keservesen panaszkodik Barcsai Ákosnak, a ki a fejedelem egyik helytartója volt, hogy a fővezér megesküdött, hogy Erdélyt, Moldvával együtt porrá teszi. Hívja hát össze a három nemzetet és küldjenek *illendő ajándékkal* követekeket a portára, a míg nem késő, mert már a tűz fellobbant és a töröknek kengyelben a lába. Tanácsolja, hogy írasson Barcsai a temesvári és egri pasáknak, hogy vessék közbe magukat a portán, mert hiszen nekik se lesz abból hasznuk ha Erdély végromlásra jut — *«az Istenért»* — úgymond — *jól gondolkodjék kegyelmed, és oka ne legyen a haza veszedelmének»*.¹

Rákóczy arra számított, hogy lengyelországi diadalának hírére el fognak némulni ellenségei a

¹ A jelentést rendszerint a török deák is aláírta, de a most idézett levél egészen a Tisza keze írása. (Kiadta Szilágyi Sándor, Erdély és az északkeleti háború II. k. 359. l.)

portán, de csalódott, mert Krakó elfoglalását nem tartották Konstantinápolyban olyan fontos dolognak, főleg miután a budai pasa úgy informálta a nagyvezért, hogy a fejedelem tulajdonképen semmi derék dolgot nem végzett, mert a lengyel urak idegenkednek tőle, sőt az egyesült lengyel és német hadak a Visztula mellett két tűz közé szorították.

Most aztán ismét gonosz napok következtek Tiszáékra, mert a nagyvezér legelsőben is rajtok tölté bosszúját. Élelmükről nem gondoskodtak többé, a «*præbenda-pénzt*» nem adták ki s mint-hogy Barcsay az ország javaiból sem táplálta őket, bizony szükségét szenvedtek. Tanácsolta hát Tisza, hogy küldjenek valami ajándékot az «*ebnek*», hogy megjöjjön a kedve.¹

Végre máj. 23-án megérkezett *Thorday Ferencz* a főkövet, a svéd király legatusaival. A vezér hidegen fogadta őket, dühöngött Rákóczy hitetlensége ellen és «*nagy rancorral*» beszélt velük. De Tiszával egyetemben addig engesztelték, míg lecsendesedett, elfogadta az ajándékot és becsülettel megkaftányozta mindnyájukat. Június 29-én a szultán is maga elé bocsátotta a követeket. Thorday Ferencz, a fejedelem utasításához képest

¹ Panaszkodik, hogy Erdélyből semmi híreket nem kapnak, sőt a titkos íráshoz való *kulcsot* is hiába várják. A jelentés 1657. május 18-án kelt. (U. o. II. k. 361. l.)

hatalmas diktióval akarta volna meglágyítani a török császár szívét és fölöttébb csodálkozott, hogy nem engedték beszélni. Micsoda kihallgatás az olyan, a hol az ember még szóhoz sem juthat!

Annak utána a muftihoz mentek, a ki eleinte mérgeskedett, átkozódott, utoljára pedig minden jót ígért s mi hallatlan dolog, még az ajándékot is visszautasította. Ilyen ember sem akadt több Konstantinápolyban.

Thorday uram beszámolván követjárása felől, arra az eredményre jutott, hogy a portai dolog a *lengyelországi szerencsén forog*. Hát ezért bizony nem volt érdemes olyan nagy útat tenni és annyi sok pénzt elkölteni, mert régen megmondá már azt Tisza István.¹ Csakhogy épen az volt a baj, hogy Rákóczy szerencsecsillaga már tűnőfélben vala és ezt igen jól tudták a portán.

A lengyel az osztrákkal szövetkezett ellene, X. Károly svéd király cserben hagyta, a kozákok fellázadtak, a tatárság csak egy intésre várt, hogy beüssön Erdélybe: a fényesen kezdett háború csúfos kudarczczal végződött.

Tisza István e válságos napokban, követ-társaival együtt roppant tevékenységet fejtett ki és szívvel-lélekkel akart szolgálni hazájának. De

¹ Thorday főkövet jelentése 1657. június 4-ről. (U. o. II. k. 363. l.)

már akkor Rákóczy nem volt más a porta szemében, mint *pártút adófizető szolgálja*, a ki megérdemli, hogy vakmerőségeért méltóan lakoljon. Hasztalanul törekedtek mellette a svéd és angol követek; hiába bizonyígtatta Tisza, hogy a fejedelem csak a fényes kapu hasznát nézte, mikor a svédekkel szövetkezett és élete fogytaig meg akar maradni hűségében: Konstantinápolyban kijelentették, hogy Rákóczy hatalmának növekedését meg nem tűrik és bűnbocsánatra csakis akkor számíthat, ha kivonja hadait Lengyelországból.

De ez sem volt őszinte ígélet, meg is jegyzi rá Tisza 1657. június 23-án kelt jelentésében, hogy nem lehet hinni szavukban, mert jó reménységet nyújtanak, de *«az szívek teljes miriggyel»*.

Ily körülmények között nem tanácsolhatott egyebet a fejedelemnek, mint hogy békéltessék meg a svéd királyt a lengyelekkel, maga pedig szövetkezzék az oroszszal és igyekezzék a kozákokat ismét pártjára vonni. A tatárok abban bíznak, hogy Erdély üres lévén, vérontás nélkül kirabolhatják. Jól vigyázzon tehát Rákóczy és ha le nem ültetheti őket, legalább seregének egy részét bocsássa haza Lengyelországból. A portába helyezett bizodalma hiú reménység. Az a szerencséje Erdélynek, hogy a *pogány ebeknek* meggyűlt a bajuk a velenczésekkel, különben már elborították volna az országot.

*«Istenünkhöz, vallásunkhoz, hazánkhoz, Nagyságodhoz való kötelességünk arra indítana bennünket, hogy az közönséges causát totis viribus előmozdítanók; miénk az fáradtságos törekedés, Isteneen áll, mint munkálkodik ez megátalkodott pogányok szívében».*¹

De már késő volt a jó tanács, kárba veszett minden igyekezet. Rákóczy békéért könyörgött és megkezdé szégyenteljes visszavonulását Lengyelországból. A nagyravágyó, hatalmas ember, kinek csak nemrég királyok és fejedelmek keresték barátságát, megaláztatott a föld poráig és bukásában azzal vigasztalta magát, hogy *nem az ellenség fegyvere értett neki, az Isten haragja szállott fejére.*² Seregének romjait lengyel és tatár hadak úton-útfélen levágták, Kemény Jánossal az erdélyi nemesség színe-java a khán fogságába került.

Tisza István már a tavaszon szeretett volna kijönni a portárol. Megelégette a dicsőséget, mert mégis csak jobban tudott ő karddal viaskodni, mint *szóval* meg pennával és a csatatérre kívánczozott.³ De a fejedelem, úgy látszik, hallani

¹ A jelentéseket lásd Szilágyi, Erdély és az északeleti háboru II. k. 359—368. l.

² Szilágyi S., A két Rákóczy György családi levelezése 532. l.

³ Erre czéloz Barcsay Ákos helytartó 1657. márcz. hó 22-én írott levelének következő passusa: «Az kgték

sem akart erről s továbbra is bent marasztá. És a míg teljes erejéből oltogató a Rákóczy ellen fellobbant tüzet, egyszer csak azon vette észre magát, hogy az ő háza is kigyuladt.

Valahányszor fejedelemváltástörtént Erdélyben, a porta mindannyiszor követelte *Boros-Fenő* átadását s csak a jó Isten tudná előszámlálni, hogy mennyi ügygyel-bajjal, költséggel és lótás-futással volt képes a szegény ország megvédelmezni ezt a fontos végvárat.

Rákóczy bukásával — mert Konstantinápolyban ítéletet mondtak már fejére — ismét szőnyegre került az ügy, hisz ennél kedvezőbb alkalmat keresve sem találhattak volna arra, hogy *Fenőt* végre-valahára a félhold uralma alá hajtsák. Éreztetni kell a pártos, hűtlen országgal a hatalmas császár rettentő haragját, — így hangzott a díván véleménye; mert nem az volt a főczél, hogy Rákóczy bűnhődjék, hanem hogy Erdély emelkedésének örökre elvágják az útját.

Mikor Tiszának fülébe jutott, hogy mit forralnak a portán, nem lehetett többé maradása Konstantinápolyban. Ha *Boros-Fenő* elvész,

készítése felől írtam Urunknak s alázatosan is törekedtem, ő nagysága méltóztassék kgtek felől provideálni, szégyen lévén, ha kgtek csak úgy indul hadra.. azon leszek kgteket tisztességesen elkészítsem. (Szilágyi, Erdély és az északkeleti háboru II. 358. l.)

rövid idő múlva elvesz *Várad* is, ő pedig háza népével együtt bátran neki indulhat a nagy világnak. Elhatározta tehát, hogy búcsút vesz a portától; úgy is vége van már mindennek s otthon legalább oltalmazhatja családi tűzhelyét, és hazájának, nemzetének is szolgálhat.¹

Csakhowy már akkor útban volt a tatár khán követe Konstantinápoly felé, a lengyelországi győzelem hírével.

Utolsó portai jelentése 1657. augusztus 1-én kelt s Barcsay, a helytartó, augusztus 13-án tudósította őt az erdélyi állapotokról. Kipusztult az ország, odaveszett a főnemesség virága, az emberek sírnak, jajgatnak és átkozódnak mindenfelé. *«Ezt hozd — úgymond — a más országnál való kapdosás, ennek az hazának pusztulást s talán az urunk fejedelemségének is változását ... s főlő, kegyelmeteknek is, ha veszedelme nem is, de elég busulása s nyomorúsága következik, sőt én nehezen hiszem, Fenő is most oda ne csússzon ...»*²

Barcsay Ákos jó prófétának bizonyult, kár, hogy a saját sorsát meg nem tudta jövendőlni. Mire levele Konstantinápolyba érkezett, Tisza István, Harsányival, Thorday Ferenczczel, Zül-

¹ Barcsaynak 1657. aug. 13-án kelt levelében olvassuk : «Kapikiha ki leszén, még nem tudom, mint disponál urunk ő nsga». U. o. 369. l.

² U. o.

fikár agával már a *Héttoronyban* elmélkedett a szerencse forgandóságáról.¹

A porta csak azon bosszankodott, hogy Rákóczy kicsúszott a tatár khán körme közül. Milyen szép társaság került volna most össze a *Jediculában*.

III.

Mikor a török már háromfelől is megtámadta Erdélyt, és a szerencsétlen ország igazán siralomházhoz hasonlított, a borosjenei vitézlő rend semmivel sem törődve, nagy vígan tölté az időt az erős kőfalak között. Hol egyik, hol másik tisztviselő házánál folyt a dinom-dánom, mivelhogy *Ujlaki László* kapitány és *Thuri Mihály* alispán mód nélkül kedvelték a bort, italt és ha egyszer bevették magukat a kupák közzé, ágyúszóval is bajosan lehetett elmozdítani őket a terített asztaltól.

A sok vigadozás és vendégeskedés közepette bizony eszökbe se jutott, hogy védelemhez kérésüljenek, hanem midőn hírül vették, hogy a nagyvezér már megindult Temesvárról és egyenesen Jenőnek tart, követeket küldtek a váradi kapitányhoz és a fejedelemhez, hogy gondos-

¹ Rákóczy György 1657. szeptember 1-én írja anyjának: «Az portán Züldfikár agát, Harsánit, Tordait, Tisza István uramékat a Jediculában vetették.» U. o. 436. l.

kodjanak róluk. Holott a vár mindenféle hadi szerszámmal s éléssel úgy el volt látva, hogy külső segítség nélkül is akármilyen derék ostromot kibírhatott volna.

Azonközben pedig szokásuk szerint dicsérték és egekig magasztalták a fejedelem vitézi bátorságát, sok szép hadait és *«jó egészségeért, hosszú életéért, szerencsés fejedelemségeért, a törökön való diadalmas győzelmeért nagy huzamos poharakkal, nagy fazekakkal egyesével iván, magok is a fazekak, kupák, poharak járási közben az törökkel nagy bátran vlnak, vagdalkoznak vala»*.¹

Ez alatt a nagyvezér föltartóztatás nélkül közeledett és levelet küldött a várba, hogy adják meg magukat. Most aztán a kapitányok is észbe kaptak, de látván az ellenség tömérdek sokaságát, rémültökben, *kótyagos fővel* azt sem tudták, mitévők legyenek. És a helyett, hogy kötelességük szerint ágyúlövésekkel válaszoltak volna a vezér fölszólítására, az alispánt és *Tisza Györgyöt*² küldötték hozzá, oktanul arra számítván, hogy ajándékkal, ígéretekkel visszatérésre bírhatják.

Természetes dolog, hogy a követek sikertelenül alkudoztak, mert a nagyvezér kitapasztal-

¹ Szalárdy, id. m. 385. l.

² Tisza István atyja 1656-ban már meghalt és nem lehet megállapítani, hogy ez a *György* milyen rokonságban volt vele.

ván tőlük az őrség félelmes voltát, fenyegetőzött, hogy kő kövön nem marad, ha föl nem adják a várat. Annak utánna 1658 augusztus 29 én Jenő alá vezette roppant seregét s a várbeliek szemeláttára sánczokat hányatván, nagy faltörő ágyúkat szegeztetett a bástyáknak.

Ez alatt Rákóczy sok szép hadaival Várad közelében táborozott, azon tanakodván, hogy mely felől üsse meg az ellenséget és fölöttébb csodálkozott rajta, hogy *«olyan közel... megszállott vár lévén, mégis lövéssel való rontatásának semmi jelensége, csak egy dőlgylövés sem hallatszék.»*

Igen ám, mert a jenei vitézlő népnek úgy elvette a szívét a rémület, hogy csak egy kézi puskát sem mertek elsütni a bástyákon, a nagyvezérnek pedig volt jó dolga, hogy ne rontassa a falakat, mikor alapos kilátása lehetett arra, hogy fenyegetőzéssel is czélt ér.

Úgyis történt. A várbeliek a megszállás ötödik napján már elvesztették minden bátorságukat s tapasztalván, hogy követeket a nagyvezér letartóztatta, a fejedelem segítsége pedig csak nem akar megérkezni, attól is félván, hogy ellentállásukkal még inkább boszúra ingerlik a törököt, 1658 szeptember 2-án a *«szegény hazának és a magyar nemzetnek igen nagy kárddal»* gyalázatosan föladták, mondhatni elárulták a fontos véghelyet.

A vezér békével útnak bocsátotta őket, még kíséretet is rendelt melléjük egész Fekete-Bátorig. Maga pedig, minekutánna Jenőt őrséggel megrakatta, élőparancsolta Barcsay Ákost, süveget nyomott a fejébe, botot a kezébe, felültette szép szerszámos lóra, és csinált belőle erdélyi fejedelmet. Végezetre, hogy minden öröme meg legyen, még fiának is fogadta.¹

Jenő veszedelmének hírére Rákóczy György neki búsulván, «a tobzódó, rusnya, részegeskedő» tisztviselőket elfogatta és Ujlaki László kapitányt harmadmagával a váradi piacon lefejeztette.²

Ez alatt Tisza István a stambuli *Héttoronyban* nagy keserves szívvel várta szabadulásának óráját. Mikor régi ismerőse, *Sebessi Ferencz*, Rákóczynak portai követe, 1657 október 18-án megjelent a Jedikulában, a szegény rabok azt gondolták, hogy talán már ütött is ez az óra. De hiába reménykedtek, mert Sebessi hasztalanul törekedett mellettük és most csak látogatóba jött. A nagyvezér határozottan megmondá, hogy csak akkor bocsátja szabadon a rabokat, ha Erdély örökre szakít a Rákóczy

¹ Barcsay levele 1658 szeptember 19. Rákóczyhoz, *Szilágyi Sándor*, Erdély és az észak-keleti háború. II. k. 515. l.

² Szalárdy, id. m. 379—383. l.

házzal és mindenben engedelmeskedik a hatalmas császár akaratának.¹

Lőn tehát öröm a Jedikulában, mikor hírvél vették, hogy a rendek Barcsay Ákost fejedelemmé választották. Csak Tisza István nem tudta, hogy örvendjen-e vagy szomorkodjék? Mit ért neki már a szabadság, ha Boros-Jenő elveszett, mit használhatott neki a sógora levágott feje, ha vére hullásával keresett, drága pénzen vásárolt sok szép jószágát pogány ebek tékozolták? Egész életének munkássága füstbe ment... Nagy szomorúságában az a gondolat vigasztalta, hogy legalább családját biztonságban hagyta váradi házánál, melyet testvérhugától még a portára indulása előtt egészen magához váltott.²

Barcsay sok törekedésére az 1658. év vége felé a jedikulai rabokat csakugyan elbocsátották. Tisza István kiszabadulásának és hazaérkezésének idejét pontosan meg nem határozhatjuk, de bizonyos, hogy az 1659. év elején már Erdély-

¹ V. ö. Szilágyi, id. m. 448. l. Okmánytár II. Rákóczy György diplom. összeköttetéseihez. 519. l.

² A szerződés Gyulafejevárott 1656 márczius 9-én, Tisza sógorának, a magyar *«orthodoxus püspök»*, Csulay Györgynek házánál kötöttett. Ebből értesülünk, hogy Tisza István Zaránd vármegye alispánja volt. Az atyai ház a *Hét közhely*, alias *Péntekhely*-utczában Bessenyei János és Ijgyártó György szomszédságában állott. (*Orsz. Levéltár. Neoquist. fasc. 18 m. 6.*)

ben volt és szívvel-lélekkel az új fejedelem pártjához csatlakozván, annak mindvégig tántoríthatatlan híve maradt.¹

Boszúval és keserőséggel volt eltelve Rákóczy iránt, a kinek határtalan nagyravágása miatt a szegény országgal együtt maga is végső romlásra jutott és mint a viszonyokkal tökéletesen ismerős ember igen jól tudta, hogy Rákóczy ideig-óráig felülkerekedhetik ugyan versenytársán, de a porta sohasem fogja őt megtérni a fejedelmi széken.

Mikor a jedikulai rabok hazaérkeztek, Várad még Rákóczy hatalmában volt és Tisza István Barcsay mellett Déván telepedett le² s csak azután tért meg rég nem látott családi tűzhelyéhez, miután György úr a Részekkel együtt Váradot is kibocsátotta kezéből.

.Az új kapitány, Ébeni István, Rákóczynak bizodalmas embere, meghitt szolgája lévén, Barcsay Tiszát szerette volna beállítani a váradi porkolábságba, a ki azonban nem fogadta el a

¹ Barcsay 1658 szeptember 28-án írja Rákóczynak, hogy a jedikulai rabokat, Zülfikár agán kívül, nagynehezen megszabadította, de a következő év január 16-án kelt levelében arról értesíti a nádort, hogy Tisza István jenei főembert csak *most* szabadította ki sok törekedésével. V. ö. *Erdély és az É. k. háború* II. k. 517—527. l.

² Több alkalommal «*dévai*» prædicatummal is nevezetik az egykorú emlékekben.

tisztséget és a mint látni fogjuk, igen helyesen cselekedett.¹

Barcsay 1659 május 24-re Szász-Sebesre országgyűlést hirdetett, és megemlékezvén Tiszának sok hasznos szolgálatáról, hazájához, nemzetéhez való tökéletes hűségéről, jutalmul és kárpótlásképen, minthogy Jenő bukásával csaknem minden jószágát elveszítette, a biharvármegyei *Bradest, Törpefalvdt és Fulkának* felét adományozta neki, némely *pata-ösi* rész birtokokkal együtt.² Az erről szóló adománylevelek május 29-én állíttattak ki és ugyanezen a napon bevásztották Tisza Istvánt a portai adó behajtását ellenőrző országos bizottságba, és tagja

¹ Barcsay levele 1659 ápril 3. (Szilágyi, Erdélyi országgyűl. Emlékek. XII. k. 233. l.) Egy tatár rab 1659-ben *Pünkösöd előtt két héttel* azt írja haza, hogy Tisza István és Harsányi alkudoznak érette váltságdíja felől, de ennek a levélnek a dátuma kétségtelenül hibás, mert Tisza már akkor Erdélyben volt.

² «Attentis et clementer consideratis fidelitate et fidelibus servitiis generosi Stephani Tisza de Boros-Jenő, quæ ipse cum in aliis rebus et negotiis fidei suæ concredit, *maxime vero in fulgida porta ottomanica duobus plus minus annis continui oratoris munere perfunctus, pro permansione patriæ hujus nostræ charissimæ et afflictissimæ cum discrimine vitæ suæ fidelia indefessa servitia exhibuit et in diramque ibidem captivitatem conjectus plurima perpessus est.* stb. (Orsz. Levéltár, Gyulafejevári káptalan, Liber Regius. XXVII. 165—168. l.)

volt annak a szűkebb körű bizottságnak is, mely Ugron András főpénztárnok számadásait a gyűlés alatt megvizsgálta.¹

De már akkor igen elmergesedett a dolog a versenytársak között, mert Rákóczy nemcsak hogy fejedelmi titulussal élt, hanem lemondása daczára még mindig úgy viselte magát, mint az ország valóságos fejedelme. Uralkodói jogokat gyakorolt, hűséget, ragaszkodást követelt a rendektől, úgy hogy Barcsay érkezettnek látta az időt, hogy a törvény teljes szigorúságával lépjen föl ellene és pártolói ellen. A rendek pedig a töröktől való félelmükben mindenre ráállottak, a mit csak kívánt. A viski országgyűlés végzéseit megsemmisítették, Rákóczy adományait eltörölték, fő- és jószágvesztéssel sújtván mindazokat, a kik a bukott fejedelemmel személyesen vagy csak levélben is érintkezni mertek, sőt Barcsay titkon azon mesterkedett, hogy fogadása ellenére a Rákóczy-ház erdélyi jószágait is elkoboztassa.

Ebből a célból Gáspár testvérét Ali pasához, Tisza Istvánt pedig Szejdi Achmet nagyvezérhez küldé azzal az utasítással, hogy a törököt fegyveres beavatkozásra bírják, holott az országrendek Várad átadásakor hittel kötelezték magukat, hogy Rákóczyt, illetőleg a fejedelem-

¹ Erdélyi országgyűl. Emlékek XII. k. 262., 294. 1.

asszonyokat — édes anyját és hitvesét — erdélyi birtokaikban sértetlenül megtartják.

A szász-sebesi *«boldogtalan gyűlés»* határozatai Rákóczy Györgyöt nagy haragra lobbantották és 1659 augusztus 15-én kiáltványt intézett Erdélyhez, melyben szenvedett sérelmeit felsorolván, szívének minden keserűségét kiöntötte Barcsay ellen, a ki házának, személyének utolsó romlására törekedvén, a vele kötött egyezséget fölbontotta és *«az ország hitét — úgymond — mely az emberi társaságnak egyedüli kötele, minket megcsaló eszköznek»* változtatván, Tisza Istvánnak olyan instructiót adott, mely minden jó lelkiismeretű embernek fölborzasztaná a haját stb.¹

Annak utánna pedig zászlót emelt, hadat kiáltatott és megindult, hogy visszafoglalja fejedelmi székét. Barcsay rémültében Dévára, majd a törökhöz Temesvárra futott és Erdély rövid napok alatt ismét meghódolt Rákóczynak.

A fejedelem mindennek előtt Váradot igyekezett magának biztosítani, de már akkor Ébeni helyett Haller Gábor volt ott a kapitány, a ki nek Barcsay lelkére kötötte, hogy csak addig védelmezze magát, míg ő török segítséggel visszaérkezik. Haller és viczéje, Balogh Máté, az egykori kapitálya, nem is akartak szóba ál-

¹ V. ö. Szalárdy, id. m. 442. l. és Erdélyi országgy. Emlékek XII. k. 333. l.

lani Rákóczy követével, azonban a fejedelem kipróbált hívei, a régi kapitány, Gyulay Ferencz és az ifju Teleki Mihály,¹ sógorával, Stépán Ferenczczel összetanakodván, zenebonát indítottak, s ajándékkal, ígéretekkel föllázították a vitézlő népet, mely ügyet se vetvén Ali pasa fenyegetőzéseire, *«szarvat emelt»* Rákóczy mellett és Gyulay kezére játszotta a várat. A főkapitányt jó módjával *kibeszállták* a helyből, Balogh Mátét részükre nyerték, a porkolábot, Borbély Albertet pedig, minthogy nem akart egyetérteni velük, letették a hivatalából és az év vége felé Gyulay Ferencz már Biharvármegye nemességét is hódoltatni kezdé.²

Jó szerencséje volt hát Tiszának, hogy föl nem vette a porkolábságot, mert a milyen embernek ismerjük, bizony kenyértörésre került volna a dolog közte és a lázadó őrség között, a melynek utóvégre is csak ő adta volna meg az árát.

De még így is eleget szenvedett Barcsayhoz való ragaszkodásáért és nem kerülhette el

¹ Szalárdy szerint Teleki Boros-Jenőről származott és *«immár atyjáról, néhai Teleki Jánosról és ősről álló jenei házáat, örökségit s alföldi jószágát Jenővel elvesztvén, feleségével s édes anyjával most már váradi házacskájába szorult volna, a fejedelemnek ott benn szeme-füle volna»* id. h. 432. l.

² Szalárdy, id. m. 453—463. l.

Gyulay Ferencz boszúját. Mert a főkapitány tapasztalván, hogy a vármegye sehogysem akar Rákóczynak hódolni és különböző ürügyek alatt a hűségeskűt mindig csak halogatja: erőszakhoz folyamodott és körmös kézzel nyúlt a nemesi szabadság oltalmazásához. Mialatt ugyanis a főispán, Rhédey Ferencz, a fejedelem parancsára Biharmegyének gyűlést hirdetett, azalatt Gyulay az 1660. év első napján Tisza Istvánt, Szalárdy Jánost, a történetíró, Belényessy Istvánt, a vármegye jegyzőjét, a régi porkolábokat több váradi tekintélyes nemes emberrel együtt elfogatta és vásra verette, azzal vádolván, hogy ők az okai annak, hogy a rendek mindezekig meg nem hódoltak Rákóczynak.

Másnap megnyílt a vármegye gyűlése és a fejedelem követei felszólították a rendeket, hogy Erdély példáját követvén, szakadjanak el Barsaytól, a kit már az egész ország megvetett, mióta gyalázatosan a törökhöz menekült. A szónoklatok és argumentumok nem nagy hatást tettek ugyan, de Gyulay Ferencz kitűnően számított, mert a vármegye rendei látván, hogy az elfogott ártatlan emberek veszedelemben forognak, nem lőn mit tenniök, hanem... vagy akarják, vagy nem, csak meg kelle esküdniök».¹

¹ U. o. 482—483. l.

De a főkapitány ennekutánna még három hónapon keresztül sanyargatta a szegény rabokat, hogy kitölthesse boszúját rajtuk. Bizony Tisza István közel állott ahhoz, hogy szerencsétlen sógora sorsára jusson, mert a fejedelem Barcsayhoz való pártolása, kiváltképen pedig *Szejdi Achmet* pasához való követ-járása miatt, szörnyen haragudott reá. A vármegye szüntelen való könyörgésére azonban utoljára mégis szabadon bocsáttatta őket, de magától értetődik, hogy a kegyelemnek hűségeskű volt az ára.¹

Nem sokkal ezután Rákóczy György sorsa is beteljesedett. Mindazonáltal Barcsaynak kevés öröme telhetett versenytársa halálán, mert az erdélyiek csakhamar meggyűlöltek, a török pedig semmire sem becsülte többé. Úgy bánt vele, mint akármelyik alárendelt pasával, dorgálván és fenyegetvén, hogy kiveri székéből, ha az adót pontosan be nem szolgáltatja. Már elhatározták a portán, hogy Erdélyből basaságot csinálnak és a vezéreknek kiadták a parancsot, hogy Váradot tűzzel-vassal meghódoltassák.

Ennek következtében az új szerdár Ali basa csakhamar Temesvárhoz érkezett és Barcsayt Rákóczyval való czimboráskodással vádolván,

¹ De Böszörményi István, ki annak előtte a fejedelemnek titkos deákja, most pedig a váradi káptalannak egyik őrzője vala, Rákóczy haláláig mind fogságban maradt. *Szalárdy* id. m. 484. l.

letartóztatta, Haller Gábor váradi kapitányt pedig vasra veretvén, szokása szerint rettentően fenyegetőzött, hogy kő kövön nem marad, hogy ha Várad kapuit meg nem nyitják a hatalmas császár hadai előtt.

De Barcsay Ákos titkon kitartásra buzdította a vitézlő népet, abban reménykedvén, hogy ha az Erdélyre vetett sarczot gyorsan előteremtheti, ez által kiengeszteli a portát és föltartóztatja a Várad ostromára induló török sereget. Országgyűlést hirdetett tehát és roppant adót, minden kapu után 25 tallért, követelt a rendektől és ezenkívül minden rendű és rangú embert az utolsó cigányig irgalmatlanúl megsarczoltatott.¹ Haller Gábor pedig megüzente a váradiaknak, hogy a szerdár erősen készülődik ugyan, de ha az ország adójából valami 100 ezer tallért hamarosan beküldenek hozzá, talán még elháríthatják fejükről a veszedelmet.

A szegény váradiak megörültek a jó tanácsnak és Tisza Istvánt nagy hamarsággal föl-készítvén, követségbe küldték Ali pasához, szép könyörgő levelet is irattak mellette, hogy immáron Rákóczy meghalt, az országot egyezsége hozták és minden zűrzavar lecsendesedett, méltó tehát, hogy a hatalmas császár Váradnak adott hitlevele sértetlenül fönntartassék.

¹ Erdélyi országgyűl. Emlékek, XII. k. 442. 1.

Megigérték a százezer forintot és míg Tisza odajárt, éjjel-nappal annak megszerzésén fáradoztak. Arany, ezüst *«marhájokat»* összehordván, nemcsak a városiaktól, de a környéken lakó gazdag emberektől és értékes özvegyasszonyoktól is erős kötelezvényre adósságot szedtek föl, reménkedvén és epekedvén mindeneknek — írja a *Síralmas Krónika* szerzője — hogy olyan nagy gonosznak elfordításában és nemcsak a szegény magyar nemzetnek, hanem az egész kereszténységnek hasznára néző dologban, jó akaratjokat meg ne vonnák.¹

Tisza István a szerdárt Boros-Jenő alatt találta, mikor a sereg már épen indulófélben volt. Legelsőbbben is Barcsayval tanácskozott, majd Ali pasával szemben jutván, könyörgött neki a váradiak képében, hogy *«ha ellenek indulatja volna, tenné le azt, ne háborgatná őket»*, mivel ők engedelmesek és híven ragaszkodnak a portához. De hiába vette elő minden ékesszólását és rábeszélő tehetségét, semmi hasznát nem látta most Konstantinápolyban szerzett diplomáciai ügyességének. Későn érkezett és a szerdár már nem akart visszatérni megkezdett utjáról. Azt felelte Tiszának, hogy a portán már elvégezték a dolgot és neki végre kell hajtani a tanács határozatát. Jobb lesz tehát, ha vérontás nélkül

¹ Szalárdy, id. m. 530. l.

föladják a várat, mert máskülönben fölégetik és rommá lövik.

Régi ismerőse, Szejdi Achmet pasa, még tréfálkozott is vele. Úgy látszik, igen kedvelte a jól behűtött italokat és arra kérte Tiszát, hogy mikor Várad alá érkezik, küldjön ki neki jeget a táborba.¹

Mikor a váradi tanács Tisza István jelentéséből megértette, hogy minden reménysége hiába való, nagy hős lélekkel elhatározta, hogy utolsó csepp vérig oltalmazni fogja a várat. A lakosságot minden kerületben összegyűjtötték és az előljárók buzdító beszédeket tartottak a népnek, hogy szemük előtt viselvén a borosjeneiek szomorú példáját, édes nevelt hazájuk mellől ilyen utolsó szükségnek idején gyalázatosan el ne szökjenek, hanem inkább mindnyájan bemenvén a várba és az úr istent segítségül híván, fejük fennállásáig védelmezzék a szegény megromlott ország főbástyáját.

¹ U. o. Petricsevics Horváth Kozma Önéletírásában olvassuk: *«Az mely reggel megindulánk Boros-Jenőtől Várad felé, azon hamar megindult állapotunkban érkezék hajdan Boros-Jenőben, akkoron Váradon lakott Tisza István nevű becsületes ember követségre Ali pasához a váradiaktól, a ki Barcsay Ákossal együtt egy szekérben ülven, menének . . . mértföldnyire Boros-Jenőtől Várad felé, a holott Ali pasával szemben jutván, instált a váradiak képeken» stb.* (Thaly Kálmán, Történelmi kalászkok, 82—83. l.)

Annak utánna pedig a nőket és gyermekeket biztos menedékre szállítván, a fegyverfogható férfiak színe-java bevonúlt a várba, melynek kapuját befalazták, hídját lerombolták, az üresen hagyott várost pedig július 11-én este több helyen fölgújtoták. A tűz rettenetes sebességgel terjedt, kiváltképen a *Péntekhely*-utczában s a lakosok a bástyákra gyülekezvén, nagy keserves szívvel nézték, hogy emészti meg az eget verdeső láng atyáikról örökölt, véres verejtékkal szerzett nyugodalmas hajlékukat. Mikor a *Péntekhely*-utczai magas házak a városnak tíz hatalmas oszlopra épült templomával együtt porrá égtek, Tisza Istvánnak is elszorúlhatott a szíve arra a gondolatra, hogy immár nincs többé hová lehajtani fejét s ha Várad pogány kézre kerül, családjával együtt földönfutóvá lesz.

És ez az óra már közel volt, mert segítség sehonnan se érkezett, a szerdár pedig július 14-én este beszállott a sánczok közé, és seregét három részre osztván, ostromolni kezdé a várat.

Wesselényi Ferencz nádor eleinte minden jóval bízatta a váradiakat, lelkükre kötven, hogy a jó hírért, névért, a szegény ország megmaradásáért serényen forgolódjanak addig is, a míg ő gondot viselhet rájuk. Szokása szerint esküdözött, hogy a kereszténységnek olyan főbástyája védelmében maga sem szánná *poshadt vérét* kiontani, mikor azonban a veszedelem

idején fogadására emlékeztették, s néhány száz főnyi muskatérost és pattantyúsokat kértek tőle, azt üzente vissza Tokajból, hogy segítségre csakis akkor számíthatnak, ha a római császár hűségére térnek és befogadják a német őrséget. A várbeliek féltek ugyan az idegen nemzet igájától, de nem volt mit tenniök és elfogadták a nádor ajánlatát. Hanem míg a követek ide s tova jártak, az ostromló sereg megérkezett s már előbb kitanulván a várnak minden állapotját, sűrű ágyúlövésekkel egyszerre háromfelől is töretni kezdé a falakat.¹

Váradnak negyvenhat napig tartó védelme a magyar vitézségnek tündöklő példája marad örökre. A magistratus a várbeli tisztviselőkkel egyetértve, fáradságot nem ismerő buzgósággal szervezte az ellenállást, a lakosok pedig híven és zúgolódás nélkül teljesítették kötelességüket. A hosszú ostrom alatt a legkisebb rendzavarás vagy zendülés sem fordult elő és a míg a vitézek igazi halálmegvetéssel harcoltak, addig a prédikátorok *«istenesen forgódván tisztekben... mind az öt bástyákon... néha a belső vár piacznán is... renddel járván... mindennap mindenütt*

¹ Szalárdy, id. m. 536., 542. l. *«Privatum commodum, religionis odium, longum consilium perdidit Váradinum»* így sóhajt föl a *Siralmas krónika* szerzője, Váradra alkalmazván ezt a Magyarország romlásáról kelt régi sententiát.

*háromszor nagy buzgóságos könyörgést tesznek vala . . . nagy szép biztató és vigasztaló tanításokkal a népnek elméjeket bátorítják, vidámtítják vala».*¹

A várnak öt bástyáját mindmegannyi hadakban jártas, elszánt vitéz kapitány: Weér György, Nagy Ferencz, Tisza István, Boldvay Márton, Stepan Ferencz védelmezte, a kapu és torony felett pedig Komáromy Ferencz őrködött. A tanuló deákok is elhagyták az iskolát és *Almdsi Dávid* hadnagysága alatt bőségesen ontották vérüket.

Tisza István az *Aranyos bástya* kapitánya volt. Mellette harczoltak Tyukody László, Macskási Gáspár, Fodor Miklós, Rákos Péter, Borbély András, Takács István városi főbiró, továbbá Hegyesi János, víz-utczai és Szilágyi Péter, szentmiklós-utczai hadnagyok, az alattok álló és tizedek szerint elosztott néppel. A városiakon kívül valami csekély számú fizetett és erdélyi gyalogság rendeltetett még erre a bástyára, mely mint a többi, sűrű lobogós kopjával, sok szép lovas és gyalog zászlókkal rakott körül.

Az ellenség az ostrom első napjaiban kevés kárt okozhatott a várnak, mert a bástyákról szakadatlanul tüzeltek és minden sáncaikat úgy

Ugyanott.

összerontották, hogy négy öt éjszakán keresztül is alig győzték azokat helyre hozni. De csakhamar megfordult a koczka, mert az ostromlónak jeles műszaki tisztjei s olyan tüzérei voltak, hogy a kazamáták nyílásán s a bástyák lörésein belövdözni csak semminek tartották, míg ellenben a várbeli tanulatlan *«goromba pattantyúsok»* még egy tüzes laptát sem tudtak jól kivetni, mert vagy az árokba, vagy olyan helyre hullott az, a hol semmi kárt sem okozott az ellenségnek.

A gránátvetéshez pedig még hozzá se mertek fogni, mert rendszerint csak a saját felekezetüket rontották vele.¹

Mikor ezt az ostromlók kitapasztalták, a janicsárok vakmerőképen beszállottak ismét a sánczokba és alkalmas pontokon fölállított taraczkok védelme alatt árkokat ástak, földkasokat, magas töltéseket emeltek és nagy faltörő ágyúkat vonatván azok közé, sebes eső módjára való rettenetes lövésekkel a kazamátákat s az Aranyos- és Vörös-bástya közfalát három helyen is megtörték.

Annak utánna bámulatos ügyességgel és kintartással elfogták és lecsapolták az árok vizét, kiszáradt medrét pedig beboltozván, kényelmesen jártak-keltek alatta egész a falakig; kedvük

¹ U. o. 539., 553., 554. l.

szerint megfúrták és csakhamar tökéletesen aláaknázták az említett két bástyát.¹

Tisza István látta a veszedelmet, de nem volt ereje és hatalma, hogy eltávoztassa. Mert a janicsárok szakadatlan tüzelése elrontotta, semmivé tette az Aranyos-bástyán lévő sánczokat, széthányta a töltéseket és darabokra szakgatta a nagy, erős gerendákat. A kőfalak pedig már annyira megtörtettek, hogy az ágyúkat is le kellett vonatni onnan, minek következtében lövés miatt igen kevés kár esett az alatt dolgozó janicsárokbán.

Hogy tehát a bizonyos veszedelmet összetett kezekkel, tétlenül fejükre ne várják, elhatározták, hogy a várban *ellenakndt* készítenek, csak-hogy ahhoz értő emberek hiányában, bizony nehezen haladt a dolog. De a szükség jó tanító mester, és Tisza István meg *Nagy Ferencz*, a Vörös bástya kapitánya, míg egyfelől maguk is szorgalmasan ásatták a bástyák töltéseit, hogy a leomló föld az ellenség aknáit betemesse, másfelől egy árkot puszkaporos hordókkal meg-rakatván, deszkával és földdel beborították és karósánczczal kerítették, hogy a töréseken be-

¹ Várad ostromának tüzetes leírása nem tartozik ide s csakis annyiban terjeszkedem ki reá Szalárdy elbeszélése nyomán, a mennyiben Tisza István szereplésére való tekintetből, hallgatással nem mellőzhetem. Önálló forrástanulmányokat azonban nem tettem.

tóduló ellenséget, ha sok ezren lesznek is, egy pillanat alatt levegőbe röpthessék.

De a sok fortélylyal és mesterkedéssel kieszelt *stratagema* kárba vezett, mert egy oláh *szemeny* éjszakának idején kiszökött a várból és mindent elárult a törököknek. Ezek aztán augusztus 24-én virradóra fölrobbantották a maguk aknáit és azonközben rettenetes sivalkodással megrohanták a várat.

Az iszonyú dördülésre megrendült az egész vár, meghasadtak és összeomlottak az aláaknázott bástyák kőfalai, a töltések földje pedig — írja *Szalárdy Fános*, a ki maga is résztvett a védelemben — *«a legmagasabb épületek felett az éltető égbe ragadtatván, széjjel mint egy eső módjára szórattatott vala»*.¹

Most a janicsárok a résekhez és kapunagyságú nyilásokhoz tódulván, betörték a külső várba s egyszerre öt helyről is támadva, már-már zászlókat tűztek a fokokra. Azonban Tisza István és Nagy Ferencz vitézei, a kik egész éjjel a töréseken virrasztottak, szemben fogadták és — Ibrányi Mihály pallossal forgolódván előttük — nyakra-főre kezdték visszaverni őket.

De a török mindmeg új erővel támadt és hajnal hasadtától reggeli kilencz óráig szakadatlanúl folyt a viadal a két bástyán. A nők

¹ Szalárdy, id. m. 546—564.

ott voltak mindenütt a férfiak oldalánál és megkeményítvén szívöket, mint hajdan az egri hősök, keresztül-kasul gázolva a holt testeken, követ, forró vizet, olvasztott fagygyút zúdítottak az ostromlók nyakába és *«Jézus nevének segítségül való hívásával egymást biztatván, nagy teli torokkal kiáltóznak»*.¹

A szerdár újton újíta és segíté a maga népét, de hiába, mert a várbeliek nagy elszántsággal harczolva, csakhamar minden ponton föltartóztatták és visszaszorították az ellenséget, melynek soraiban, kiváltképen az *Aranyos-bástyáról* jövő kartácstűz irgalmatlan pusztítást okozott. Utóvégre is a támadók megsokallották a dolgot és nagyvitézül megfutamodtak.

Ez volt a védelemnek legdicőségesebb napja s bár sok jó magyar vitéz vérébe került, de az ellenség tökéletes vereséget szenvedett és még több kárt vallott.

Csakhogy a török seregben az a pár ezer főnyi veszteség jóformán számot se tett. A következő napon nagy erővel és kitartással megújították az ostromot és látni lehetett előre, hogy az amúgy is csekély számú őrség, felére-harmadára olvadva, nem lesz képes sokáig fönn tartani magát. Különben is a robbanás úgy

¹ U. o. Ekkor már — Szalárdy szerint — több nő volt a várban mint férfi.

megrongálta az erődítményeket, különösen az Aranyos-bástyát, hogy azt többé sikeresen oltalmazni nem lehetett¹ s egy újabb roham bizonyára végső veszedelmet hozott volna a várra.

Az ellenség pedig éppen erről gondolkodott, csak hogy a kudarcz után semmit sem akart kockáztatni, főleg mert az őrséget négy ezerre becsülte, holott az ostrom kezdetén — nőt és gyermeket is beleértve — sem voltak ennyien.

Annak okáért a vezér az árok szélén vesszőből, földből, törzsökökből a falakkal egyenlő magasságú nagy, széles halmot kezdett rakatni, a bástyákat pedig ismét aláaknáztatá, oly szándékkal — mint később kiderült, — hogy augusztus 29-én új rohamot próbál.

Már ekkor az asszonyok sokaságán és a sebesülteken kívül alig volt a várban 300 tökéletesen kimerült, elcsigázott fegyverfogható ember, segítségre pedig sehonnan sem számíthattak, mert a török rettentően fenyegetőzött, hogy tüstént fölmondja a békét, mihelyest Magyarország beleavatkozik az ő dolgába. Erre megrémültek Bécsben s noha már jelentékeny haderő gyűlt

¹ Mert a robbanás csak felét szakasztotta le a bástyának és a janicsárok a lőrések közé rejtőzködve, jól fődött állásukból folytonosan tüzeltek, s ha a védők üldözőbe vették őket, nagy hirtelen viasszaszaladtak a sánczokba.

össze, a vezéreket tétlenségre kárhoztatták. Ily körülmények között a kapitányok lemondtak minden reményről és nem akarván annyi ártatlan lelket a romok alá temetni, vagy a pogány ellenség boszújának kiszolgáltatni, 1660 augusztus 27-én kitűzték a *fejér zászlót* a vár fokára.

Lőn erre nagy öröm és vigasság a török táborban. A szerdár beszüntette a lövést, kezeseket küldött a várba s viszont a védők *Tisza Istvánt* és *Kanizsai Andrást* harminczadost, a ki törökül is jól tudott, késedelem nélkül kibocsátották, hogy a megadás felől alkudozzanak.

De a pasával nem igen lehetett alkudozni és első kívánságukat, hogy Barcsay Ákos is részt vegyen a tanácskozásokban, s az ország sarcza elengedtetvén, a fejedelemség régi jogaiba visszahelyeztessék, kereken megtagadta. A többi föltételeket azonban, hogy minden javaikkal együtt békességben kimehessenek, s viszont, a mikor tetszik, váradi házukhoz, örökségükhöz bátorságosan visszatérhessenek, szó nélkül elfogadta. Az ellen sem volt kifogása, hogy a nyomdát, könyveket, káptalanbeli leveleket stb. elszállíthassák. Kétszáz szekeret rendelt alájuk és Szejdi Achmet pasa maga vállalkozott, hogy 6000 lovaggal elkíséri őket Debreczenig. De már a készülődésre való négy napi határidőt sokallotta a szerdár, nyilván azért, hogy ki ne takaríthassanak mindent a várból, hadd maradjon

a janicsároknak is valami, a kik éhes farkasok módjára kerülgették a töréseket és már alig győzték várni, hogy kedvük szerint rabolhassanak.

Holnap ki kell menniök! — az lőn tehát a válasz és hiába bizonyígtatták, hogy lehetetlen dolgot kíván tőlük, a szerdár makacsul megmaradt elhatározása mellett, nagy hamarsággal megcsináltatta a hidat, megnyittatá a befalazott kaput és augusztus 28-án délután keményen rájuk parancsolt, hogy két óra alatt mindenestül kitakarodjanak a várból.

Úgy is lőn. Mikor a kapitányt, mintha egyenesen vesztőhelyre vinnék, két felől karonfogva hamarosan kihurczolták a kapun, a többieknek sem volt kedvük tovább protestálni, hanem hogy *«hova-hamarább közülök kijöhetnének, alig hiszik vala.»* A vezérek és főpasák fölállították az egész sereget és úgy nézték végig a kivonulást, mód nélkül csodálkozván, hogy az a maroknyi csapat olyan sokáig daczolhatott az ők rettenetes erejével, megcsúfolván a hatalmas, győzhetetlen császár tengernyi hadát.¹

¹ V. ö. Szalárdy, id. m. 570—574. l. és Török-Magyarokri Államokmánytár III. k. 486—488. l. Tiszáék azt is kívánták, hogy a kik Rákóczy idejében a hatalmas császárhoz való hűségükért Váradon fogságot szenvedtek, azok, a mellett hogy örökségüket békességben bírják, akárhol telepedjenek is meg a hódoltsághoz tartozó városokban, adót ne fizessenek. De a szerdár ezt nem foglalta be a maga hitlevelébe.

Este felé Szejdi Achmet pasa a kapitányt a főemberekkel sátrába hivatta, hogy az indulás felől tanácskozzanak. Nagy vidáman látta őket és Tisza Istvánnak megköszönte, hogy érkezésekor jég helyett sűrű ágyúgolyóbisokat küldött ki elibe.¹ De annak most nem volt kedve tréfálkozni: elveszett Boros-Jenő, elveszett Várad, a szerencsétlen ország utolsó romlásra, maga pedig csaknem koldusbotra jutott.

Mert igen jól tudhatta, hogy a töröknek hamis az ő hite és merő csalárdság minden fogadása. A mit ma megígér, holnap már megszegi és a hová egyszer beteszi a lábát, ott ugyan senkit sem tűr meg többé maga mellett. Neki pedig minden őstül maradt és szerzett jószága az elfoglalt várak környékén feküdt, és ha már a hódoltságon lévő falvakat beírták a *defterekbe*, ítélet napig is mutogathatta ott a maga igazságát és bátorságosan füstre akasztotta a nagy pecsétes donatios leveleket . . .

Másnapra virradóra, a terhes szekerek előre bocsáttatván, dobpergés és török sípok zengése között megindult a pasa, a szegény váradiak pedig közrefogatván, ki lova hátán, ki gyalogszerrel, nagy bánattal és szomorú szívvel mendegéltek Debreczen felé.²

¹ U. o. 580.

² Szalárdy, id. m. 581. l.

Tisza Istvánnak előbb az volt a szándéka, hogy bemegy Erdélybe és már útlevelet is szerzett magának, de később mást gondolt és Debreczenben maradt. Meglehet, arra számított, hogy valahogy megalkuszik a törökkel birtokai felől, de Várad veszedelmekor a föld népe világgá futott és csak nagy nehezen tudták a pasák visszacsalogatni lakóhelyükre a jobbágyokat. De Barcsay Ákos, a kit a szerdár Várad elfoglalása felett való örömében szabadon bocsátott, megemlékezett sok hasznos szolgálatáról és hogy addig se kellessék kegyelemkenyeren tengődni, míg valamerre fordul sorsa, ki-nevezte őt harminczadosnak. A debreczeni harminczadosság pedig javadalmas állás volt és tisztességesen megélhetett belőle családotól. Különben már ebben az időben *István* fia is emberszámba ment, a ki, ha kellett, kardjával is megkereshette a maga kenyerét, mint mostoha testvérei, az *Ispán* fiuk — az öreg Tisza második felesége ugyanis Ispán Márton özvegye volt, — a kik a gyulai hódoltságához tartozó jószágaik miatt gyakran összetűztek a boros-jenei törökkel.¹

¹ Kucsuk Mehemed, jenei és temesvári főpasa, Apaffy előtt is vádolta Tisza István fiai, hogy a gyulai hódoltságon lakó jobbágyokat sarczolják, de leveléből világosan kitűnik, hogy *mostoha fiait* érti. (Török-Magyar Államokmánytár, IV. k. 16. 1.)

Ezalatt Barcsay megfizetvén az ország adójának egy részét, nagy nehezen kiengesztelte a törököt és azon igyekezett, hogy megerősíthesse magát fejedelmi székében. De a Rákóczy-párt mozgolódni kezdett és a Magyarországra menekült bujdosók sok gondot okoztak Barcsaynak, a ki éppen azért a fontosabb hivatalokat, különösen pedig a várkapitányságokat, olyan emberekre bízta, a kiknek hűségében nem kételkedett s a kikre veszedelem idején, föltétlenül számíthatott. Így történt, hogy Tisza István is elbúcsúzáván a debreczeni harminczadosságtól, az 1660. év november havában *kővári kapitány* lett, mely tisztség annak előtte is, de most Várad bukása után kiváltképen nevezetes posztó vala.¹

Ez a kitüntetés tehát nem csekély vigasztalására szolgálhatott, de még arra is módot nyújthatott neki, hogy elveszett jószágai helyébe másokat szerezzen. A kővári kapitányok egyzersmind a megye, illetőleg a vidék főispánjai voltak és a régiek közül *Keresztury Kristóf, Perneszy Gábor, Mikola János, Szunyogh Gáspár, Zólyomi Dávid, Gyulaffy Sámuel* stb. Erdély történetében nevezetes emberek, jobbára mind fejedelmi tanácsurak és más országos méltosá-

¹ V. ö. Szalárdy, id. m. 598. l. Gr. Lázár Miklós, Erdély főispánjai 201—203. l.

gok viselői valának.¹ Meglehet, hogy Tisza is magasabbra emelkedett volna, mert tagadhatatlanul tehetséges, közügyekben jártas, sokat tapasztalt, vitéz ember volt, de Barcsay Ákos fejedelemségének napjai már akkor meg voltak számlálva és a viszonyok alakulásai Tiszát is csakhamar háttérbe szorították.

Mert az erdélyiek elfordultak Barcsaytól, megunták az örökös sarczoltatást és szabadulni akartak tőle minden áron, látván, hogy még a bőrt is lenyúzatná róluk, csakhogy a portának kedvében járjon. A székeltek pártot ütöttek ellene, a bujdosók pedig Kemény Jánosra vetették szemüket, a ki *«mind nagy elméjére, mind bátorságos szívére s jó hadi viselésére nézve oly érdemes és méltóságos, virtuosus személy volna, kihez fogható . . . az megfogyatkozott magyar nemzet között nem sok találatthatnék.»*²

Mikor Kemény meggyőződött arról, hogy Erdélyben is sokan szabadító gyanánt várják, gyorsan határozott és serege már készen lévén, aranyos-megyesi kastélyából 1660 november 20-án kiáltványt intézett a rendekhez, melyben elő-

¹ Gr. Lázár tudósítása szerint Tisza előtt közvetlenül losonczi Bánffy Zsigmond volt volna a kővári kapitány, de bizonyosan ő sem állítja. Szalárdy november 20 körül írván, mondja, hogy Tisza «a debreczeni harminczadosságból ezen tisztre *csak most* állíttatott vala.»

² Szalárdy, id. m. 595. l.

számlálván Barcsaytól szenvedett sérelmeit, fölszólította a nemességet, hogy immár induló félben levő hadaihoz csatlakozván, vele együtt az ország megmaradására minden jót végezzenek.

A manifestumot Tisza István *«nagy postán»* beküldé Barcsaynak, de Kemény oly gyorsan támadt, hogy mire az a fejedelem kezébe került, már akkor *«hirtelen és reméнтelen»* meglepte az országot és Barcsayt Görgénybe szorítván, lemondásra kényszeríté s a szászrégeni országgyűlésen új év első napján fejedelemmé választotta magát.¹

Mióta Tisza bement a portára, a balszerencse folytonosan üldözé és meg volt írva a csillagokban, hogy ne legyen egy helyen sokáig maradása. Míg a Jedikulában nyomorgott, Jenőt elfoglalta a török, Konstantinápolyból Dévára, innen Váradra, majd ismét fogságba került és alig hogy visszanyerte szabadságát, elveszett Várad, ő pedig földönfutó lett. Azt hitte, hogy *Kövdrött* holta napjáig tisztességben élhet, ámde keservesen csalódott, mert az új fejedelem elvette tőle a kapitányságot és *Ferencz* fiának adta.

Olyan notorius híve volt Barcsaynak, hogy nem tudott benne bízni, de mégis, hogy az ország régi érdemes szolgáját valamivel kárpótolja,

¹ U. o. 598. 1. és Erdélyi országgyűlési Emlékek, XII. k. 468. 1.

kinevezte őt az erdélyi fiscalis jószágok præfectusának.¹

Az egymást érő fejedelmváltozások alatt Tiszának újabb hányattatás lőn a sorsa, mert nem az az ember volt, a ki meggyőződését, pártállását a körülményekhez képest cserélgette volna. A törökkel való szövetkezés híve maradt mindvégig; megtanulhatta úgy a maga, mint az ország kárán, hogy nem jó Erdélynek elszakadni a hatalmas császár fényes köntösétől. Mikor azonban Kemény eleste után Ali pasa Apaffy Mihály fejébe nyomta a süveget, az ő napja már örökre letűnt.

Az új fejedelem új emberekkel vette körül magát s a régi gárda képviselői csakis abban az esetben tarthatták fenn magukat, ha nagy gazdagsággal, fényes névvel és előkelő összeköttetésekkel bírtak. Tisza pedig minden vagyonát elveszítette s a mellett, hogy jóformán idegen volt Erdélyben, még a fejedelem kegyelmére is szorúlt, mert a váradi török magához édesgetvén a föld népét, négy vármegye határát egészen Szathmárig s a Meszestől fogva a Tiszáig mind behódoltatá. A jobbágyok nem akartak két úrnak is adózni, elég terhes volt nekik a török igája.

¹ Szalárdy nem jegyezte föl, hogy mikor vált meg Tisza a kővári kapitányságtól. Gr. Lázár szerint 1661 február 14-én már Kemény Ferencz a kapitány. Id. m. 203. l.

Szerencsére, még a boldogabb napokban, szerzett magának Déván, a *Piatz-utczában* egy nemes udvarházat és ott húzódott meg feleségével, leányával. Fia ebben az időben még Magyarországon, úgy látszik Váradon, tartózkodott.¹ Apaffy fejedelem 1662 márczius 20-án kelt levelével megerősítette az öreg Tiszát a dévai ház birodalmában, még egy falut is adott hozzá Tordavármegyében, *Alsó- vagy Kis-Fügedet*, hogy a régi, nagy, gazdag főember szükségét ne lásson.²

Ettől fogva igen csendesen éledegelt magának s utoljára 1675 január 29-én hallunk felőle, mikor rokonával, *Kraynik Istvánnal*, kint járt Magyarországon. Pogány kézre került jószágaikon néztek körül, gondolván, hogy veszett fejszének még nyele fordúlhat.

És csakugyan akadt egy emberséges muzulmány Váradon lakó *Ali iszpahia*, a ki megis-

¹ Csakis fia lehetett az, a ki Gr. Lázár szerint 1673-ban Váradon lakott, mert erről tudjuk, hogy később szakadt Erdélybe.

² Orsz. Levéltár, Gy.-fejérvári káptalan, Lib. Regius, XXVII. k. 365—366., hol *dévai* prædicatummal említetik. Gr. Lázár szerint 1663-ban mint Kolozsvár megyei *exactor* működött volna, de valóbbszinű, hogy nem róla, hanem arról a *Tisza Istvánról* van szó, a kit Rákóczy György fejedelem 1649 ápril 25-én, mint a szamosújvári jószág számtartóját nemességre emelt. (*Orsz. Levéltár, Gy.-fejérvári káptalan, Protoc. Stephani Bárdi* I. k. 218. l.)

mervén igazságukat, *Gyapjú* nevű pusztafalú «megültetése felől» — váradi Kiss örökség volt — úgy alkudott meg velük, hogy minden odaszálló embertől fejenként egy tallért követelhessenek.¹ Bizony rájuk fért akkori fogyatkozott állapotukban. De úgy látszik, Tisza István már nem érte annak örömét. Sokat bújdosott, törődött ember volt és rövid idő múlva meghalt. Özvegyét, Kendy János ítélőmester, *Sára* leányát pedig Alvinczy András vette nőül. Ettől származott Erzsébet unokája, gr. Bethlen János házastársa volt.²

IV.

Mikor az öreg Tisza Istvánnak *Doczó Zsuzsánától* származott egyetlen fia, belátván, hogy magyarországi birtokait semmi úton-módon meg nem tarthatja, Erdélybe költözködött, olyan jószágnélkül szűkölködő szegény legény volt, hogy az utolsó végbeli katona vagy kóborló hajdu sem irigyelhette sorsát. Mert akár elkölt légyen a *dévai* nemes udvarház, meg a tordavármegyei zálogos birtok még atyja életében, akár huga és mostohája osztozkodott rajta,

¹ A szerződés eredetije az Orsz. Levéltárban, *Acta Jesuit. Resid. M. Varadiensis fasc. 71.*

² U. o. a táblai osztályban, *Proc. Tab. 4—4322.*

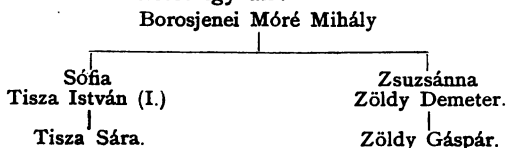
annyi bizonyos, hogy neki az ősi kardon kívül nem maradt egyebe egy tarisznýára való adományos meg zálogos levélnél. A leveleket híven megőrizte, de a kardot hüvelyében hagyá rozsdásodni és a milyen mozgalmas, viszontagságteljes volt az atyja élete, ép oly csöndes egyhangúságban telt el az övé. Rokonai, a kik vele együtt Apaffy Mihály védő szárnyai alá menekültek, a fejedelmi udvarban vagy a csatatéren próbáltak szerencsét, ő pedig mikor *Görgény-Szent-Imrén* egy kis jószágot kapott adományba, megházasodott és mialatt kuruczoklabanczok egymást ölték, vágták, megült magának békességben tüzelője mellett s mint a torda vármegyei *fiscalis tizedek bérllője*, feleségével, *Bakó Katával* kevés jövedelméből napról-napra éldegélt. Még a jószágszerzési hajlamot sem örökölte atyjától, a nyilvánosság előtt pedig oly annyira nem szerepelt, hogy halála után nemsokára a nevét is elfeledték.¹

¹ Ugylátszik hogy a kurucz háboru idején halt meg. *Tisza György* 1747-ben a következőket jegyezte fel rólla : «Néhai édes atyám *borosjenei Tisza István* uram, maga édes hazájából, nemes magyarországi ős, örökös jószágai-ból a pogány törököknek kegyetlenségek által kiűzöttet-vén, több nemes főrendekkel együtt in exilium nemes Erdélyországában, akkori regens boldog emlékezetű Apaffy Mihály fejedelem szárnyai s protectiója alá magát recipiálván, nemes Thorda vármegyében *Görgény szent Imrén*, azon kegyes fejedelem gratiájából bizonyos pos-

De bármily keveset törődött is az erdélyi dolgokkal, a magyarországi eseményeket figyelemmel kísérte, mert szíve mélyen nem tudott lemondani arról a reménységről, hogy még valamikor gazdag földesúr lesz belőle vagy a maradékából. Ő is, mint sok más, vele egy hajóban evező *futott nemes*, azzal vigasztal-gatta magát, hogy ha majd a pogány ellenség hatalmát a keresztény fegyverek megtörik, fel-szabadul a hódoltság és a szegény magyar-országi bujdosók vissza fognak térni apáik örö-kébe. És ez a hit olyan erős gyökeret vert benne, hogy mikor a csatatérről jó hírek érkez-tek s az emberek azt beszélték, hogy a keresz-tény hadak már *Budavár* ostromára készülnek, előszedegette féltő gonddal őrzött okleveleit és bármely perczben kész volt arra, hogy a tör-vény előtt is megmutassa a maga igazságát. Fölkereste a fejedelmi udvart és *Sára* hugával, a ki *Alvinczy András* halála után *Petki Nagy Pál*hoz ment feleségül, meg *borosjenei Zöldy Gáspárral* együtt,¹ a biharvármegyei *Bradest*,

sessionaria portiot quod subsistentiam donationaliter ob-tinealt volt» stb. (*Országos Levéltár. Process. Tabul. 4—4322. V.*)

¹ Az összeköttetés így áll:

Fulka, Törpefalva és Pata-Ósi birtokokra, miket atyjának még *Barcsay Ákos* adományozott, 1685 november 2-án *nova donatiót* szerzett.¹

A következő esztendőben csakugyan visszafoglalták Budát a töröktől és minden gondolkodó ember látta, hogy a félhold uralkodása immáron vége felé közeledik. Tisza István *Váradra* függesztette szemét s mikor annak ormára is kitűzték a *Megváltó* jelvényét, azt hitte, hogy most már semmi sem áll útjában annak, hogy őstül maradt sok szép jószágát kezéhez vegye. Csakugyan ki is hirdették minden vármegyében, hogy a kinek a töröktől visszafoglalt területen birtoka van, álljon elő és mutassa meg a maga igazságát, mert «*az igaz possessorokat jó útban v zérlik*».²

Említettük már, hogy Tisza István édes anyja jussán a *váradí Kiss család* ivadéka volt, melynek hajdan Bihar és Zaránd vármegyében nagy kiterjedésű jószágai voltak. Ez a család fiúágon már a XVII-ik század elején kipusztult,

¹ Apaffy Mihály fejedelem összesen 4026 frtban inscribálta az elősorolt birtokokat (*Orsz. Levéltár. Neoaquist. fasc. 18. nr. 6.*)

² Cseby Pogány Mihály levele 1691 január 28-án a b. Perényi család levéltárában.

sőt a többi leányági utódok közül is csak az egy *borosjenei Krajnik I. dszló* élt még. Minthogy pedig az öreg Tisza István halálakor az oklevelek egy része leányára, Alvinczy Andrásnéra, később gr. Bethlen Jánosnéra szállott, II. Istvánnak az volt most a legfőbb gondja, hogy a genealogiát tisztába hozván, kimutassa, hogy Tisza Sára maradékainak a váradi Kiss örökséghez semmi jussok sincsen. E végből 1698 augusztus havában *Erdő-Csanddon, Gyulafejérvárott* és *Atvinczen* tanúkihallgatást tartatott, melyből kiderült, hogy gr. Bethlen Jánosné, édes atyjának második feleségétől *Móré Zsófiától* származik, az ő anyja pedig *Doczó Zsuzsánna*, a birtokszerző váradi Kiss Jánosnak szépunkája volt. A kihallgatott tanúk közül *Krajnik István* özvegye *Vancsa Erzsébet*, *Balogh György* és *Pipályi György* — mind borosjenei futott nemesek — azt is nyilván vallották, hogy az öreg Tisza István Várad és Jenő bukása előtt, Zaránd vármegyében *Agyát, Szintyét, Kis-Jenőt*, Biharban pedig *Gyapjút*, felesége jussán, a többi osztályos atyafiakkal együtt békességben birtokolta.¹

¹ «Tudom bizonyosan, hogy . . idősbík *Tisza István*, *Krajnik István*, *Feltóti Mihály*, *Vancsa György* uramék birták Zaránd vármegyében *Agyát, Szintyét, Gorbának felét*, item Bihar vármegyében *Gyapjút*, mely jószágot négy felé osztották.» (Pipályi György vallomása.) A tanú

Igy tehát a genealogiával rendbe jövén, nem volt hátra más, mint a Bécsben székelő, ügynevezett *Neoaquistica Commissio* elé terjeszteni az ügyet, oklevelekkel igazolván a váradi Kis családnak az elősorolt birtokokhoz való tulajdonjogát. De úgy látszik, ezt már inkább fiára akarta bízni, kiből bölcs előrelátással *prokálort* nevelt s a ki épen ebben az időben vett búcsut a cancelláriától és nemsokára hírneves ügyvéd váltott belőle.

Tisza György a következő 1699. esztendőben hozzá is fogott a dologhoz és összegyűjtván az okleveleket, személyesen ment föl Bécsbe. De jól ösmervén a világ folyását, tanácsosabbnak tartá kiegyezni *gr. Bethlen Jánosnéval*, a ki előkelő összeköttetéseinél fogva sok hasznára lehetett az ügynek s mint *Tisza* örökös, más oldalról különben is érdekelt vala. Megindították tehát az eljárást s valami 20—25 birtokhoz való igényüket jelentették be a *Neoaquistica Commissionak* s az öreg *Tisza* azzal vigasztalta magát, hogy bár gyermekeire a *görgényszentimrei* kis jószágon kívül egyebet nem hagyhat, Isten kegyelméből urak lesznek azok mégis rövid

elődadását az oklevelek is megerősítik, fentebb láttuk, hogy *Krajnik* és *Tisza István* 1675-ben *Gyapju* falu birtoklására nézve váradi *Ali iszpahiával* megegyeztek. (Az idézett tanúkihallgatások az *Orsz. Levéltárban. Process. Tabul.* 4—4522. *P.* és *O.* alatt őrzik.)

időn. A görgényi vén katonák a múlt század közepén még emlékeztek *a nagy fehér szakállú, magas termetű öreg úrra, a ki fakó lován, seprű színű mentében, dolmányban és kozák süvegben járt-kelt közöttük.*¹

Bakó Katától két gyermeke maradt: a most említett *György*, a ki 1680 körül született² és *Klára*, kinek első férje *héjasfalvi Nagy Zsigmond*, a második pedig *haranglábi Horváth Ádám* volt, de ettől elvált.³

*
* *
*

Ideje már, hogy közelebbről megösmérkedjünk azzal a sokat emlegetett *vdradi Kis* örök-

¹ *Fábián György* és *Csorba János* görgényi pixidariusok, meg *Menyhárt Gergely* vallomása szerint azonban ezt az öreg urat *Györgynek* hívták volna, de *Csorba János* még sem merte ezt határozottan állítani, mondván: «ennek a Tiszának egy fia is volt, de nem emlékezem jól rája, melyikét minek hívták, de még is úgy gyanakszom, hogy az öreget *Györgynek* hívták, mert azon házat *Tisza György* házának hívták, a fia pedig abban az időben mint deák cancellárián lakott itélő mesternél.» De az oklevelekben nincs nyoma, hogy Görgényben, ez időtájban *Istvánon* kívül más *Tisza* is lakott volna. (*Orsz. Levéltár. N. R. A. facs. 278 nr. 49.*)

² Ezt onnan tudjuk, mert *Zalányi László Torda vármegyei esküdtné* 1750 augusztus 8-án kelt bizonyítványa szerint, a mondott időben már felül volt a *hetvenen*. (L. a sokszor idézett táblai pörben nr. 2. alatt.)

³ (*Orsz. Levéltár. Proc. Tab. 4—4308. BB. alatt.*)

séggel, melyért a Tisza család félszázadnál tovább perlekedett s mely a görgényi szegény nemes ember unokáját sokaktól irigyelt gazdag földesúrrá tette.

Báthory Zsigmond erdélyi vajda Gyulafejérvárott 1590 augusztus 25-én, magban szakadt Szalay Jánosnak Zaránd vármegyében levő három faluját *Agyát, Szintyét, Kis-Jenőt* Váradon lakó hű szolgájának Kis Jánosnak adományozta, a ki a következő esztendőben az adományozott jószág birodalmába a váradi káptalan által ellenmondás nélkül be is vezettetett.¹

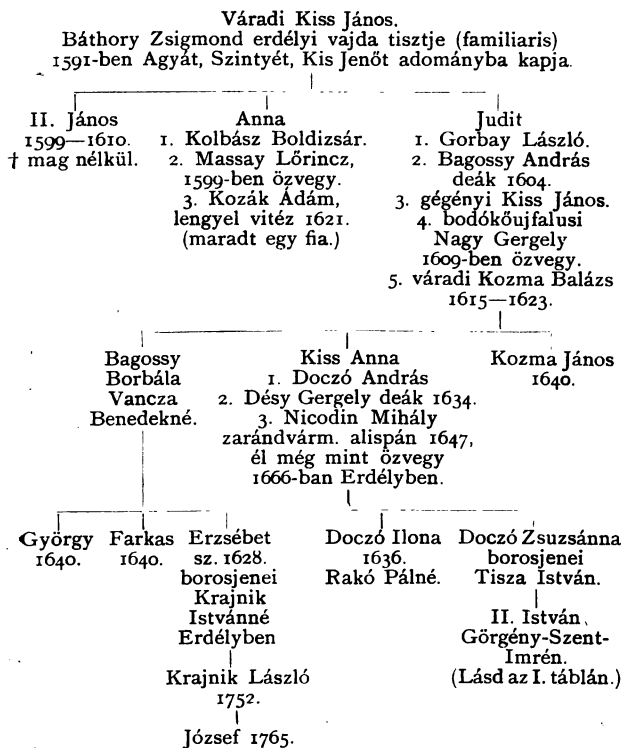
Ezt megelőzőleg már 1584-ben megvásárolta a *Sidó* családtól a biharmegyei *Gyapju* birtokot és donatiót szerzett reá. A mellett Váradon a *Szent Jakab* utczában nemesi curiája, a *Koszorús* hegyen pedig szőlője is volt, úgy, hogy mikor a század vége felé meghalt, gyermekeire igen szép örökséget hagyott. Egy fia és két leánya maradt: *János, Anna, Judit*.²

A két első kevés gondot okoz nekünk, de *Judit*nak, a ki a borosjenei Tisza család ösanyja volt és *ötször* ment férjhez, olyan complicált a genealogiája, hogy egyszerű elbeszélés után bajos dolog volna megérteni. Ide iktatjuk hát

¹ A neoquistica commissio előtt fölmutatott hiteles másolata az országos Levéltárban őriztetik (*Neoacquist. fasc. 18. nr. 6.*)

² U. o. és *Proc. Tab. 4—4322. M. alatt.*)

mindenekelőtt a következő, hiteles okleveleken alapuló leszármazási táblázatot, mely váradi Kiss János leányági ivadékainak vérséges összeköttetését kellő világításba helyezi :

A táblázaton álló II. Jánosnak, a ki 1610 november 13-án Kolya Pétertől Váradon, a

Hosszú utcában egy házat vásárolt, tökéletesen magva szakadt, és birtokai, az adománylevelek értelmében testvérhugaira szállottak.¹

Anna, minekutána Kolbász Boldizsár és Váradi Massay Lőrincz nevű házastársait már 1599-ben eltemette, utolszor a lengyel Kozák Ádámhoz ment férjhez s később elköltözködött Magyarországból. Ettől egy fia is származott, de keresztnévét nem tudjuk.

Történt pedig, hogy Kozák Ádám török fogságba kerülván, nagy sarczon szabadult és felesége, hogy a pénznek szerét tehesse, testvérhugával olyan szerződésre lépett, hogy 800 frért meg egy ezüst hüvelyű aranyos szablyáért, a mit néhai édes atyjuknak Báthory István lengyel király ajándékozott 1621-ben, összes magyarországi birtokairól lemondott, és eszerint a váradi Kis örökség osztatlanul Juditra szállott.²

¹ *Neoacquist. fasc. 18 nr. 6.* Mikor halt meg? nem tudjuk, de 1621-ben mint «*in semine utriusque sexus deficiens*» említették.

² A szerződés a váradi káptalan előtt kötöttetett, a hol Kozma és Bornemissza László is megjelentek. István lengyel király kardja következőképen említették: «*gladium quoque incurvum in vulgaris szablya vocatum, quem alias olim serenissimus quondam princeps Stephanus dei gratia Poloniae Rex, magnus dux Litvaniae etc. praememorato quondam Joanni Kiss seniori in et pro fidelibus servitiis suis muneris honorarii et regalis loco donasse dicebatur, vaginam ex mero argento*

Ahhoz tartozott pedig a már elősoroltakon kívül a Zaránd vármegyei *Egregy* és *Fejéregyháza* is, mely Kiss Anna első férjének Kolbász Miklósnak magtalan halála után, ruszkai Kornis Zsigmond fejedelmi tanácsúrra és zarándi főispánra szállott. A főúr azonban 1599-ben vissza ajándékozta azt az özvegynek és testvéreinek, sőt Báthory András erdélyi vajdától még *«nova donatiót»* is szerzett nekik.¹

Judit asszony tehát, a ki 1599-ben még serdülő leányka volt, tizenöt esztendő múlva pedig ötödik férjével élte a szent házasság örömeit, gazdag örökös vala, és nem csodálkozhatunk rajta, hogy sohasem hagyták sokáig bús özvegy-ségben epekedni. Mikor a négy *első*t tisztességgel eltemette, olyan formán, hogy *jenei Gorbay Lászlón* kezdé, *Bagossy András* deákon, meg *gégényi Kiss Jánoson* folytató és *Nagy Gergelyen* végezte, még mindig fiatalnak érezte magát, — a minthogy az is volt, — és ötödször *váradi Kozma Balázst* boldogította szerelmével. Ezzel aztán meg is nyugodott, de hogy melyik élte túl a másikat? arról hallgat a krónika.

auro scilicet et inducto habentem.» Kiss Anna ezt a kardot Kozák Ádám-tól származott fia részére kötötte ki. (Process. Tab. 4—4322. M.)

¹ Báthory András adománylevele Kolozsvárrt 1599 május 28-án kelt. Hiteles másolata *Neoacquist. fasc. 18. nr. 6.* (subnr. 22.)

Öt rendbeli házasságából csak két leánya meg egy fia maradt (mindegyiknek más apja volt), nevezetesen *Bagossy Borbála*, *Kiss Anna* és *borosjenei Kozma János*, a ki úgy látszik mag nélkül halt el, mert ivadékai később a Tisza család nagy pörében nem szerepelnek.

Bagossy Borbála Vancza Benedek felesége volt. Két fia maradt, *György* és *Farkas*, meg egy leánya Erzsébet, a ki 1698-ban mint borosjenei *Kraynik István* özvegye a tordavármegyei Erdő-Csanádon lakott. Valószínű, hogy Vancza Benedek fiainak is magvuk szakadt, mert róluk sincsen szó a most említett pörben, már pedig ha élnek, bizonyára előállanak a maguk igazságával, a mint előállott *Kraynik József*, osztályrészt követelvén Tisza Lászlótól a váradi Kiss örökségből.

Judit asszony harmadik gyermeke, *Kiss Anna*, a ki bennünket közelebbről érdekel, édes anyja példáját követte, de még sem vitte olyan sokra, mert mindössze is három férje volt, u. m.: *Doczó András*, *Désy Gergely* dedk borosjenei harminczados, meg *Nicodin* (vagy Nikudy) *Mihály*, alkalmasint ugyanaz, a ki 1647-ben Zarándvármegyének alispánja vala. Gyermekei azonban csupán Doczó Andrástól maradtak, *Ilona*

bizonyos *Rako Pálne* és *Zsuzsánna* borosjenei Tisza István hitvestársa.¹

Doczó András maga is szerző ember volt és nem csak megbecsülte, de gyarapította is felesége vagyonát. Ifjabb éveiben *Kornis Zsigmondot* szolgálta kardjával, sok hadakban forgott vele, és rabságában is híven kitartott mellette. Ezért a főúr 1619 szeptember 13-án Zarándvármegyében két kis falut ajándékozott neki: *Borjugot* és *Revekest*, később pedig egy *Dezni-*

¹ «*Exponitur nobis in personis nobilium foeminae Annae Kis, primum quidem Andreae Doczo, deinde Gregorii litterati Désy egregiorum relictæ viduæ, filiae autem egregii quondam Joannis Kis, ex nobili dudum domina Juditha Kis, primo Ladislai Gorbai, secundo Andreae litterati Bagosi, tertio sua, quarto Gregorii Nagy, postremo vero Blasii Kozma omnino de dicta Boros Jenő egregiorum quondam, ac Georgii et Wolffgangi Vancza, filiorum quondam Demetrii Vancza, ex nobili olim foemina Barbara Bagosi, filia dicti quondam Andreae litterati Bagosi, ex præfata dudum domina Juditha Kis, consorte ipsorum progenitorum. Qualiter ipsi cum egregio Joanne Kozma de dicta Boros Jenő, filio dicti quondam Blasii Kozma ex sæpius dicta jam olim domina Juditha Kis progenito etc.* (I. Rákóczy György fejedelemnek Kolozsvárta 1640. január 17-én kelt leveléből; az itt felsorolt genealogiai adatokat a sokszor említett pörkökhöz csatolt okleveleken kívül még a *Neoaquist. fasc. 18. nr. 6.* alatt őrzött hiteles documentumok is igazolják. L. még az idézett 1698-iki tanúkihallgatásokat *Proc. Tab. 4—4322. P. és O. alatt.*)

ben álló házzal jutalmazta sok hasznos szolgálatját. Ezenkívül megvásárolta még 1622-ben Kozma Balázsszal *Gorbdnak* felét, mely birtok, mint tudjuk, később vejére, Tisza Istvánra szállott, mert úgy látszik, hogy másik leánya *Ilona*, magnélkül halt el.¹

I. Rákóczy György fejedelem 1640 január 17-én megparancsolta Zaránd vármegye tisztjeinek, hogy Váradi Kiss János maradékai között osztályt tegyenek. Osztályos atyafiak voltak Kiss Anna, előbb Doczó András, akkor már Deésy Gergely özvegye, Vancza György és Farkas (Bagossy Borbála fiai) meg Kozma János; az osztályos egyezség tárgyát pedig a borosjenei curián kívül, *Agya*, *Szintye*, *Kis Jenő* egészben, továbbá a *fejéregyházi*, *egregyi* s végre mint újabb acquisitumok a *gorbai*, *kápolnai* és *lökösházi* rész-birtokok képezték. *Gyapjú* és a többi ősrül maradt biharvármegyei jószágok nincsenek felsorolva, mivelhogy azokra nézve Zaránd vármegye tisztviselői úgy sem intézkedhettek volna.²

¹ *Neoacquist. fasc. 18. nr. 6.* Doczó András halála után, özvegye másodszor is férjhez menván, 1636-ban két leányával az ingóságokon megosztozott. A borosjenei házat 200 frtra becsülték, az ingóság, az arany-, ezüst-neműn, meg egy kocsin kívül, mely az özvegynek jutott, 598 frt és 90 pénzt érő volt. (U. o.)

² Úgy látszik, hogy csak a zarándmegyei birtokok kerültek osztály alá, és a Bihar vármegyében fekvő javakat ezután is közösen birtokolták. *Proc. Tab. id. h.*

A vagyon oroszlán része Kiss Anna kezén maradt, a ki apródonként még szerzett is hozzá. özvegysege idején félrerakosgatott jövedelméből,¹ és szükség esetén asszony létére is megtudta védelmezni a maga igazságát minden törvénytelen háborgatók ellen. II. Rákóczy György fejedelem a fiscális jószágokat összeiratván, a jogügyek igazgatója *Agyát* és *Kis-Jenőt* el akarta foglalni tőle, de tiltakozott és 1650 október 24-én a medgyesi terminuson oklevelekkel bizonyította, hogy azokhoz a fiscusnak semmi köze sincsen.² A következő esztendőben, mikor már harmadszor is özvegyen maradt, *Nadab* faluban egy malomhelyet vásárolt, és ettől fogva nagy sok ideig semmit sem hallunk felőle. Mikor újra találkozunk vele az oklevelekben, már akkora jóléthez, gazdagsághoz szokott úrasszony Apaffy Mihály erdélyi fejedelem kegyelemkenyerén tengődött. Bezzeg elkölt volna most az istenadtának az a sok jó pénz, a mit földbe, birtokvásárlásokba ölt. Epen úgy járt, mint veje Tisza István, azzal a különbséggel, hogy asszony volt s egyedül gyámoltalanul állott a világban. Mert a míg Várad és Boros-Jenő állott, addig ő is

¹ *Panusest* zarándmegyei falut egy *Nagykápolnán* lévő jobbágy telekkel együtt, 1641 február 22-én Ács Istvánnétól 200 talléron zálogba vette. *Acta Neoacquist fasc. 18. nr. 6.*

² *Proc. Tab. 4—4322. O. alatt.*

békességgel bírhatta a maga birodalmát, de a mint a török betette oda a lábát, bátran koldusbotot vehetett a kezébe.

A Bihar és Zaránd vármegyei nemesség nagy része Erdélybe futott. A fejedelem hol itt, hol amott letelepítette őket, rendükhöz és állapotukhoz képest kinek egész falut, kinek egy-két jobbágyhelyet adományozván. A borosjeneieknek többnyire Torda vármegyében, a görgényi uradalomban rendelt szállást¹ és itt találjuk 1666-ban Doczó Zsuzsánna édes anyját is, mint idő nap előtt elaggott, gyámoltalan, beteges özvegy asszonyt. Miért nem húzódott meg utolsó napjaira vejénél, a kinek legalább hajléka, fedele maradt . . . ki tudná azt megmondani?

Tisza István felesége már akkor idegen asszony volt s talán rossz szemmel is nézték volna a szegény földönfutót, a ki a helyett, hogy gazdagságot, vagyont hagyott volna rájuk, még az ő kegyelmükre szorult. Igaz, hogy abban nem volt vétkes, de még sem akart útjában lenni senkinek és bujdosott a bujdosókkal . . .

De a sok nyomorúság utoljára is megtörte, megalázta s mikor egyszer a fejedelem Görgény-Szent-Imrén mulatott, elébe állott, hogy könyö-

¹ Itt laktak többek között a Tiszáékkal rokon *Vancza* és *Zöldy* családok, *Krajnik István* előbb Kolozs vármegyében Széplakon tartózkodott, de özvegye Tordába *Erdő-Csanádra* került.

rüljön rajta. Apaffy jó ember volt, megszánta és 1666 augusztus 6-án egy jobbágyot adott neki, hogy holmi keveset szántson, vessen szegénynek és fahordással tartsa . . .

A jobbágyot Adorjánban lakozó *Markus Péternek* hívták. És a hatalmas földes asszony a kit valamikor, nem is olyan régen, még hat falu népe süvegelt, most hálát adhatott Istenének, hogy akadt valaki, a ki kandallóját tűzzel táplálta.¹

* * *

Mikor a karloviczi békekötés után (1699 január 26.) a bécsi udvar *Kollonich* bibornoknak Magyarország kormányzására vonatkozó reformjait életbe léptette, a *Neoacquistica Commissio* is megkezdé működését. Már évek óta emlegették ezt az országban, és a szegény magyarok eleinte minden jót vártak tőle. Régi, gazdag földesúri

¹ «Néhai nemzetes borosjenei Nykudi Mihály özvegye Kis Anna asszony alázatos könyörgéséből értjük s mind magunk is szemeinkkel látjuk erőtelen és megöregedett gyámoltalan állapottyát, s mind peniglen kiváltképen azt is szemünk előtt viselvén, hogy Isten ő felsége igaz ítéletiből több becsületes főrendekkel ötet is édes hazájából kiszorította s ily esett, gyámoltalan állapotjában bujdosásra juttatta, kiért . . . élete táplálására és segítségére életéig rendeltünk ez gergényi jószágunkból egy ház jobbágyot» stb. stb. (*Országos Levéltár Proc. Tab. 4—4308. G. alatt.*)

családok ivadékai, kiknek uradalmait, kastélyait a török hódítás elsodorta; kis nemesek, kiket a pogány az ősi fedél alól világgyá üldözött és már nap élők kenyerek sem igen volt, áldották, magasztalták a kegyelmes fejedelmet, a ki megemlékezvén koronázási esküjéről, a töröktől elfoglalt jószágokat vissza akarja adni jogos tulajdonosaiknak. De nagyon hamar kiábrándultak és belátták, hogy mégis csak igaza van annak a bibliából travesztált régi magyar közmondásnak, hogy: *«Avagy jöhet-e valami jó Bécsből?»*

Mert a világtól elmaradt hétszilvafás nemesek, de még az urak közül is sokan szentül hitték, hogy most már egyszerűen fölmutatják a megsárgult pergameneket, miket úgy őriztek, mint a szemük fényét, és tüstént visszanyerik ősapáiknak drága véren, vagy még drágább pénzen szerzett örökségét. Honnan is tudhatták volna, hogy az úgynevezett *Ujszerzeményi bizottmány* a magyar nemzetet halálból gyűlölő Kollonich érsek furfangos találmánya, arra a célra, hogy az üres kincstárt megtöltse és hogy az udvar kegyeltjeit gazdaggyá, hatalmassá tegye?¹

¹ Ki ne ösmerné hirhedt mondását: *«Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam»*, a mit némelyek a következő változatban jegyeztek föl: *«Magyarországot előbb koldussá, azután catholicussá, végre németté kell tenni»*. Érdekesnek tartjuk fölemlíteni, hogy a Kollonichok horvát eredetű magyar nemesek vol-

Mikor föltette magában, hogy a nemzet ős, *elavult* alkotmányát, az örökös tartományok példájára gyökeresen átalakítja, abból az elvből indult ki, hogy Magyarország fegyverrel visszahódított föld lévén, törvényeit. ezentúl az uralkodó önkénye szabja. És mert ezt az elvet a kormányzás minden ágában következetesen keresztül akarta vinni, erősen hangsúlyozta, hogy a mit Leopold, a maga pénzén, a maga német katonáinak vérével (?) a töröktől visszafoglalt, azt nem köteles sem a szent koronához visszakapcsolni, sem a régi birtokosoknak, vagy örököseiknek visszaadni, hanemha különös *kegyelemképen*. Ezt a kegyelmet pedig a király a *Neoacquistica Commissio* által gyakorolta olyan formán, hogy bekivánták a birtok kereső urak és nemesek okleveleit, és a kinek igazsága kiderült, megalkudtak vele bizonyos summában. Ha tudott hamarosan fizetni, jó, de ha nem tehette szerét a pénznek, azé lett a birtok, a ki többet adott érte s még örvendhetett a jámbor, ha okleveleit visszakapta. A kinek volt egy-két hatalmas

tak s a török hódítás kezdetén menekültek az örökös tartományokba. *Seyfrid Kollonics* báró a XVI. század utolsó negyedében Magyarországon harczolt és felesége után, a ki Perényi Istvánnak Dobó Annától született *Zsófia* leánya volt, a nagybirtokos főurak sorába emelkedett. A bécsi békekötés után Dunáninnen *főkapitány* lett, s mind haláláig igaz magyarnak mutatta magát.

pártfogója Bécsben, az csak boldogulhatott valahogy, de a kinek se pénze, se protectiója, csak a *sztn igazsága*, azon úgy elverték a port a németek, hogy holta napjáig megemlegette.

De megtörtént az is, hogy valakinek minden dolgát rendben találták, fizetni is tudott volna, mégis kiforgatták a maga jogos örökségéből, olykor közönséges nyereségvágyból, gyakrabban előkelő, hatalmas főurak kedvéért, a kik a gyors meggazdagodásnak ezt az eddigelé ösmeretlen módját lelketlenül kizsákmányolták. Ilyenkor valamelyes ürügy alatt visszautasították a szegény igazságkereső embert s ráadásul még a leveleit is elkobozták, mehetett aztán Pontius-tól Pilátusig a maga panaszával. Az ilyen *török jogon* elharácsolt jószágokról mondja II. Rákóczy Ferencz *Emlékiratában*, hogy mikor uradalmakká növekedtek, Leopold a maga minisztereit gazdagította velök s általában úgy jellemzi a bizottság működését, hogy az Magyarországot végső romlással fenyegette. Annyi bizonyos, hogy megdöbbentő visszaélések történtek és számos példát tudnánk fölhozni annak igazolására, hogy a *Commissio Neoacquistica*, törvényes szín alatt, valósággal rabolt és fosztogatott.¹

¹ Manapság is számosan élnek közöttünk a társadalom legfelsőbb osztályában, kiknek ősei a *Neoacquistica Commissio* fénykorában szereztek maguknak gazdagságot, rangot, kitüntetést, sok szegény nemes embernek

Hanem hát Tisza György mindezt csak később tanulta meg a maga kárán s most jó reménységgel volt eltelve, épen mint a többi magyarok. Tarsolyába rakta a leveleket, lovat nyergeltett és nagy hamarsággal Bécsben teremvén, 1699 augusztus 18-án már producálta is a maga igazságát a bizottság előtt.¹ És minek utána a commissarius urak saját szemükkel látták és olvasták az okleveleket, Tisza mint prókátor ember, élvén a gyanúpörrel, lemásolá azokat egyenként és a bizottság előtt annak rendje s módja szerint revideáltatván, hitelesítettvén, az eredetieket visszakövetelte. Sőt olyan elővigyázó volt, hogy minden eshetőségre való tekintetből, bizonyítványt is kért magának arról, hogy a documentumokat eredetiben mutatta föl.² Aligha nem

örökös romlásával. A ki a bizottság működésére vonatkozó bőséges levéltári anyagot feldolgozná, bizony fölötébb tanulságos munkát végezne.

¹ A családi hagyomány Tisza Györgyről és fiáról mai napig fentartotta, hogy lovuk hátán többször megtették az utat *Tordáról Bécsig*.

² Tisza György 38 oklevelet egy 93 lapra terjedő ívrét alakú füzetben saját kezével másolt le. Bizonyos *Fürstenbusch* nevű beamter minden egyes lapot gondosan revideált, s a másolatokat az eredetiekkel összeolvastván, következő záradékkal látta el: *«Revisum penes suum originale et authenticatum coram eatenus deputatis DD. Commissariis, Viennae die 18. mensis Augusti et sequentibus. Anno domini 1699.»* Az eredeti oklevelek

informálták már Bécsben, hogy kötve kell hinni a németnek.

Akkor aztán ha kedve tartotta untig, fáradtig gyönyörködhetett a császári város ritkaságaiban, vagy akár Tordafelé is fordíthatta lova kantárszárát, mert a bizottság véleményadás végett áttette az ügyet a *Causarum Director*hoz, a ki pedig csak a következő év július 5-én terjesztette elő a maga jelentését. Hát bizony abban nem sok öröme telhetett Tisza György uramnak, mert *Horváth Simonchich János*, a jogügyek igazgatója, a fiscus érdekeit minden törvéynél és igazságnál előbb valának tartván, szép kilátásait alaposan tönkre tette.

De úgy látszik, hogy ennek nagy részben ő maga volt az oka, mert nem győzte bevárni, míg a director, a ki az erdélyi fejedelmek adományai ellen bizonyos elvi jelentőségű kifogást emelt, — saját jó szántából terjeszti elő az ügyet, de addig sürgette, nógatta, a különben is sokfelől zaklatott embert, hogy informálja már a bizottságot, míg végre megboszankodott, és teljesítette ugyan óhajtasát, de nem volt abban semmi köszönet.¹

később a pörben is producáltattak, hitelességükhöz tehát kétség nem férhet. (*Neoquist. fasc. 18. nr. 6. Fürstenbusch említett bizonyítványa. Proc. Tab. 4—4322. X. alatt.*)

¹ A fiscus jelentésében olvassuk: «*Quando quidem*

Mert jelentésében rövid kivonatokat közöl-
vén a Tisza család okleveleiből, első sorban is
azt a kérdést vetette föl, hogy volt e joga
Báthory Zsigmond vajdának Bihar és Zaránd
vármegyében jószágokat adományozni? — mert
míg ezt a birtok kereső erdélyi urak törvény-
nyel vagy privilegiummal be nem bizonyítják,
addig a bemutatott documentumok értéke fölül
ítéletet mondani nem lehet.¹

Minthogy pedig — így folytatja tovább okos-
kodását — a fél által előterjesztett jog- és birtok
viszonyok kivétel nélkül erdélyi fedjedelmek
adományain alapulnak, és neki mint a fiscus
képviselőjének az a határozott meggyőződése,
hogy a fejedelmek Magyarország kapcsolt részei.

Egregius Georgius Tisza, non obstante eo stb. . . intuitu praetensionum suarum informationem et opinionem a me dandam adurgeret. Ideo respondeo etc.»

¹ «Quia tamen hic loci quoque recurreret . . . quaestio legalis, quo jure, qualique privilegio idem vajvoda Transylvaniae, in praedicto comitatu Bihariensi aliisque vicinis districtibus bona et jura possessionaria conferendi facultatem (quae legitimis tantummodo Hungariae Regibus competeret) sibi vendicasset? — Idcirco antequam memorati domini transylvani hanc legalem difficultatem ex parte Fiscii Regii (cui similis objectio competeret) propositam sufficienter refutent, auctoritatemque Principum Transylvaniae in conferendo, lege aut privilegio remonstrent ac stabiliant, super validitate productorum suorum directam resolutionem sortiri nequeunt.»

ben az adományozás jogát a királyi tekintély rovására csak bitorolták: a commissio, mint bíróság mindenekelőtt ezt a kérdést döntse el. A maga részéről különben kijelenti, hogy ettől az álláspontjától csakis abban az esetben tér el, ha ő felsége másképen határoz, mert esküszegésnek tartaná eltérni, hogy a szent korona jogai bármi okból is rövidséget szenvedjenek. Minthogy azonban ő csak fél s a bíró tisztjét a commissio gyakorolja, kétségtelen dolog, hogy jogában van az általa támasztott nehézségeket úgy mérsékelní, a mint ő felsége szolgálata megköveteli. Végre bizonyítgatja, hogy ő minden személyes tekintet nélkül egyedül kötelességét teljesíti, és legjobb tehetsége szerint informálta a bizottságot, hogy a törvénynek eleget lehessen tenni. Megjegyzi azonban, hogy a Tisza család a birtokszerzőkkel való vérséges összeköttetését sem iga-zolja, már pedig a leszármazás bizonyítása nélkül, törvényes örökösödésre senki sem tarthat számot.¹

Hát már ebben az egyben csakugyan igazsága volt a fiscusnak.

¹ A fiscus jelentése az *Orsz. Levéltárban Neoacquist. fasc. 18. nr. 16*, következő felirással: «Sacratissimæ Cæs. Reg. Majestatis Excelsæ Commissioni Neoacquisticæ Aulicæ, in negotio familiæ Tisza, ratione bonorum in-partibus Hungariæ existentium reverenter exhibenda. Informatio et opinio Directoris Causarum Regalium.» Bécsben 1700 július 5-én kelt.

Feltűnő a jelentésnek szokatlanul éles, vitázó, sőt provocáló hangja, a mit nem indokolhat egészen az a körülmény, hogy Tisza György, a hatalmas embert talán megboszantotta. Hihetőbb, hogy gróf *Bethlen Jánosék* minden összeköttetésüket felhasználták Bécsben, hogy jóakarókat szerezzenek az ügynek, a miről tudomása lehetett a directornak és ezért lépett olyan erélyesen sorompóba a szent korona érdekei mellett.¹ Nyilvánvaló, hogy a dolog odiumát mindenáron a bizottságra akarta hárítani, de merőben törvénytelen álláspontra helyezkedett akkor, mikor az erdélyi fejedelmek adományainak érvényes voltát *föltétlenül* tagadta. — Mert nem tételezhető föl, hogy a királyi jogügyek igazgatója komolyan hitte volna, hogy Bihar és Zaránd vármegye s általában az úgynevezett *Partium*, a mondott időben a magyar koronához tartozott volna. Kétség nélkül jogában volt azt kívánni a felektől, hogy mutassák ki, vajjon érvényesek-e p. o. Báthory Zsigmond vajdának *váradai Kiss János* javára tett adományai? — mert tudvalevő dolog, hogy az erdélyi országgyűlések Zsigmondnak bizonyos időben kelt do-

¹ Bethlen Jánosnénak nem volt ugyan törvénye része a váradai Kiss-féle örökségben, de az öreg Tisza István javaihoz ő is just formált, s ezért a Neoacquistica commissio előtt *Györggyel* együtt szerepelt.

natióit erőtelenné tették — de azt állítani, hogy a fejedelmek a *Részeken* a magyar királyok jogait egyáltalában csak bitorolták, tökéletesen méltó a Kollonich érsek rendszeréhez, mely nem respec-tálja sem a történeti jogokat, sem a bécsi, nikols-burgi vagy linczi békekötés törvénybe foglalt pontjait és Magyarországot fegyverrel meghódí-tott tartománynak tekinti.

Hiába bizonyítgatta aztán Tisza György a fiscus támadására adott replikájában, hogy Zsig-mond vajda kifogásolt adománylevelei teljes erővel birnak; — hiába mutatta ki, hogy *Kis-Jenő*, *Szintye* és *Agya* Boros-Jenő várához tar-tozott, melyet az említett fejedelem sok véron-tással maga foglalt vissza a töröktől; — hiába igazolta, hogy váradi Kiss János maradékai mindig háborítatlanul birtokolták az ősüknek adományozott jószágokat, sőt még a *török* ide-jében is elősmertették jobbágyaikkal a maguk földesúri jogát, — nem volt annak semmi haszna.¹

Még mielőtt a Commissio közölte volna vele a fiscus véleményét, már beterjesztette a Tisza

¹ Tisza György replicájában olvassuk, hogy Doczó Andrásné Várad és Boros-Jenő elfoglalása után, sőt bujdosása idején is adózásra szorította a hódoltságon lakó jobbágyságot, de persze csak akkor fizettek, ha kedvük tartotta, máskülönben bizonyára nem jutott volna olyan nagy nyomorúságra. *Neoacquist.* (fasc. 56 nr. 6.)

családnak oklevelekkel támogatott leszármazási tábláját, most pedig hivatkozott az erdélyi diploma 6. pontjára, melyben Leopold kötelezte magát, hogy a török járom alól felszabadított jószágokat a régi birtokosoknak vagy a törvényes örökösöknek visszaadja s mindezek alapján Isten szent nevére kérte a bizottságot, hogy negyven év előtt veszendőbe ment és már jobbára elpusztult őstől maradt vagyonuk birodalmába helyezze vissza őket.¹

De a sok lótás, futás, költekezés, rimánkodás mind kárba veszett, mert a *Commissio-Neoacquistica* keresetével egyszerűen elutasította. Rendes ítéletet, úgy látszik, nem is hozott az ügyben, pedig szeretnők tudni, hogy a fiscus álláspontjára helyezkedett-e vagy a genealogiát kifogásolta? Különben meg lehetünk győződve arról, hogy mind a kettő pusztá ürügy volt és a bizottságot egészen más tekintetek befolyásolták. Ha tudjuk, hogy a biharvármegyei *Gyapju* falut ebben az időben a nagyváradi jezsuiták birtokolták és hogy Zaránd vármegyét a fiscus egészen a körme közé akarta keríteni,

¹ A Tisza György által beterjesztett leszármazási tábla megegyezik a mienkkel, azzal a különbséggel, hogy a Vancza örökösökre nem terjeszkedik ki, ellenben gr. Bethlen Jánosét is behozza a genealogiába. A *Replícában* több, előttünk ösmeretlen oklevélre is hivatkozás történt.

akkor könnyen kitalálhatjuk, miért nem lehetett igazsága a tordai szegény prókátornak...¹

Tisza Györgynek annyi haszna volt a dologból, hogy a sok költekezés görgényszentimrei kis jószágát is elnyelte, úgy hogy most épen ott állott, a hol valamikor az apja: nem maradt egyebe a régi, pecsétetes leveleknél, a melyek olyan rútúl cserben hagyták. De szerencsére volt egy olyan pergamen darabja is, a mit nem az őseitől örökölt, hanem maga szerzett t. i. a *prókátori diplomája*. És mikor látta, hogy le kell mondani a szép reményekről, erős elhatározással munkához fogott. Jövedelmét pedig nem tékozolta el, hanem megbecsülte, birtokvásárlásokba fektette s ötven esztendő s prókátorsága alatt szerzett annyit magának, hogy vénségére úri módon élhetett.

Előbb a nemes vármegyét szolgálta, — mert a kurucz világban a prókátorokra rossz napok jártak — és Torda vármegye rendei 1711 február 17-én főjegyzőnek választották, mely tisz-

¹ Tisza György írja 1747-ben: «néhai édes atyám Tisza István uram holta után, mivel azon fennevezett magyarországi édes atyám jussának a bécsi *Neoacquis-tica* felséges Commissio előtt tentalt és processuált rehabilitiójok végett sokat kelletvén fáradoznom és költenem, minek utánna sok költesem után inconsolate kelletett Bécsből visszatérnem . . . kénteleníttettem volt ezen néhai édes atyámról maradt *Görgény szent imrei jószágot* eladni . . . » stb. (Proc. Tab. 4—4322. V. alatt.)

téről azonban négy esztendő múlva lemondott. Később a közbizalom alispáni polczra emelte, de csakhamar ismét visszatért az ügyvédséghez, mely sokkal jövedelmezőbb foglalkozás vala.¹ Neki pedig ugyancsak kellett a jövedelem, mert az Úr Isten népes családdal látogatta s három felesége után két fiut és három leánygyermeket nevelt föl. A leányok közül *Anna* mikeházi Mohay Sándor, *Krisztina* désfalvi *Pataky Sámuel*, *Sára* pedig septéri Fogarassy János hitves társa volt. Mint élemedett ember negyedszer is megházasodott s mikor 1754 táján meghalt, már jóval felül volt a *hetvenen*.²

Nagy hírű, jeles prókátor vala, kit Erdély legelőbbkelő családjai tiszteltek meg bizalmukkal, mindazonáltal *László* fia még is többre vitte és élete végén megszerezte neki azt az örömet, hogy az ősi vagyon egy részét szerencsésen vissza pörölte. De *György* fiában csak keserűség telt, mivel, hogy őseinek hitét elhagyván, az Isten tudja micsoda sugallatból — beállott *franciscanus barát*nak.³

¹ Gr. Lázár Miklós, Erdély főispánjai. L. Torma Károly pótlását, 222. l.

² Egy 1750-ben kelt bizonyítványban már az mondatik róla, hogy meghaladta a *hetvenet*, az oklevelek utólszor 1753-ban említik.

³ Hunyor András biharvármegyei és Vadas Pál hunyadvármegyei táblabírók 1753 márczius 30-án a királyi

V.

A *Neoacquistica Commissiónak* a jószágkereső nemesemberekkel szemben tanúsított önkényes eljárását a kincstár érdekeinek megóvásán kívül, Arad és Zaránd vármegyében más, nem kevésbé fontos szempontok is befolyásolták.

Tudjuk ugyanis, hogy még föl sem szabadult ez az országrész egészen a hódoltság alól, mikor már a bécsi kormány — némely magyar tanácsosok javaslatára — elhatározta, hogy a töröktől visszafoglalt területen *katonai határőrvidéket* szervez. Megkezdődött tehát, mindjárt Budavárának bevétele után, a *rác*z bevándorlás — mert arra még csak gondolni sem akartak, hogy a határok védelmét *magyarokra* bízzák — és ezzel kapcsolatban nemsokára az a kérdés is fölmerült, hogy visszaállítsák-e a régi vármegyéket, vagy sem?

De a rácok, a kik évszázadok óta halálból gyűlölték itt a magyarokat s egyik kapitányuk, *Petrovics Novák*, 1687-ben nyíltan kijelentette,

táblán Tisza László személyazonosságát igazolván, bizonyítvány adtak arról, hogy «borosjenei idősebb Tisza György uramnak két naturalis fiai vagynak, az egyik... nemzeti Tisza László uram, a második ugyan nemes Erdély országában in religionem patrum franciscanorum convertált Pater ifjabb Tisza György ő kegyelme». (Országos Levéltár. *Proc. Tab.* 4—4322. T. alatt.)

hogy csak abban az esetben lesznek határőrök, ha *németeket* neveznek ki főtisztükül: most azzal fenyegetőztek, hogy visszamennek inkább a törökhöz, semhogy a vármegyétől függjenek, mivelhogy ők egyes-egyedül a *császárt* akarják uralni. Így történt tehát, hogy a haditanács és udvari kamara a Kollonics-féle *alkotmányban* sikerrel alkalmazott «*Vakulj Magyar!*» elvét követve, abban állapodott meg, hogy a vármegyét a nemzet megnyugtatása okáért *névszerint* ugyan fenn kell tartani, de alkalmas tisztviselőkről majd a kancellária fog gondoskodni; a rác határőrök pedig, a kik mint katonák a magyar parasztnál természetesen több kedvezést érdemelnek, minden tekintetben föl lesznek mentve a vármegyei hatóság alól.¹

Magától értetődik, hogy a *Neoacquistica Commissio* is megfelelő utasítást kapott, mert nem is említve a fiskális szempontokat, a kormány épenséggel nem tartotta tanácsosnak a birtokos nemesek szabadságszerető, független osztályát megteremteni azon a földön, melynek katonai szervezése már — úgyszólván — küszöbön állott. Látni való tehát, hogy a *Tisza* család a lehető legrosszabb időben lépett föl a maga követelésével, mert Lipót király 1700 július 9-én, — te-

¹ Az előadottak igazolására l. Dr. Márki Sándor, Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. Második rész, XI. fejezet. 272. l.

hát öt nappal azután, hogy a jogügyek igazgatója a Tisza-pörben előttünk ösmeretes véleményét előterjesztette — már elfogadta az udvari kamara javaslatát s alig egy hónap múlva megbizta *gróf Lamberg Ferencz Zsigmondot* a tiszai és marosi határőrvidék szervezésével.¹

Hasztalanul folyamodtak a régi birtokos családok ivadékai s a török elől menekült nemesek a királyhoz, hogy legalább *Boros-Jenőt* és *Halmágyot* engedje át nekik; hiába emelt szót a váradi püspök, sőt maga *Herdegen* aradi praefectus és kamarai biztos a magyarok mellett: gróf Lambergnek szabad kezet engedtek, a ki aztán saját belátása szerint úgy rendezte a határőrvidéket, hogy minden nevezetesebb pont katonauralom alá került, a rácok földet, kiváltságot, adómentességet kaptak, a kamara pedig elfoglalta mindazt, a mi a fegyveres erőnek nem kellett, úgy hogy Arad és Zaránd vármegyében akkortájtban a kincstár volt az egyetlen földesúr.²

A szathmári békekötés után az országrendek tiltakoztak ugyan a törvénytelen állapotok ellen és sürgették a *Részek* visszakapcsolását, de

¹ U. ott, 270. l.

² Dr. Márki id. m. és Fábián Gábor, Arad vármegye leirása. Itt olvassuk, hogy 1732-ben is csak három birtokosa volt a vármegyének, ú. m. a *modenai herczeg*, a *b. Fósika* és az *Edelspacher* család.

II. Rákóczi Ferencz háborúja alatt a ráczok annyi érdemet szereztek maguknak és olyan hívek voltak a *császárhoz*, hogy a bécsi udvar, — bár szokása szerint az üres ígérekkel és biztatásokkal most sem fukarkodott, egy perczig sem gondolt komolyan arra, hogy a megpróbáltatások idején kitűnőnek bizonyult katonai határőrvidéket megszüntesse.

A vármegyét ugyan élni hagyták, de az egykor hatalmas *«universitas nobilium»* igazán szánalomraméltó sorsra jutott, mert nem a többnyire távol lakó főispán, nem is a közönség által választott legelső tisztviselő, az *alispán* kormányozta, hanem az aradi kamara-præfectus *Edelspacher Zsigmond* zsarnokoskodott rajta, a ki szolgabírák helyett a *harminczadosokat* — a mostani pénzügyminiszterek elődjait — állította a járások élére és csaknem korlátlan hatalommal uralkodott. Néha napján gyűlést is tartott és ilyenkor Werbőczy nemzetének örökös szegényére *sótiszteket, ispánokat, kaszndrokat* ültetett a zöld asztalhoz és csak véletlenül, nagy ritkán vetődött közéjük egy-egy tisztességes, birtokos nemes ember.

Mikor Aradban volt a gyűlés, akkor a zarándi tiszttartók és kamara-ispánok compareáltak, ha Zarándban hirdettek *generalis congregatiót*, akkor az aradi és szegedi sőtisztekből állott a nemes vármegye, egymás nélkül bol-

dogulni se tudtak.¹ Utóljára már annyira elszoktak az úriemberektől, hogy mikor gr. Károlyi Ferencz báró Grassalkovics Antalt ünnepélyesen beiktatta az aradi főispánságba, *Bibics Jakab* viczispán intésére az egész tisztikar felkerekedett és rendre kezét csókoltak az álmélkodó főispánnak.²

De talán a zarándiak se *átállottak* volna azt a kézcsókot, ha olyan embert kapnak, mint *Grassalkovics*, a ki igazán lelkén viselte a vármegye sorsát és legfőképen neki köszönhető, hogy a kormány — a Péro-lázadás tapasztalatain okulva — a katonai határőrvidéket végre valahára megszüntette. Ezzel Arad fejlődésének útjából a legnagyobb akadály már el lévén hárítva, nemsokára el is foglalta Magyarország államéletében a múltjához és historiai szerepléséhez méltó helyet.

Sokkal rosszabbul állottak a dolgok Zarándban, melynek nagy része — Boros-Jenővel és

¹ Fábíán, id. m. 17—20. l. Az 1741. ápril 22-én tartott aradi gyűlésen, *Bibics Jakab* alispán elnöke alatt *Forster Kristóf* szegedi sőtiszt, *Edelspacher Ignác*, a modenai herczeg praefectusa, továbbá *Lengyel Gáspár*, *Sely István*, *Rünner Gáspár* halmagyi, tótvaradi és ménesi tiszttartók alkották az *Universitas Nobiliumot*. No de legalább az alispánon kívül *Edelspacher* és *Lengyel* nemesek voltak.

² Erről a lélekemelő jelenetről Márki Sándor könyvében olvasunk, II. rész. 357. l.

tartományával együtt — már jóval azelőtt idegen földesúr hatalma alá került, mielőtt *Mária Terézia* királyasszony a határörvidéki helyek bekebelezését elrendelte volna. A spanyol örökösödési háború alatt *Rajnald* modenai herczeg, az *Este* család ifjabb ágából, mint rokonának I. József magyar királynak szövetségese, vitézül, de kevés szerencsével harczolt a francziákkal, a kik egyidőben trónjától is megfosztották. Jutalmul és néminemű kárpótlás fejében, de leginkább *császári és királyi hajlandósága* megmutatására 1726 november 27-én az aradi és jenei kamarai kerületeket adományozta neki József, mely óriási uradalomhoz nem kevesebb, mint 122 falu és 82 prædium tartozott.¹ A szegény zárandiakat még az sem vigasztalhatá, hogy, legalább megszabadulhatnak *Edelspacher Zsigmond* zsarnoksága alól, mert a modenai herczeg őt nevezte ki jószágkormányzójának, és mint a fenmaradt kincstári birtokok haszonbérlője s maga is gazdag földesúr, holta napjáig uralkodott rajtuk.

A régi birtokos családok utódjai szomorú

¹ A második adománylevél Bécsben 1732 decz. 11-én kelt. Ellenjegyezték kászonyi b. Bornemisza József és Pongrácz György. Másolata megvan 2 példányban is az *Országos Levéltárban*. (Rescripta Regia 2—228, és *Tisza Lászlónak* sokszor idézett pörében.) V. ö. főkép a hely. nevekre nézve dr. Márki id. m. 304—305. l.

szívvel nézték, hogy vezetik be a külföldi fejedelmet őstül maradt javaik birodalmába s még a tiltakozásnak sem volt haszna, mint az elmúlt boldog időkben, mert nem hallgatott rájuk senki. Eddigelé azzal vigasztalták magukat, hogy majd a határőrvidék felosztása után, mikor Zaránd is polgári hatóság alá kerül, a nemes vármegyében s a helytartótanácsban hatalmas pártfogót nyernek és legalább felibe-harmadába visszakapják elharácsoltság birtokaikat. De a megyék rendezése bekövetkezett, Zarándot Erdély és a Magyarországhoz visszakapcsolt Arad vármegye között felosztották, majd ismét egyesítették; a a ráczok kitakarodtak, a határőrvidéki helyeket bekebelezték, a kamara és az udvar jóvoltából új birtokos-osztály keletkezett, csak a régi nemesség jogsérelmével nem törődött senki. Innen-onnan lassanként előkerültek a jószág nélkül szükölködő szegény legények és szerencsét próbáltak a *Neoacquisticdn*. De a bizottság most sem akarta respektálni az erdélyi fejedelmek adományleveleit és úgy jártak valamennyien, mint boros-jenei *Tisza György*, a ki mikor látta, hogy *Agya*, *Szintye* és *Kis-Jenő* a modenai herczeg hatalmába kerül, maga is lemondott minden reményről.¹

¹ Dr. Márki id. munkája szerint a régi nemesek közül 1730-ig egyedül a b. *Jósika* család birtokjogait

Mert tapasztalt prókátor létére nagyon jól ismerte az akkori idők igazságszolgáltatását és sokkal számítóbb, praktikusabb ember volt, sem-hogy nagy fáradsággal, hosszú évek munkás-ságával szerzett vagyonát egy ilyen desperatus pörbe ölje. Tudnia kellett, hogy a fiskus a mo-denai herczegnek szavatossággal tartozott és két olyan hatalmas ellenféllel szemben ott lehetett az ő törvénytudománya s napfényhez hasonló igazsága.

Az a körülmény pedig, hogy a neoacquis-tikai pörökben az *1723. évi 19. t. cz.* alapján akkor már nem a bécsi commissio, hanem a királyi tábla, mint kirendelt törvényszék ítélte, *Tisza Györgynek* kevés vigasztalására szolgálhatott, mivelhogy a kincstár érdekeinek meg-óvása czéljából a bíróság mellett *két kamarai tandcsos is működött*, és felebbezni korántsem a hétszemélyes táblához, hanem egyedül a király-

igazolták. Azt, hogy a fiskális szempontokon kívül még a határőrvidék szervezése is befolyásolta a *Neoacqui-stica Commissio* eljárását, legjobban a *Sztépn* illetőleg *Vajda* család esete bizonyítja. Vajda László ugyanis már 1692-ben kimutatta és elősmertette a Zaránd és Bihar vármegyében fekvő *Sztépn* birtokokhoz való jogát, mind-azonáltal csak a bihari jószágokat kapta vissza, nyilván azért, mert a kormánynak érdeke ellen volt Zarándban a birtokos nemesek számát szaporítani. (L. Dr. Márki id. m. II. rész. 220. és 226. l.)

hoz lehetett.¹ Tehát utóvégre is *Bécsben* döntötték el az ügyet és így az 1723. évi 19. t.-cz. a dolgok rendjén voltaképen semmit sem változtatott. Üres szemfényvesztés volt az egész, melylyel csak a nemzetet akarták áztatni . . És hogy Bécsben a *császári kincstárral* meg egy uralkodó herczeggel, plane a király *kedvelt rokondval* szemben egy ösmeretlen magyar embernek adjanak igazságot, azt jószan észszel még csak föltenni sem lehetett.

Történt nemsokára, hogy Rajnald modenai herczeg utódja, *III. Ferencz*, az osztrák örökösödési háborúban *Mária Terézia* ellen a spanyolokkal szövetkezvén, hűtlensége miatt 1742-ben összes magyarországi birtokait elvesztette.² — A kincstár ismét rátette a kezét a Zaránd és Arad vármegyei uradalmakra, sőt némely részét el is adogatta. *Kis-Jenő*t Horányi Gábor Pest vármegyei táblabíró, később alispán és kir. tanácsos vásárolta meg 1744-ben, majd Agya és Szintye is az ő kezére került, s a birtokbaktatás kedvező alkalmul szolgálhatott volna *Tisza Györgynek* arra, hogy igényeit felújítsa.

¹ «*Salvo nihilominus, gravatis in hujusmodi causis, ad suam sacratissimam Majestatem recursu*». De még ezt a törvényczikket is csak 1731-ben hajtották végre s addig a pörök a kamarán, illetőleg az annak befolyása alatt álló és tanácsosaiból alkotott *Commissio* előtt folytak.

² Márki id. h. 350. l.

Annál is inkább, mert Mária Terézia király-asszony az országrendek örökös panaszára a magyar nemzet szemében annyira gyűlöletes neoacquistikai törvénykezést végkép eltörölte s az 1741 évi 21. t. cz. értelmében a hasonló természetű pörök, némi fenntartással, az ország rendes bíróságai elé utasítottak.¹

Ezzel aztán a visszaéléseknek egyszersmindenkorra vége szakadt, mert a királyi táblán a fiscus épen olyan *fél* volt, mint más, és számos példával — köztük első sorban is a Tisza-pörrel igazolhatjuk, hogy az ítélő bíróság nemcsak megőrizte a maga függetlenségét, de a törvényes korlátokon belül a jogvédelemnek tökéletes szabadságot engedett, akár tetszett az a *Causarum Directornak*, akár sem.

Tisza György azonban, úgylátszik, egészen felhagyott a Váradi Kiss-örökség keresésével. Régi világból való ember volt, a kit ide s tova félszázados prókátorságának tapasztalatai gyanakodóvá, bizalmatlanná tettek és nem akarta hinni, hogy máskép mérjék az igazságot, mint

¹ „*Intercessionis et demissi Statuum et Ordinum Regni petiti clementissima ratione habita, atque ex materna pietate ac benignitate sua Regia, sacra Regia Majestas universos et quosvis processus nomine fisci regii, argumento Art. 10 anni 1715 et 19 anni 1723 suscitatos, et adhuc sub litis pendentia existentes, de pleno tollere dignata est.*” (Corpus Juris.)

hajdanában.¹ Leányait tisztességesen kiházásította, két fiát szárnyára bocsátotta, most tehát az öregkor természetes önzésével egyedül magára gondolt. Az idő és a csalódások utóljára filozófussá teszik az embert, megelégedett hát ő is a sorsával és hátralévő napjait csöndes nyugalomban akarta tölteni. A helyett tehát, hogy vénségére egy nagyon is kétes kimenetelű pörbe fogott volna, melynek legjobb esetben is csak gyermekei érhatték volna örömét, átadta az okleveleket László fiának, boldoguljon velük, ha tud — s maga negyedik feleségével medeséri Jeddý Katával tordai házában bú nélkül édegélt.²

De Tisza László, a ki ebben az időben édes atyjának szítás-keresztúri birtokán gazdálkodott, még fiatal ember volt és sehogysem tudott bele törődni abba a gondolatba, hogy mialatt családjának őstül maradt sok szép jószágát idegenek

¹ Gyarmathy András tábla-hites ügyvéd vallotta: «*Jól ösmertem . . . Tisza György uramat, minthogy collegám volt, ötven esztendőök alatt sok helyeken causákat együtt folytattunk*» stb. (Orsz. Levéltár, N. R. A. fasc. 278. nr. 49.)

² Zalányi László Torda vármegyei esküdt 1750. augusztus 8-án kelt levelében bizonyította, hogy az öreg Tisza György «*magnum etiam habet oeconomiam . . . frumentis et vino optime provisos, vivit quo melius fors nec ipsi poscit, jam non diu victurus, sit illi felix exitus*». (Orsz. Levéltár, Proc. Tab. 4—4322. nr. 2.)

bitorolják, ő maga holta napjáig szegényül éljen. Megegyezett tehát atyjával, a ki meggondolván, hogy reá, mint második feleségétől¹ származott fiára semmi örökséget sem hagyhat, mivel — úgymond — *«a mi kevés acquisitumom van, minthogy bizontalan, Isten meddig életemet nyújtja, magam is rászorulhatok»*, 1747-ben összes magyarországi jussát, successióját és jószágát a hozzátartozó oklevelekkel együtt önként való atyai jóindulatából neki ajándékozta, örök joggal reá ruházta, hogy azokat saját költségével és fáradságával kikeresvén, annak utána békességben bírhasa. Továbbá fölhatalmazta, hogy a szóban forgó javakra nézve *«akármely possessorokkal perelhessen, transigálhasson és quoquo modo minden juridicus processusok által azon just prosequalhassa»*.²

László tehát pörölni akart s bár nem tudjuk, hogy atyja példáját követvén, szerzett-e magának ügyvédi diplomát? de annyi bizonyos, hogy ismerte a törvényt s prókatori hivatóságának már udvarhelyszéki esküdt korában számos tanújelét adta. A mellett éles eszé, erős

¹ Nagy Iván — úgylátszik családi közlés után — Tisza György második feleségének *Bihari Zsuzsánnát* tartja, s mi is úgy vettük föl a táblázatba, bár ezt a levelekből határozottan megállapítani nem lehet.

² Az oklevél Tordán 1747 január 30-án kelt. Hiteles másolata a pörben.

akaratú, fáradhatatlan ember volt és nem riadt vissza semmi nehézségtől, hogy célját érhesse. A szerencse pedig kedvében járt, mert a *Részek* visszakapcsolásának és a *neoacquistikai* pörök megszüntetésének szükségképen az lett a következése, hogy az erdélyi fejedelmek adományai visszanyerték erősségüket s a birtok- és jogviszonyokat most már a törvényes eljárás egyöntetűsége szempontjából is *okvetetlenül* szabályozni kellett. Így történt tehát, hogy Mária Therézia 1748 május 4-ikén kelt rendeletében az erdélyi fejedelmek adományainak érvényes voltát Arad, *Zardnd* és Máramaros vármegyékben is elősmerte,¹ melynek következtében a Tisza család birtokigényei jogos alapot nyertek.

Mikor a királyné rendelete közhírré tétetett, Tisza Lászlónak nem volt többé nyugta. Aratás után, mikor keresztúri gazdaságából egy kis pénzt látott, hamarosan összeszedte a leveleket és felutazott Pestre. *Hajós Sámuel*t megfogadta prókátorának² és 1748 szeptember 17-én már benyújtotta keresetét Horányi Gábor Pest vár-

¹ Dr. Márki, id. m. 367. l.

² Látni való tehát, hogy a hagyomány, illetőleg a Tisza László pöréről keletkezett *legenda* hamis nyomon jár akkor is, mikor azt hirdeti, hogy az *éles eszű és mély belátású Lehoczky Dániel* prókátor vállalta föl az ügyet és ő tette úrrá Tisza Lászlót. (Nemzeti Plutarchus, III. k. 111—112. l.)

megye alispánja, mint a modenai hercegtől konfiskált javak egy részének birtokosa, meg a nagyváradi jezsuiták ellen, a kik ebben az időben a Kiss-örökséghez tartozó Bihar vármegyei *Gyapju* falút birtokolták.

A királyi tábla a két rendbeli pör felvételére a következő év *január 23. napját* tűzte ki, de időközben olyasmi történt, a mire Tisza épenséggel nem számított. Ugyanis az *aacheni béke* 1748-ban megkötöttet és III. Ferencz modenai herceg magyarországi uradalmait visszakapta.¹ Horányi Gábornak tehát semmi köze sem volt többé a pör tárgyát képező jószágokhoz; megegyezett a fiskussal, fölvette a pénzt, a többit aztán a hercegre bízta. És így Tisza László olyanformán járt, mint az a vadász, a ki nyúlra indul s véletlenül farkassal találkozik.²

Méltán gondolkozóba ejthette a dolog, mert szeretett ugyan perlekedni, mint a magyar ember általában, értett is hozzá jobban, mint sok

¹ Dr. Márki id. h. 367., 375., 673. l. A helytartótanács 1749 január 24-én értesítette Arad vármegyét a modenai herceg uradalmainak visszaadásáról.

² A prókátorok ugyan hűségesen megjelentek a terminuson, mert a kincstár formaszerűleg csak 1749. febr. 1-én adta át a hercegnek az uradalmakat, de a pör a *levatával* befejeztetett. Mindazonáltal csak 1758-ban nyilvánította ki a felperes, hogy a birtokos változásával elenyészett (*evanisse declaratus*). L. Országos Levéltár, *Process. Tabul.* 4—4310.

tanult prókátor, hanem hát most nem az udvarhelyszéki compossessorokkal, de egy hatalmas fejedelemmel kellett mérkőznie, a ki talán még a *Hármas könyvet* sem respektálja.¹

Szerencsére volt elég ideje a gondolkozásra, mert a jezsuiták ellen indított pöre, a szabályszerű *levata* után esztendőnél tovább hevert az ítélőmester fiókjában s a felől ugyan bátorsággal haza mehetett farsangolni Székelyországba, ha épen kedve tartotta. Megis kellett a dolgot beszélni az atyafiakkal, kiváltképen a költségre való nézve, mivelhogy a perlekedés temérdek pénzbe került s azt bizony a keresztúri birtok jövedelmével fel nem érhetette. De a testvérséggel nagyon nehezen boldogulhatott, mert egyre hánytorgatták ugyan a *jussokat* és alig győzték várni, hogy a rengeteg gazdagságon osztozkodjanak, hanem mikor a perkölségről volt szó, csak vonogatták magukat és fizetni teljességgel nem akartak. Utóljára is kénytelen volt törvényesen idéztetni az összes atyafiságot, hogy mondják meghát mi a szándékuk? mert bár reszkettek az örökségért, de annyira gyanakodtak reá, hogy eleinte még fölhatalmazást sem akartak neki adni a pörben.

Leghamarább szegeletre jutott nagynénjével

¹ Alább látni fogjuk, hogy ki is akarta magát vonni a magyar igazságszolgáltatás alól.

Tisza Klárdval, a ki Haranglábi *Horváth Ádám-nak* volt az elvált felesége. Az öreg asszony nyilván azt tartotta, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy tuzok és «*bizonyos summa pénzért, önként való jóakarata szerint*» lemondott minden jussáról.¹ Hasonlóképen gondolkodott *Anna* testvére, *Mohay Sándorné*, a kinek eszébe jutott, hogy mennyit fáradt és költött hiába édes atyjuk azért a szerencsétlen magyarországi örökségért és szentül meg volt győződve, hogy jó vásárt csinált, mikor 100 frtért eladta a maga jussát, melyhez «*az okleveleknek eltévedésekre és héjdnosságra való nézve úgy sem volt már semmi reménysége*».²

De a többiek megkötötték magukat. Lemon-dani nem akartak, de fizetni sem volt kedvük és csak lesték, várták, hogy fordul a koczka? Hanem bezzeg előállottak akkor, mikor egyszer csak híre futott Erdélyben, hogy *Tisza László* megnyerte a pört és annyi pénzt kapott a nagyvárad-i jezsuitáktól, hogy azt se tudja, hová tegye.

Említettük már, hogy *Várad-i Kiss János* 1584-ben megvásárolta a *Sidó*-családtól a bihar megyei *Gyapju* birtokot és 1586-ban *Báthory Zsigmond* erdélyi vajda jóváhagyása és ado-

¹ Országos Levéltár, *Proc. Tab.* 4—4308. BB.

² *U. ott*, AA. Később azonban ő is követelte a maga osztályrészét.

mánya mellett be is vezettette magát annak birodalmába. Ettől az időtől fogva fiú és leányágon álló maradékai békességesen bírták, mindaddig, a míg Várad török kézre nem került. Sőt Krajnik meg az öreg *Tisza István* annakutánna is elösmertették a maguk földesúri jogát a jobbággyokkal, a mint Váradon lakó *Ali isz-páhidval* 1675-ben kötött szerződésükből nyilván láthatjuk.

De a török világban, mikor a ki csak tehetette menekült Várad környékéről és nagy járó földön alig akadt egy-egy emberlakta falú: *Gyapjunak* is csak a pusztá helye maradt. A jobbággyok elszéledtek, a régi birtokosok meghaltak, vagy Isten tudja hová származtak, úgy hogy mikor a törököt kiverték Váradról, gazdátlan jószág volt, mint általában a hódoltság legnagyobb része.

Hanem mielőtt a fiskus rátette volna a kezét, a váradi jezsuiták felfogtak rajta. Odaültettek valami ispánfélét, hogy csalogassa a népet s három-négy esztendő múlva már meg is szállották azt a pusztát a jövevény szegény emberek. A belényesi szolgabíró kiczövekelte nekik a falúhelyet, de a határokkal senki sem törődött s a meddig a szemükkel láttak, minden az övék volt. Az ispán rájuk parancsolt, hogy a dézrát meg a *taxát* a *váradi residentidnak* fizessék, abból aztán megtudták, hogy ki a föl-

desurok. Egyébre nem volt gondjuk. A kuruczvilágban ugyan a tárogató szavára valamennyien fegyvert fogtak és megint pusztán hagyták a falút, de mikor lecsendesedett az ország, a ki életben maradt közülök visszatért, az üres telekre pedig új ember költözködött. Évről-évre szaporodtak, gyarapodtak s a pusztá rövid idő alatt népes, virágzó községgé fejlődött.¹

Így mult el ötven esztendő, a nélkül, hogy valaki háborgatta volna a jezsuitákat a jószág birodalmában, elképzelhető tehát mennyire csodálkozott *Pater Riberics János* perjel, mikor 1748 szeptember 30-án a királyi tábla leveléből megtudta, hogy Tisza László, a kinek eddig talán még a nevét sem hallotta, *Gyapju* felét, mint ősi birtokát, elakarja pörölni a rendháztól.

A jezsuiták azt állították, hogy *Báthory István* adományából bírják a falút, de *Hrabovszky Antal* hiába hányta fel a leveleket, a donatiót sehol sem találta. Mindössze is csak annyit tudott megállapítani, hogy mikor a rendet 1588-ban kiűzték Erdélyből és birtokait lefoglalták, Zsigmond vajda többek között a *Gyapjura* vonatkozó István király-féle donatiót is elko-bozta tőlük.²

¹ L. *Sembery István* Bihar vármegyei szolgabíró és *Kovács István* esküdt által 1750. május 14-én kelt tanúkihallgatási jegyzőkönyvet *u. ott*, nr. 5.

² *U. ott*, nr. 1.

A pör, mint tudjuk, még 1749 január 23-án fölvétetett, de az esztendő már vége felé járt és terminust még mindig nem tűztek benne. Tisza László elunván a hosszas várakozást, Torda vármegye közönségétől szegénységi bizonyítványt szerzett magának s azzal feljött Pestre.² Nem azért kellett neki ez a bizonyítvány, hogy hivatalból rendeljenek mellé prókátort, volt esze, hogy ilyesmire nem gondolt, hanem az volt a célja, hogy mennél hamarább lejárassa a pört. A királyi tábla tehát az *1723 évi t. cz.* rendelkezésénél fogva *soron kívül* vette elő az ügyet és 1750 február 3-án megkezdé a tárgyalást.

Tisza László ügyvédje *Hajós Sámuel* társágában jelent meg a bíróság előtt és ugyancsak szemet szúrt a felperes prókátorának. Hrabovszky uram, a kiből csakhamar *Causarum Director* lett, nem elégedett meg azzal, hogy Torda vármegye bizonyítványát objektív szempontból kifogásolta és tiltakozott az ellen, hogy *soron kívül* intézzék el a pört, hanem mindjárt személyeskedni is kezdett. Már hogy volna szegény a felperes, — mondá a többek között — mikor azzal dicsekedik, hogy idáig csak utazásra *száz aranyat* költött. Különben csak rá kell nézni milyen úri módon öltözködik és milyen drága

² Torda vármegyének 1749. szeptember 1-én kelt bizonyítványa *u. ott*, C. alatt.

gyémántgyűrűt visel az újján! ¹ Tovább is feleselgetett, de nem ért vele semmit, mert a bíróság rendben találta a dolgot, Tisza ügyvédje pedig a 2-ik terminuson tökéletesen bebizonyította a Váradi Kiss-családnak Gyapjuhoz való *gyökeres jogdt.*

Ezzel áttértek a leszármazás kérdésére.

Tisza László a *neoacquisticai* pörben használt s előttünk már ösmeretes genealogiai táblát mutatta föl s a Váradi Kiss-családból való származását első sorban az 1698-ban kihallgatott tanuk vallomásával igazolta. De a jezsuiták prókátora olyan ügyesen érvelt ellene s annyi nehézséget támasztott a tanúk életkorára, tudomásuk alapjára, kiváltképen pedig a *két Tisza István, Kiss Anna és Doczó Zsuzsdanna* vérséges összeköttetésére nézve, hogy a kir. tábla még 1752-ben sem fogadta el a genealogiát.²

¹ *Tisza László* tehát nem az az ágról szakadt *földönfutó ember*, a ki, a monda szerint, a sok perlekedés miatt koldusbotra jutott és *igaz ügye keresése végett (a mint akkor tréfásan mondják felőle) meztőláb jött Pestre*. (Nemzeti Plutarchus, III. k. 111—112. l.) Épenséggel azt rótták fel neki, hogy — ifjú legény léte — szeretett gavalléroskodni.

² A Tisza László és Mohay Sándorné között 1752. ápril 24-én kötött szerződésben olvassuk, hogy *hosszas költséggel s fáradsággal négy esztendőök alatt bizonyos processusait azon jussok iránt prosequálván, még csak szintén in exceptivis circa genealogiam sem progressálhatott finaliter*. (Proc. Tab. 4—4308. AA.)

De Tisza, a ki a törvénytörés alatt örökösen a vármegyét meg a káptalanokat és konventeket járta, újabb meg újabb oklevelekkel állott elő s annyi bizonyítványt mutatott föl, hogy a tábla utóvégre is belegyőződött a dologba s épen csak az akkor még életben lévő Tisza Györgynek *II. Istvántól* való származását diffikultálta, már pedig ezt tanúkkal is nagyon könnyen lehetett igazolni.

Ily körülmények között a jezsuiták nem tartották tanácsosnak bevárni a pör végét és barátságos egyezséget ajánlottak Lászlónak, a ki azt, legfőképen *Galanthai Fekete György* királyi személynök és Arad vármegyei főispán közbenjárására, el is fogadta.¹ Talán azt a régi közmondást tartotta, hogy jobb egy sovány egyezés, mint egy kövér per, de valóbbbszerű, hogy a kényszerűség vitte reá. Mert már akkor javában perlekedett a modenai herczeggel és nagy szüksége volt arra a 3000 forintra, a mit a jezsuitáktól az 1752 május 30-án kötött szerződés értelmében kapott. Beszüntették tehát a

¹ Az egyezés-levélben ugyan azt olvassuk, hogy a jezsuiták tisztán *keresztényi indulatból* ajánlották föl neki a 3000 frtot, de később kiderült, hogy bizonyos tanúkihallgatási jegyzőkönyvtől féltek, melynek alapján Tisza László a modenai herczeg ellen való pörben csakugyan elösmertette a genealogiáját. (Orsz. Levéltár, *N. R. A. fasc. 278. m. 49.*)

pört és Tisza László kötelezte magát, hogy a Gyapjura vonatkozó összes okleveleket átadja a váradi rendháznak.¹

Az egyezségnek rövid idő múlva Erdélybe is eljutott a híre és az atyafiak telekiabálták a világot, hogy László eladta a familia jussát a jezsuitáknak. Egy darabig csak várták, hogy mikor hozza már haza azt a rengeteg sok pénzt s aztán összetanakodtak és följelentették a guberniumnak. Hiába bizonyítgatta László, hogy az utolsó fillérig mindent a magáéból költött és hogy részben már meg is váltotta tőlük az örökséget: ügyet se vetettek reá, hanem csak a *pénzüket* követelték. Nyilván azt hitték, hogy Dárius kincsével rendelkezik, s még elaggott, magával jó tehetetlen atyjukat is rávették, hogy tulajdon édes gyermeke ellen vádaskodjék. A harmadik idézésre végre megjelent a főkormányshéken és valami egyezségre lépett velük, fenyegetőzván, hogyha békében nem hagyják, hát ezentúl csak a maga osztályrészét pereli ki. Ettől aztán megijedtek és sokáig nem merték háborgatni.²

VI.

Vásárhelyi Jonathán Arad vármegye szolgabírája, esküdt társával Takács Jánossal 1749

¹ Orsz. Levéltár, *Act. Jesuit. Resid. M. Várad.* fasc. 71. Továbbá *Act. Solen.* 3—1141.

² Orsz. Levéltár, *N. R. A. fasc. 278. m. 22. 41.*

szeptember 17-én adta át Horváth Ferencznek, a modenai herczeg uradalmi ügyészének a kir. tábla idéző levelét s a következő év február 25-én felvétellett a pör. De alperes prókátora, *Zlinszky József* minden áron húzni, halasztani akarta az ügyet és három terminus elmúlt a nélkül, hogy a hiábavaló felelgetéseken kívül valami érdemes munkát végeztek volna. Az ellenfél most is kétségbe vonta Tisza László szegénységét és fölmutatta *Zilahy János* Torda városi jegyző, meg *Zalányi László* megyei esküdt bizonyítványát arról, hogy az öreg Györgynek Udvarhelyszéken és Kolozs vármegyében tisztességes jószága, azonkívül a tordai határban olyan szép gazdasága vagyon, hogy három ember sem igen akad a városban, a ki nálánál módosabb volna.¹ Minthogy pedig — így okoskodott tovább a prókátor — Tisza László atyjával közös gazdálkodást folytat: szegénynek épenséggel nem mondható s a törvényben megállapított kedvezésekhez joga nincsen. A biróság azonban magánemberek egyszerű kijelentésével szemben elsőbbséget adott Torda vármegye hiteles bizonyítványának és továbbra is

¹ Zalányi ekképen kezdé a maga bizonyítványát: *«Non sine aliquo stupore audire debui quaestionem utrum spectabilis dominus Georgius Tisza de Boros fensit persona miserabilis nec ne?»* (Orsz. Levéltár, *Proc. Tab. 4—4322. nr. 2.*)

sonon kívül tárgyalta a pört, az alperes által kért újabb halasztást pedig csakis oly föltétel alatt engedélyezte, hogy a következő terminusra a fiskust is megidéztesse, a ki, mint tudjuk, a modenai herczegnek szavatossággal tartozott.

Hrabovszky Antal *causarum director*, mint a szent korona ügyésze képviselőjében *Adelffy Antal* jelent meg, de nem avatkozott a pörbe, hanem nyugodtan hallgatta a prókátorok felelgetését, a kik még 1752-ben is csak a genealogiánál tartottak.

E közben történt, hogy a modenai herczeg követe *gróf Montecuccoli*, ura nevében azzal a kéréssel járult Mária Terézia királyasszony elébe, hogy Tisza László keresete a törvény rendes útján kívül tárgyalassék és vagy ő felsége maga, vagy egy általa kirendelt bizottság ítéljen benne. Folyamodást is nyújtott be, mely alkalmasint az udvari kamarán készült, mert egészen annak az álláspontjára helyezkedik.

Előre bocsátja, hogy a fiskus az adománylevél értelmében a herczegnek teljes kárpótlással tartozik, és ha esetleg elveszti a pört, bizony annak csak a kincstár adja meg az árát, mert Tisza László szerencséjén mások is felbuzdulnak. Majd hivatkozik az 1715. évi 9. t. cizikkre, azt magyarázván ki belőle, hogy a neoacquisticai pörökben most már csak folyamodással lehet élni. Magasztalja *VI. Károly*

császárt, a ki 1736-ban az *Inczédy* családnak a modenai herczeg ellen indított pörét hasonló okokból beszüntette s végre leplezetlenül kimondja, hogy nem kell megengedni, hogy az a jószágkereső erdélyi ember diadalmaskodjék, mert ennek kiszámíthatatlan káros következményei lehetnek a kincstárra nézve.

De a folyamodásnak nem volt meg a remélt sikere, mert a királyasszony meg akarta tartani a törvényes formákat és 1752 július 31-én kelt leiratával véleményadás végett áttette az ügyet a táblához, melynek elnöke és bírái határozottan elleneztek a herczeg törvénytelen kívánságát. Ennek következtében Mária Terézia október 20-án kelt második leiratával meghagyta, hogy a pör továbbra is a maga rendes útján folyjon, bár a jogügyek igazgatója előre látta, hogy az a fiskus kárával fog végződni.¹

A tábla elnöke, Galanthai Fekete György

¹ Mária Terézia a táblának 1752 augusztus 30-án kelt felterjesztésére válaszolja: *«quod praeinsinuata causa ad acquisitionem bonorum jure armorum revindicatorum directa sit, clementer assentimus, adeoque benigne resolvimus, ut eadem causa in conformitate articuli 21. 1741. in ordinaria juris via, in qua actu existit, ulterius etiam relinquatur.»* (Országos Levéltár táblai osztálya, *Rescripta Regia* 2—228. Ugyanott a királyasszony első leiratához csatolva Montecuccolli folyamodásának másolata.)

personalis *deczember* 1-én kapta meg a mandatumot és így a pört, hosszas pihenés után, csakis a következő 1753. évi *vízkereszt* utáni törvényszakon vehették elő újra. De nem igen bánta azt Tisza, csakhogy megszabadult végre attól a veszedelemtől, mely ide s tova esztendeig, mint Damokles kardja függött a feje felett.

Most az alperes prókátora — mellőzván egyelőre a Váradi Kiss család gyökeres jogának a kérdését — minden erejével a leszármazási tábla hitelességét igyekezett lerontani és első sorban is az 1698-ban kihallgatott tanúk vallo-másának bizonyító erejét vonta kétségbe. Hiszen — úgymond — azok közül a legvénebb sem volt több 70 esztendősnél, ennélfogva nem is ösmerhették azt a *Doczó Andrást*, a kinek állítólag *Kiss Annától* született leányát az öreg Tisza István vette feleségül.

Mert *Kiss Anna* 1640-ben már mint Désy Gergely deák *özvegye* említetik, és így Doczó Andrásnak 1636-ban már *okvetetlenül* meg kellett halnia, hogy az asszony új házasságra lép-vén, második férjét is eltemethesse. Ebből pedig nyilván következik, hogy a tanúk 62 évvel az előtt történt dolgokról beszélnek, holott az emberi emlékezet határát a törvény csak *hatvan esztendőre* szabta.

De erre könnyen megfelelt a Tisza László prókátora, úgy okoskodván, hogy sehol sincs

az meghatározva, meddig viselje valaki az özvegyi fátyolt és abból, hogy Kiss Anna 1640-ben másodszor is özvegyen maradt, épenséggel nem következik, hogy a tanúk hamisan valljanak. Hiszen Doczó András élhetett még 1638-ban is és viszont semmi sem akadályozta Gergely deákot abban, hogy Kiss Annát a következő esztendőben nőül véve, 1640-ben, vagy ha kedve tartotta, még előbb is meghaljon.¹ Ennélfogva tehát, úgymond, azok a tanúk, a kik 1698-ban circiter 70 esztendősek voltak, az 1638-ban élő Doczó Andrást nagyon jól ösmerhették. Özvegyére pedig a fiatalabbak is tökéletesen emlékezhettek, mivelhogy *Kiss Anna* Boros-Jenő és Várad bukása után Erdélybe menekülván, még 1666-ban is Görgény-Szent-Imrén tengődött.² Máskülönben ez az összeköttetés nem a tanúk vallomásával, hanem oklevelekkel igazolható s alperes kifogásai teljesen alaptalanok.

Annak utána az ellenfél szerencsésen bele-

¹ Csakhogy Doczó András már 1633-ban meghalt, mert Kiss Anna 1634 január 20-án Désy Gergelyné volt, de a tanúk nem is állítják, hogy *ösmerték* volna, csak azt, hogy *bizonyosan tudják*. Tudhatták pedig bizonyosan az özvegytől és a leánytól.

² Ekkor már, mint tudjuk, Borosjenei Nikodin Mihály özvegye volt, minélfogva az alperes kétségbe vonta a személyazonosságát, de az oklevelekből az teljes bizonyossággal megállapítható.

bonyolódott a birtokszerző Váradi Kiss János *Judit* leányának a genealogiájába — a ki mint tudjuk — ötször ment férjhez és sehogy sem akarta elhinni, hogy Doczó Andrásnének az édes anyja volt volna. Illetőleg tagadta azzal a *Judit* való személyazonosságát, a ki 1621-ben *Anna* testvérével osztozkodott, s a kiről nem lehetett kétségbe vonni, hogy Váradi Kiss János leánya volt. Mikor pedig Tisza prókátora hiteles dokumentumokkal állott elő, ismét csak visszatért az 1698-iki tanúkihallgatásra és minden kigondolható furfanggal igyekezett annak értékét lerontani.

Végre aztán ez is belefáradt a sok alaptalan ellenvetés czáfolgatásába és kijelentette, hogy felperes meghaladott álláspontot foglal el, mivel a királyi tábla a jezsuitákkal való pörben a le származás felett már döntött, sőt nemcsak a Tisza és Váradi Kiss-család között való vérséges összeköttetést, hanem azt is elősmerte, hogy Görgényben lakó ifj. Tisza István I. Istvánnak *Doczó Zsuzsánnától* született fia volt. Alperesnek tehát nincs joga többé e felett vitatkozni, mert legrosszabb esetben is csak Tisza Györgynek II. Istvántól való származása jöhet kérdésbe.

Ennek igazolására pedig *Wass Dániel* Torda vármegyei szolgabírónak meg esküdttársának 1752 február 17-én kelt bizonyítványát s azonkívül

két rendbeli tanúkihallgatási jegyzőkönyvet mutatott föl.

Az első Kolozsvárott 1752 február 27-én kelt, mikor is nemes Tordai *Szabó Dániel* és *Almási Erzsébet* Egerbegyi Nyitray Márton hitves társa a város tanácsházában *erős hittel* megeskettetvén, szóról-szóra a következőket vallották:

«*Tudjuk nyilván és bizonyosan, hogy az utrumban említett Thordán lakó nemzetes Borosjenei Tisza György uramnak az édes attyát hívták Borosjenei Tisza Istvánnak s jól is ismertük, mivel ő kegyelme is Görgény nevű helységben lakott, az holott mi is, abban az időben laktunk*».¹

A második Bethfalvi *Maróthy György* és Medeséri *Jeddy János* udvarhelyszéki esküdtek neve és pecsétje alatt 1752 augusztus 14-én nemes Gálffy Ferencz és György testvérek vallomásáról adatott ki ekképen:

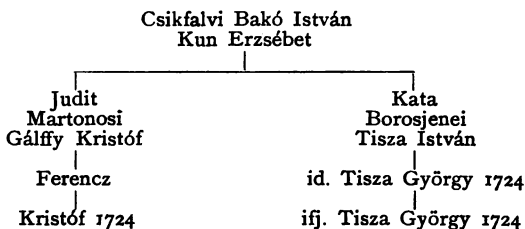
«*Mindketten tudgyák az fatensek nyilván és bizonyosan, hogy említett Borosjenei Tisza László uram édes attyának Borosjenei Tisza György uramnak az édes attya nemzetes Borosjenei Tisza István uram volt, az ki Torda vármegyében Görgényben lakott, onnat tudgyák peniglen, mivel esmerték és életében Görgényben laktában említett Tisza István uramnak házándál is voltanak, különben is az fa-*

¹ Országos Levéltár, *Proc. Tab.* 4—4322. NB. alatt.

tensek édes anyyok, az utrizált néhai Tisza István uram feleségével néhai Bakó Kata asszonymal testvér volt, úgy fatedllják».¹

Hivatkozott továbbá az 1698-ban kihallgatott özv. Krajnik Istvánné *Vancza Erzsébet* vallomására, mely szerint az akkor még életben lévő Görgényi Tisza Istvánnak *Bakó Katától György* fia és *Klára* leánya született.²

Végre előterjesztett bizonyos 1724 április 21-én kelt oklevelet; melyben Gálffy Kristóf és *ifj. Tisza György* mindennemű pörös ügyeikre nézve id. Tisza Györgyöt prókátoruknak és teljhatalmú megbízottjaiknak vallották. Ebből a következő leszármazási tábla állítható össze:³

Alperes prókátora most nagy diadallal konstatálta, hogy ez az egy oklevél halomra dönti a tanúk összes vallomásait, mert az tűnik ki belőle, hogy Tisza Györgynek nem *István*, hanem

¹ U. o. *U.* alatt.

² U. o. *Q.* alatt.

³ U. o. *S.* alatt.

id. *György* volt az atyja, felperes pedig az ifj. *Györgytől* származik. Nyilvánvaló tehát — úgy mond — hogy a bemutatott genealogia hitelt nem érdemel s az amúgy is kifogásolt összeköttetés ellen a legerősebb argumentumot maga a felperes szolgáltatta.¹

Erre Tisza ügyvédje nyugodtan csak azt jegyezte meg, hogy ifj. *György* felperesnek nem *atyja*, hanem *testvére*,² a ki mint szerzetes *bardt* ott él manapság is a franciscanusok szebeni kolostorában. Ha nem hiszik, halgassák ki *pater Tersztydmszky* jezsuita perjelt, a ki épen jelen vagyon. Ezt ugyan nem rendelte el a bíróság, de Tisza László azért tudott magán segíteni, mert családjának két ösmerősét, *Hunyor András* Bihar vármegyei táblabíró, meg *Vadas Pált* Hunyad vármegye esküdtjét, a kik akkor Pesten tartózkodtak, 1753 márczius 31-én *Bacskády József* személynöki ítélőmester elébe állította s ezek aztán esküvel igazolták, hogy *György bardt* neki csakugyan testvére.³

Hanem ezzel még korántsem hozta rendbe a genealogiáját, mert alperes most már az összeköttetés bizonyítására szolgáló tanúvallomási jegyzőkönyveket kifogásolta, mondván, hogy

¹ L. a pörnek 18. lapján.

² id. Tisza Györgynek első feleségétől származott fia

³ 11. o. 7. alatt.

azok a törvényben előírt hitelességet nélkülözik s annak rendje és módja szerint *authenticálva* nincsenek. Hiába igazolta *Hajós Sámuel* prókátor, hogy két tanú a kolozsmonostori konventben, kettő pedig *Mohai Kerekes Pál* udvarhelyszéki alkirálybíró előtt élőszóval is megerősítette a maga vallomását; hiába bizonyította más oklevelekből és családi írásokból, a *neoacquistikai pörből*, meg a már idézett 1724-iki prókátor vallásból, a melyről — úgymond — csak nem tehető föl, hogy egyenesen erre a célra készült volna, hogy Tisza Györgynek *István* volt az atyja: a királyi tábla alperes javára döntött és ítéletileg kimondá, hogy a szóban forgó oklevelek «*ob defectum legalis authenticationis*» a leszármazás bizonyítására nem elegendők.¹

Így állván a dolog, Tisza prókátora kijelentette, hogy felperes utolsó esetben aláveti ugyan magát a tábla határozatának, és megszerzi a kifogásolt documentumokhoz a törvényes authenticatiót, mindazonáltal kéri a bíróságot, hogy ne okozzon neki ez által újabb költséget és fáradságot, mikor a pör folyamán előterjesztett oklevelek és más kifogástalan bizonyítékok, Tisza Istvántól való származását úgyis kétségtelenné teszik. Vegyük tekintetbe, hogy már

¹ L. a pörnek 20. lapján.

5 esztendeje keresi az igazságát, s az a nehány forint, a mit a jezsuitákról kapott — mert nagyobb részét testvérei meg hitelezői kielégítésére fordította — már régen elkölt az örökös futkározásokra.

Igazán nagy csapás volna tehát rá nézve, ha egy terminust ismét elvesztene, a mi pedig könnyen megtörténhetik, mert honnan vegyen ő hatalmat arra, hogy a tanúkat az ország másikk végéről kedvük ellenére is előállítsa?

De minden prókatori ékesszólása kárba vészett, mert alperes tiltakozására, hogy az ítélet ellen agitálni nem lehet és a törvény senkinek sem kedvezhet, a bíróság az *authenticatio* szükséges voltát másodszor is kimondá.¹ Annak utána pedig, felperes kívánságához képest, elrendelte, hogy a meghitелendő tanúkat a táblának egy kiküldött bírása saját lakóházához idéztesse.²

Most tehát minden attól függött, hogy sikerül-e Tisza Lászlónak okkal-móddal rábírní azokat a földhöz ragadt szegény vén embereket, a kiknek féllábuk már a sírban volt, hogy télvíz idején kijöjjenek vele Magyarországra? Szerencsére tudott az emberekkel bánni, s addig kérte,

¹ *„Deliberatum est: Neque noviter adducta propter defectum legalis authenticationis sufficienter legitimandae genealogiae probam explere.”*

² L. a pörnek 24. lapján.

kapacitálta, biztatta őket, pénzt, gabonát, öltöző ruhát, diurnumot ígérve nekik, — mert arra még csak gondolni sem lehetett, hogy illendő jutalom nélkül, pusztán kötelességérzetből megcselekedjék, — míg végre *Szabó Dániel* meg a 80 esztendőös *Gálffy Ferencz* rászánta fejét erre a nagy útra.¹

Megindultak tehát Erdélyből s az 1753-ik esztendő már végét járta, mikor sok baj és vesződség után a Szabolcs vármegyei *Székely* falúba, Csepei *Zoltán István* táblabíró udvarházához érkeztek. A hiteltetés szerencsésen végbe ment, a tanúk kiállották a tűzpróbát és első vallomásukat mindenben megerősítették. *Gálffy* még azzal is megtoldá, hogy mikor *Görgényt* felégették, *Tisza István* minden háza népével együtt hozzájuk költözködött s másfél esztendeig náluk lakott.² Tordai Szabó Dániel pedig visszaemlékezett, hogy ő abban az időben még folytatván a mesterségét *«dolgozott is Tisza István uramnak, sőt azt is tudgya, hogy azon mentét, melyet csinált Tisza István uramnak, Letenyei nevű szücs béllette is meg»*.

¹ A királyi tábla föltétlenül megkövetelte, hogy a tanúkat egy kiküldött bírása hiteltesse meg, akár honnan valók legyenek is azok. Az erdélyiek zugolódtak és sokszor panaszkodtak ezért, mert nagy költséggel járt a dolog, a mit természetesen a fél tartozott viselni.

² *Proc. Tab. 4—4322. U. alatt.*

Zoltán táblabíró, minekutána 1753 deczember 29-én annak rendje-módja szerint aláírta és megpecsételte a leveleket,¹ a tanúkat Isten hírével útnak bocsátotta. Szigorú tél volt, a vén Gálffy panaszkodott is később, hogy majd megfagyott a nagy hidegben, s a szegény utasok, ha ugyan *Zoltán István* vendégszerető ember létére meg nem marasztotta őket, az újesztendőt is valami kurta kocsmán, vagy épen a szabad ég alatt tölthették, mint a karácsonyi szent ünnepeket. De Tiszának sürgős volt a dolga, drága az ideje. *Vízkereszt* nap után már ismét Pesten kellett lennie, ha csak nem akarta elmulasztani a terminust, nagy öröme az alperes prókátorának. Bánta is ő most a csikorgó hideget, a hófuvást meg a hortobágyi hideg szelet, mikor már olyan közelnek látszott az a cél, melynek elérésétől jövőndő sorsa függött. A jövőndő pedig gazdagságot, gondtalan, nyugodt életet s talán boldog családi tűzhelyet is ígért neki. Volt elég ideje eltűnődni rajta, a míg a *Nyírből* Pestre érkezett . . .

Mikor az 1754. évi első törvényszakon a genealógiája bizonyítására szolgáló okmányokat újólág felmutatta, a modenai herczeg pró-

¹ A hitelesítési záradékot a tanúkihallgatási jegyzőkönyvekre sajátkezével vezette reá, betoldván azokba a betoldandókat: L. a pörben *NB.* és *U.* alatt.

kátorának úgy a torkán akadt a szó, hogy alig volt képes hirtelenében egy pár üres sofismával válaszolni. Meg is jegyezte rá nyomban a Tisza ügyvédje, hogy az ilyen alaptalan ellenvetések és kifogások czáfolatot sem érdemelnek, s annak utána röviden hivatkozván a per folyamán előadottakra, kiváltképen pedig a *meghitelt* tanúk vallomására¹ — ítéletet kért.

Erre aztán a királyi tábla kimondá, hogy a genealogia most már tökéletesen rendben lévén, folytassák tovább a pört.²

De a következő terminuson a modenai herczeg ügyvédje bele sem akart többé avatkozni a dologba, hanem ismételten fölhívta a fiscust, hogy teljesítse az alperessel szemben fennálló kötelességét.

A korona-ügyész képviselője első sorban is azt vitatta, hogy a mennyiben a pör a *neoacquis-ticai* törvényszéken, annak idején már befejeztett, Tiszának nem volt jussa a szóban forgó birtok tulajdonjogára nézve új keresetet indítani, mert az *1741. évi 21. t. cz.* világos rendelkezése szerint csakis folyamodással, vagy esetleg kegyelemből pörújítással élhetett volna. De

¹ Hivatkozott még *Vancza Erzsébet* vallomására, mondván, hogy azt már az örökkévalóság authenticálta.

² *Deliberatum est: Genealogica partis A. descendentia exhibitis hactenus instrumentis probata agant partes ulterius.*

mindkettőt elmulasztotta, azért tehát mozdíttassék el a keresetétől. Mikor pedig az ellenfél tagadta, hogy a bécsi *Neoacquistica Commissio* a megkívántató törvényes formában ítéletet hozott volna, halasztást kért a bíróságtól addig, míg az udvari kamara levéltárában az erre vonatkozó iratokat felkereshetik.

Most aztán kiderült, hogy milyen hatalmas ellenfél a fiskus, mert a tábla 1754 május 17-én megtagadta ugyan a halasztást,¹ de Mária Terézia királyasszony, — a jogügyek igazgatója és az udvari kamara felterjesztésére, tíz nap múlva már felfüggesztette a pört, ez ellen pedig nem volt appelláta.² Tisza Lászlónak tehát szo-

¹ «*Deliberatum est: Fisco regio causam praesentem in Neoacquistica Commissione Viennensi terminatam fuisse non docente, eundem ad ulterius respondendum obligari.*»

² Hrabovszky Antal causarum director május 18-án panaszolja az udvari kamarának, hogy a tábla a tegnapi ülésen megtagadta a halasztást. Irja, hogy az ő eszméje volt a *Neoacquisticai* pörrel agitálni Tisza ellen, és nagyon csodálkozik, hogy a tábla nem fogadta el a királyi fiskus ellenvetését, mikor nyilvánvaló, hogy a bécsi *Commissio* már egyszer ítelt az ügyben.

A pör felfüggesztése tehát okvetetlenül szükséges, mert az iratok kikeresése sok időbe kerül. Ennek következtében az udv. kamara május 21-én megtette fölterjesztését, s előadván, hogy a kincstárt milyen veszedelem fenyegeti, Mária Terézia 1754 május 27-én «*usque ven-*

morúan kellett tapasztalni, hogy minden szép reménysége korai volt, mert bármennyire bizott a maga igazságában, mégis csak megfordult elméjében és sok aggodalmat okozhatott neki az a gondolat, hogy hát ha találnak valamit az udvari kamarán, a mivel az ő igazságának nyakát szeghetik? És bizony nagy kő esett le a szívéről, mikor a következő év január 27. napján a fiskus prókátora kijelentette, *hogy ő felsegének más, fontosabb dolgai miatt, mindez ideig nem értek rá, hogy a Neoacquistica Commissionnak azt a bizonyos ítéletét kikeressék.*¹ Persze, hogy elhitték neki, hogy ne hitték volna!

A bíróságnak elégtételül szolgált a vallomás, felperes prókátora pedig egy cseppet sem haragudott érte. Ezután már sokkal könnyebb volt a feladata, mert a fiskus leghatalmasabb fegyverének kicsorbult az éle, halasztásra nem talált ürügyet többé, kibuvókkal nem élhetett, az üres *rabulistica* semmit sem használt s így akarva-nem akarva bele kellett bocsátkozni a pör *meritumdba*.

Megtámadta ugyan ő is a genealógiát — mert hisz' tulajdonképen ezen fordult meg minden — de nem volt szerencsésebb mint kolle-

turum post Epiphaniam Domini celebrandorum iudiciorum terminum, felfüggesztette a pört. (Országos Levéltár, *Rescripta Regia* 2—228).

¹ I. a pörnek 28. lapján.

gája, bár annyit mégis el tudott érni, hogy az ellenfél szóról-szóra belement a vitába és csakhamar úgy neki tüzesedtek, hogy a bíróság, — látván, hogy ítéletnapig se lesz vége a feleselgetésnek, — újabb határozattal döntötte el a lezármazás hitelességét.¹

Meglehet, hogy a Tisza ügyvédjének épen-séggel ez volt a célja, és ravasz prókatori fogásával csak provokálni akarta az ítéletet, hogy a genealogiával egyszer s mindenkorra végezzen. A következő terminuson aztán a keresett jószágokhoz való eredeti *gyökeres jogot* adomány és statutionalis levelekkel, a *tényleges birtoklást* osztályegyezséggel, csereszerződéssel, ítélettel s egyéb hiteles documentumokkal, a *jogfolytonosságot* pedig tanúkihallgatási jegyzőkönyvekkel igazolván, — végső ítélet alá bocsátotta a pört.

A fiskus, minekutána a felperes által előterjesztett oklevelek hitelességét lerontani, az adomány- és birtokbaiktatás érvénytelen voltát bebizonyítani egyáltalában nem volt képes, — utoljára azt vitatta, hogy *Agya*, *Szintye* és *Kis-Jenő* az erdélyi fiskális jószágok közé tartozott, ezeket pedig a fejedelmeknek az *1588-ik év után* örökjoggal eladományozni nem lehetett, hanemha inscriptió-

¹ *Deliberatum est: Genealogia Partis A. per producta instrumenta sufficienter edocta, agant Partes ulterius.*» (41. l.)

képen. Minthogy azonban Váradi Kiss János 1590-ben örökjoggal — fiú- és leányágra — kapta Báthory Zsigmond vajdától az említett három falút: világos, hogy a donatio törvénytelen.

Ez volt a fiskusnak utolsó erőfeszítése s mikor az ellenfél bebizonyította, hogy a birtok már 1588 előtt eladományoztatott és Váradi Kiss János nem mint koronajóságot, hanem a Szalay család magban szakadásával mint *ura fogyott vagyont* impetrálta: a királyi tábla az 1756. évi *vízkereszt* utáni törvényszakon *Agyát, Szintyét, Kiss-Jenőt*, tényleges birtokosa a modenai herczeg ellenében, a törvényes örökösnek, Tisza Lászlónak ítélte s egyszersmind a végrehajtást is elrendelte.¹

A fiskus apellált és azt kívánta, hogy ő felvége további elhatározásáig függeszszék fel az ügyet. De a bíróság nem vette figyelembe indokolatlan kérését és haladéktalanul felterjesztette a pört a hétszemélyes táblára, mely az ítéletet helyben hagyta.²

Most a herczeg prókátora, megbízója nevében kijelentette, hogy a végrehajtás alkalmával *visszaűzéssel* (repulsio) fognak élni és kérdé, hogy

¹ *Deliberatum est: Fure et possessorio partis A. ex productis per eundem instrumentis clare eveniente, actionalia bona eidem adjudicari, legalemque eatenus executionem decerni.*» (47. lap).

² U. o. 48. l.

megelégszik-e felperes ezzel a nyilatkozattal vagy bevárja a dolog végét? Persze, hogy megelégedett, ugyan mi gyönyörűsége telt volna benne, ha végignézi, mikor a modenai herczeg tisztjei, a szomszédok szemeláttára kivont karddal fogadják az ítélet végrehajtására kirendelt bírót? — Legfeljebb csak a költsége szaporodott volna.

Mikor a pör 1758-ban újra megindult, már akkor *Hajós Sámuel* helyett *Lehoczky Dániel* volt a Tisza ügyvédje. Ez a híres, nevezetes prókátor, a kihez csak úgy sereglettek az emberek az ország minden részéből s a kiről följegyezték, hogy nemcsak a gazdag mágnásokat, de az ügyefogyott szegényeket is fáradhatatlan buzgósággal védelmezte, ha meggyőződött arról, hogy igazságuk van.¹

Most tehát jó alkalom nyílt ennek a bebizonyítására, mert a modenai herczeg — hogy egy régi író szavaival éljek — teljességgel nem akarta körmei közül kiereszteni azt a szép birtokot, a fiskus pedig utolsó esetben törvénytelen eszközöktől sem riadt vissza, hogy a kincstár érdekeit megoltalmazza.

Felosztották tehát egymás között a szere-

¹ Nemzeti Plutarchus III. k. 111—112. l. Nem akaruk kisebbíteni *Lehoczky* érdemét, de a legnehezebb munkát mégis *Hajós Sámuel* végezte. Ő védelmezte meg a genealogiát és ezután már nem lehetett a pört elveszteni.

peket olyanformán, hogy míg a fiskus egy XVI. századbeli összeírás alapján azt vitatta, hogy Agya, Szintye meg Kis-Jenő tulajdonképen *egyházi vagyon* (már nem *fiscale bonum!*) és a török hódítás előtt a váradi püspök, illetőleg a káptalan birtoka volt: addig a modenai herczeg prókátora, hivatkozván Werbőczy István *Hármas Könyvének* I. Rész 78. meg II. Rész 12. titulusára, a *törvényes elévülés* meg a donatio erőtelen volta mellett kardoskodott.

A fiskussal hamarosan végzett Lehoczky, világosan kimutatván, hogy a váradi püspökség javait még 1566-ban elkobozták és föltéve — tagadva, hogy szinte bírta is valamikor azt a három falút, már akkor semmi köze sem volt hozzá, mikor Kiss János a Szalay család magban szakadásával adományba kapta. Ennélfogva tehát az az ellenvetés, hogy Báthory Zsigmond vajda donatiójának semmi ereje sincsen, mert az erdélyi törvények értelmében a töröktől elfoglalt jószágokat vissza kellett volna adni a régi birtokosoknak — magától elenyészik.

A herczeg prókátorának az volt a legfőbb argumentuma, hogy a Tisza család 1699-től 1748-ig egy lépést sem tett a maga jószágának visszaszerzésére, sőt még csak nem is tiltakozott, mikor előbb a modenai herczeget, később Horányi Gábort királyi adománylevelek alapján törvényes módon birtokba iktatták. Mint-

hogy pedig azóta nem 32, hanem a kurucz világot leszámítva, több mint 41 esztendő mult el, a *törvényes elévülés* esete forog fenn, és Tisza László a keresett birtokhoz való jogát már csak ezért is örökre elvesztette.

De elvesztette — úgymond — másodsorban azért, mert a kiváltság megsemmisül és erőtelenné lesz, ha valaki arról akár nyíltan, akár *hallgatólagosan* lemond. Minthogy pedig a herceget és Horányit a Tisza család tudtával és *ellentmondása nélkül* nyilvánosan statuálták, az ellentmondás elmulasztása miatt bekövetkezett rájuk nézve a *hallgatólagos lemondás* esete.

Lehóczky kevés szóval, de annál több logikával válaszolt. Előre bocsátotta, hogy nem egyezik meg a *kúria* méltóságával és tekintélyével, melyet úgy a törvény, mint az uralkodó nagyra becsül, hogy annak perdöntő ítéletét vitatkozás tárgyává tegyék, s ennél fogva az ellenfélnek csakis ahhoz lett volna joga, hogy kegyelemből *pörújítással* éljen. Majd bebizonyította, hogy helytelenül magyarázza a törvényt, mert 32 esztendő alatt csakis az olyan kiváltságnak szűnik meg az ereje, a melyet sohasem használtak s mely mint *elavult privilegium* többé semmit sem ér. Itt azonban máskép áll a dolog, mert felperes kiváltsága fogamatba vétetett és tényleges birtoklás alapjául szolgált, a mint ezt a hétszemélyes tábla ítélete is bizonyítja.

Annak pedig, hogy a Tisza család mindeideig nem pörölt a jószágokért, igen egyszerű a magyarázata és a ki az ország újabb történetét ösmeri, könnyen megfelelhet reá. A hódolt-ság felszabadulása után a töröktől visszafoglalt földet az uralkodó megtartotta magának *fegyverjogon* és a régi birtokosok ő felsége méltósága ellen nem merték keresni, de a mint számos példa bizonyítja, hiába is keresték a maguk igazságát.

Mikor pedig az alperes, úgy a maga, mint a fiskus szempontjából *az időmúlásra* (elévülés) vonatkozó okoskodását befejezte, ismét felszólalt.

A modenai herczegnek — ugymond — épen-séggel nincs joga erre hivatkozni, mert az ő birtoklása se tartott egyfolytában 32 esztendeig, s félbeszakadt akkor, mikor Agyát, Szintyét, Kis-Jenőt Horányi Gábornak adományozták. Ebből tehát nyilván következik, hogy alperessel szemben a megtámadott donatio erőssége sértetlenül fenn áll. A mi pedig a fiskust illeti, könnyen érthető okokból, nem akarja ítélet alá bocsátani azt a kérdést, hogy a királyi felség, *a föld ura*, felhasználhatja-e jobbágyaival szemben az időmúlás, a *törvényes elévülés* jogát? de megjegyzi, hogy erre sehol sincs példa a világon.

Beszélhetett aztán az ellenfél untig-fáradtig, egyetlen állítását sem tudta lerontani a Tisza

prókátorának s ennek következtében a királyi tábla elmarasztalta a modenai herceget a *visszaűzés birságában*.¹

Alperes tiltakozott, a fiskus pedig, azon ürügy alatt, hogy a *Neoacquistica* iratai részint Horvátországba, részint Erdélybe kerültek, ismét felakarta függeszteni a pört.² De nem érte el célját, mert az udvar, a tábla véleménye alapján, megtagadta kérését s minekutána a herceg prókátorának tiltakozása is visszavetett, a bíróság az 1759. évi Szent-István napi törvényszakon Tisza László javára döntött, illetőleg megerősítette a végrehajtást elrendelő első ítéletét.³

A hétszemélyes tábla helybenhagyása után az ítélet jogerőre emelkedett s végrehajtására 1760. június 23-án *Vatthai Battha Pál* kir. táblabíró küldetett ki.⁴

¹ «*Deliberatum est: Allegatis et productis partis J. pro repulsionis ratione insufficientibus, eandem in onera repulsionis convinci.*» (67. l.)

² Az udvari kamara folyamodása a kancelláriához 1756. ápril 29. Orsz. Levéltár, *Rescripta Regia* 2—28. Maria Terézia leiratához mellékelve.

³ «*Deliberatum est: Rejecta partis I. prohibita stare priorem sententiam legalemque tam ejus, quam et alterius in processu fundamentalis latae sententiae executionem decerni.*» *Proc. Tab.* 4—4322. A pör előadója Niczky Kristóf ítélőmester volt.

⁴ *U. ott*, nr. 1. alatt. A monda szerint Tisza László «*hat szürke paripákon, hintóban tért vissza háza népei-*

Tisza László még 1755-ben kötelezte magát arra, hogy ha a pört megnyeri, a mihez — úgy mond — erős reménysége vagyon, ő felsége iránt való jobbágyi hódolatból, kiváltképen pedig azért, hogy a pörnek törvényes uton való lefolyását kegyelmesen elrendelte, *Agya, Szintye és Kis-Jenő* helyett más egyenértékű jószágot is elfogad a fiskustól, akár Erdélyben, akár Magyarországon.¹ E miatt aztán igen sok kellemetlensége származott úgy neki, mint a kiküldött birónak, mert a kincstár képviselője, *Kruspér István* udvari tanácsos és máramarosi administrator, azok közé a túlbuzgó hivatalnokok közé tartozott, a kik a kamara hasznát mindennél előbbvalónak tartották.

Kitűnt az most is, mikor a cserébe följánlott biharvármegyei jószágokat: *Gesztet, Mező-Gyánt*, a hozzátartozó pusztákkal, olyan magasra becsülte, hogy a táblabíró jó lélekkel bele nem nyugodhatott, mivelhogy területük ugyan nagyobb, de reális értékük sokkal kisebb volt a modenai herczegtől visszapörölt, okszerű művelés alatt álló gazdag és népes falvak értékénél. Ragaszkodott tehát a törvényes becsúhöz és az aradvármegyei uradalom évi jövedelmét 2559 frtban

hez és familiájának kebelében kibeszélhetetlen nagy örömmel és nagy gazdagsággal jelent meg.» (Nemzeti Plutarchus, III. k. 111—112. l.)

¹ *U. ott*, nr. 2. alatt.

állapítván meg, ennek megfelelőleg 42,653 frt értékű birtokot követelt a kincstártól, a miről Kruspér eleinte hallani sem akart, és a kamarához írott levelében erősen kikelt *Battha Pál* eljárása ellen.¹

Szerencsére Tisza a fiskusnak adott reversalisában kikötötte, hogy a cserének *három hónap* alatt végbe kell menni és így a kincstár, — ha csak azt nem akarta, hogy a modenai herceg uradalma megcsonkíttassék — nem halogathatta tovább a dolgot. Kruspér tehát följárlotta még *Bogyoszlóházt* és a *csegödi* pusztát, de a táblabíró ezzel sem érte be, mert még mindig 8—9000 frt különbözetről volt szó. Minthogy azonban sürgős dolga akadt, az ítéletet végrehajtotta és Tisza Lászlót 1760 szeptember 9-én *Csoór Ferencz* váradi jószágigazgató, *Marsovszky József* kincstári ügyész, meg a szép számmal összegyülekezett szomszédok jelenlétében birtokba helyezte.²

Eközben történt, hogy valami *Jób János* nevezetű erdélyi ember Szebenből egymásután két levelet is küldött a kamarának, azzal vádolván

¹ Országos Levéltár, *N. R. A. fasc. 278. nr. 52.*

² Battha Pál jelentése a kir. táblához az ítélet végrehajtásáról 1761 január 20-án. Területére nézve a biharmegyei birtok sokkal nagyobb volt, mint az aradi, de a táblabíró a jövedelem alapján számította ki a becsértéket (*L. a pörhöz mellékelte összeírásokat.*)

Tiszát, hogy nem igaz úton, hanem ravaszsággal nyerte meg a pört. Jó volna tehát — úgymond — ha a kamara titkon informáltatná magát Udvarhelyszéken, hogy micsoda jussa vagyon Tisza Lászlónak azokhoz a magyarországi falukhoz s milyen tanúkat és okleveleket használt a pörben? mert nem illendő dolog, hogy ő felsége, ilyen nagy szükség idején egy ravaszsággal élő embernek álnoksága miatt megkárosodjék.¹

A kamara kapva-kapott a besúgáson s a jogügyek igazgatójának javaslatára, *Szlávy Pált*, a ki mint a fiskus prókátora alaposan ösmerte a pört, 1760 szeptember 30-án Erdélybe küldé, hogy a föladóval érintkezésbe lépven, tartson vizsgálatot és járjon végére mindennek.²

Jób János álnév alatt *Szöllőssy János* keresztúri prókátor rejtőzött, a ki valamikor Magyarországon a kincstárt szolgálta. Ez az ember hamistanú szerzéssel, meg oklevélhamisítással vádolta Tiszát, de mivel semmi bizonyíték nem volt a kezében és súlyos vádjai közhíren, mendemondán alapultak, Szlávy gyanakodni kezdett és addig kutattott, kérdezősködött, míg végre csakugyan rá jött, hogy a föladó az egész Tisza családnak, kiváltképen pedig Lászlónak halálos ellensége,

¹ Jób első feladása 1760 augusztus 22., a második okt. 8-án kelt. (Orsz. Levéltár, *N. R. A. fasc. 1680. nr. 41.*)

² U. ott és *Opiniones Directorales 1760.*

sőt többrendbeli pöriratokból arról is meggyőződött, hogy már régtől fogva gyűlölködnek és kölcsönösen gyalázzák, dehonestálják egymást.¹

De azért teljesítette kötelességét s nemcsak a Szöllőssy tanuit hallgatta ki, de eszébe jutván, hogy a Tisza genealogia kérdésében bizonyos *Szabó Dániel* vallomásának döntő fontossága volt, Tordára utazott és keményen megexaminálta az öreget, hogy nem zavarja-e magát valami ellenmondásba? De nem tudta hazugságon érne s bár Szöllőssy azt állította, hogy professionatus hamis tanú, a kiket megkérdezett felőle, — egy aszszony kivételével — mindnyájan becsületes embernek vallották.²

A főladó nem győzte bevárni, míg Szlávý jelentést tesz a kamarának és 1760 december 8-án újólág felajánlotta szolgálatát, fogadkozván erősen, hogy majd *fűstbe megy* a Tisza László genealogiája, ha ő egyszer beleavatkozik a do-

¹ «*Denique... Excelso Camerali Consilio conscientiose detegere debeo, antequam denuntiatio haec facta esset, privatas inter eundem Joannem Szöllőssy ac Ladislaum Tisza hujusque consanguineos vigentes simultates ad extremam animorum exulcerationem devenisse, uti ex originalibus processibus inter eos de-currentibus peractisque de mutua diffamatione et dehonestatione inquisitionibus, dum in Transylvania essem comperi... etc.*» Szlávý Pálnak 1761 október 4-én kelt jelentéséből. (Országos Levéltár, *N. R. A. fasc. 278. nr. 51.*)

² U. ott, *N. R. A. fasc. 278 nr. 50.*

logba és kihallgatja a *görgényi* tanúkat.¹ Erre a célra azonban különös meghatalmazást kért, mert Erdélyben — úgymond — nagyon zúgnak ellene és semmit se mer többé a saját felelősségére tenni.²

Minekutána pedig a kamara, különösen Kruspér István közbenjárására megküldé neki a kívánt felhatalmazást, vérszemet kapott, s úton-útfélen dicsekedvén, hogy az ő háta megett a magyarországi fiskus áll, lázas buzgósággal gyűjtötte a tanukat és szövetkezett mindazokkal, a kikről sejtette, hogy Tiszának haragosai vagy rosszakarói.³

¹ Később azonban maga is beösmerte, hogy hiába dicsekedett, mert Tiszának az eddigieken kívül Görgényben is *hat* tanúja volt arra, hogy nagyatyját se nem *Györgynek*, se nem *Péternek*, hanem *Istvánnak* hívták. (Országos Levéltár, *N. R. A. fasc. 278. nr. 49.*)

² U. ott, *N. R. A. fasc. 278. nr. 48.* Egy másik levelében már arról panaszkodik, hogy *b. Daniel István* udvarhelyszéki főkirálybíró megfenyegette, hogy ne vádaskodjék Tiszára, *Damokos Antal* ítélőmester pedig feladásáért *hunczutnak* nevezte.

³ Azt akarván bebizonyítani, hogy Tisza nem a Váradi Kiss családból származik, hanem csak úgy összeszedette a leveleket, hivatkozik gróf *Bethlen Dávid* valloására, mely szerint 1748-ban tőlle is kért Tisza László egy csomó írást, hogy a magyarországi örökséget ki-kereshesse. De nem veszi figyelembe, hogy a gróf *Tisza Sára* unokája volt és nem akar eszébe jutni, hogy Tisza György már 1699-ben felmutatta Bécsben a *Kiss* örökségre vonatkozó okleveleket.

De a szenvedélyes gyűlölet, irigység meg bosszúvágy minden előre látásától megfosztotta, és józan ítéletét annyira megvesztegette, hogy a legképtelenebb vádoknak is hitelt adott, a legügyetlenebb koholmányt is fölhasználta, csak hogy ellenségének ártasson.¹

És mikor már meggyőződése szerint mindent előkészített ahhoz, hogy a fiskus pörújítással élhessen, jutalmat kért magának, remélvén, hogy a kamara sok hasznos szolgálatát, költségét, fáradságát, kellőképen fogja méltányolni.

De meg vagyon írva, hogy sorsát senki sem

¹ Hogy a gyűlölet mennyire képes elvakítani az embert, kitűnik a következő példából is: Tisza László genealogiája bővebb bizonyítására felmutatta a kamarán *Kiss Anna* végrendeletét, melynek hitelességét Szöllőssy ilyenformán igyekezett lerontani: Azt a testamentumot tulajdonképen *Bornemissza Anna* fejedelem asszony csinálta, *Kovács István* javára, a ki az ő fogadott leányának fia volt, csak hogy erdélyi szokás szerint egyszerűen *Kiss Annának* nevezte magát (!). A *Kovács* nevet pedig László vagy talán még atyja kivakarta és *Tiszát* írt helyére.

Jellemző továbbá, hogy az 1698-iki eskető levelet (inquisitio) hamisnak állította, mivel az bizonyos Mihály nevű gyulafejevári pater *boltyában* (fornix) íratott és egy sereg tanuval igazolta, hogy a jezsuitáknak vagy más papoknak sohasem volt a városban boltjuk, *mivelhogy azok kereskedéssel nem is foglalkoztak*. (!) Persze hogy nem is *kalmárboltról*, hanem bolthajtásos szobáról, hajlékról van itt szó. Orsz. Levéltár, *N.R.A. fasc. 278. nr. 49.*

kerülheti ki. Tisza László megértvén, hogy mi készül ellene, szülőföldjén, hamarosan Erdélyben termett, törvényes vizsgálatot kért, újolag megeskettette a fiskus tanuit és a vádak hamis voltát rendre bebizonyította.

A prókátor sejtette, hogy ennek rossz vége lesz s vakmerő elbizakodottságát kétségbeesés váltotta föl. Könnyörgött a kamarának, hogy védelmezze meg és szerezzen neki a kormányshírlékről oltalomlevelet.

Mert Tisza László már keresetet indított ellene *hamis vád* miatt, jobbjai pedig életére törnek. Mindezt ő felségéhez való hűségéért szenved, méltó tehát, hogy a fiskusnak tett szolgálatait megjutalmazták.¹

Nagyon alázatos ember, kevéssel beéri. Nem kívánja a birtokból a feladónak járó *harmadrészt*, mivelhogy koronajószág, és megelégszik azzal, ha kinevezik valahová *sótsísztnék* vagy kincstári ügyésznek, hiszen ezt már régen megígérte neki Kruspér István.²

¹ Mindenáron a kamara áldozatának akarja magát feltüntetni. A magyarországi fiskus beavatkozása — úgy mond — általános felháborodást okozott és az urak, a kik különben mindnyájan *akatholikusok*, bosszút akarnak rajta állani, hogy az erdélyi törvénykezést annyira meghurczolta. Most már gr. *Nemes Ádámon* kívül egyetlen jóakarója sincs és aggódik, hogy a fiskusnak tett hű szolgálatai veszedelmet hoznak fejére.

² Országos Levéltár, *N. R. A. fasc. 278. nr. 49.*

De a kamarán senki sem törődött most az ő bajával, — talán úgy gondolkodtak, hogy maga kereste magának — az erdélyi királyi tábla pedig Tisza László panaszára hűtlenségben marasztalta és összes javainak elvesztésére ítélte. Mert az oklevélhamisítás hűtlenségi esetet képezett és a hamis vádlót is a szerint büntették.

Mikor a fiskus udvarhelyszéki birtokát zár alá vétette, Kolozsvárra költözködött és úgyszólván nap-nap mellett könyörgött a kamarának, hogy adják meg hát neki azt az ígért jutalmat.

Vegyék tekintetbe, hogy mennyit fáradozott, Gödöllőn, Pozsonyban is járt a kincstár érdekében, s elköltött többet 100 frtnál, a mi bizony jó volna most, mikor már feleségével, négy gyermekével együtt a legnagyobb nyomorúságra jutott. Mert a prókátorságból semmi jövedelme sincs, az emberek kerülnek, félnek tőle, hogy elárulja őket a fiskusnak. Folyamodott a kamara elnökéhez is, felpanaszolván, hogy őt *Gottmann Antal* meg *Kruspér* tanácsosok biztatták. Szánakozzanak hát rajta és legalább jószágát adassák vissza.¹

Akkor már Szlávý kezében volt az ügy, a ki 1761 október 4-én kelt jelentésében, Szöllőssyre

¹ U. ott. Utolsó levele 1761 október 23-ikán kelt.

vonatkozólag a következő, fölöttébb jellemző nyilatkozatot tette:

Erdélyben jártában határozottan meggyőződött arról, hogy a földöt nem a király szolgálatában való buzgóság, hanem a személyes gyűlölet, a Tisza László iránt táplált harag, bosszú vezérelte, ennélfogva tehát jutalmat sem érdemel.

Mindazonáltal még sem tanácsos üres kézzel elbocsátani, mert a kincstárnak érdekében áll elhíttetni a világgal, hogy a fiskus szövetségesei jutalomban és pártfogásban részesülnek. Tekintve pedig, hogy mostani nyomorúságos helyzetében egy pár száz forinttal keveset lendíthetne magán, adjanak inkább valami hivatalt neki, ügyészséget vagy számtartóságot, a mi épen megüresedik.¹

Ez alkalommal a kamara által sürgetett pörújításra nézve is nyilatkozott. Mindenekelőtt szigorú tárgyilagossággal bírálván a Szöllőssy argumentumait, bebizonyította, hogy merőben téves jogi felfogásból indult ki. Annakutána számot vetett az eshetőségekkel s végül kerekén kimondá, hogy nem fizetné ki magát, ha az

¹ Bővebben foglalkoztunk ezzel a kérdéssel, mert már dr. Márki Sándor is megemlékezett róla (Arad-vármegye Története II. rész 653—954. l.), a nélkül, hogy minden oldalról megvilágosította volna, a mi tulajdonképpen nem is lehetett célja. Abban is téved, hogy *Főb Fánost* és *Szöllőssyt* két külön feladónak tartja.

erdélyi koronatanukat *authenticálás* céljából nagy költséggel Magyarországra hozatnák. És igaz ugyan, hogy királyi kegyelem folytán, — a a tábla ellenzése daczára — Erdélyben is meg lehetne hiteltetni a tanukat, ő azonban nem tanácsolja, hogy a kincstár a sikerre való biztos kilátás nélkül belemenjen ebbe a dologba, mert meggyőződése szerint — a mint már a jogügyek igazgatója előtt is kifejtette — a pörújításnak elegendő alapja nincsen.

De a kamara nehezen tudott lemondani arról a reménységről, hogy a váradi uradalomból kiszakított szép jószágokat visszakapja és mindenféle kigondolható ürügy alatt húzta-halasztotta a csereszerződés végleges megkötését. Pedig a bírói becsű szerint még több mint 500 frtot jövedelmező birtokkal tartozott Tiszának, a kiről feltehetette, hogy nem fogja engedni a maga igazságát.

Persze hogy nem is engedte. Csakhogy azóta nagyot fordult a világ, mert Tisza László, minekutána a pört szerencsésen befejezván, *Gesztre* költözködött, azt tapasztalta, hogy nem jó az embernek egyedül lenni. Körülnézett tehát a szomszédságban és hamarosan kiválasztotta magának jövendőbeli házastársul a régi, híres nemzetből származó *Bályoki Szénás Józsefnek* Terjéni

¹ Országos Levéltár, *N. R. A. fasc. 278. nr. 51.*

Rebekától született *Rebeka* leányát, a kinek családja Bihar vármegyében előkelő, gazdag és tekintélyes vala. A leánynézéssel, lakadalommal és kereszte-lővel pedig úgy eltelt az idő, hogy sokáig nem ért rá a kamarával rendbehozni a számadását.¹

De, úgy látszik, már bele is fáradt a sok perlekedésbe és öröместebb elintézte volna a dolgot békességesen. Mikor azonban belátta, hogy a kincstár a maga jószántából sohasem fogja őt kielégíteni, megidézttette a fiskust a királyi táblára. De *Wégh Péter* a jogügyek igaz-gatója tanácsosabbnak tartá kiegyezni vele és 1765 szeptember 26-án olyan szerződésre léptek, hogy a kamara még a *kisradványi* pusztát is birtokába bocsátja és a cserébe adott összes jószágokra donatiót szerez neki. Ebben aztán Tisza László is megnyugodott és minekutána hitelesen igazolta, hogy testvéreit, osztályos atya-fiait részint erdélyországi birtokaival, részint pénzzel és jogátruházással tökéletesen kielégít-tette:² Mária Terézia királyasszonytól a Bihar

¹ Első fia, a tragikus véget ért *István* 1761-ben szü-letett. (Nekrologja a Hadi és más nevezetes történetek 1791. évfolyamában.)

² Tisza az 1765. esztendő végén már Erdélyben volt s december 30-án keresztfurfalvi udvarházában egyezett meg *Krisztina* testvérével és fiával, átadván nekik a magyarországi örökségért cserébe *Keresztur* városi, *tima-falvi*, *kis-solymosi*, *alsó-boldogasszonyfalvi*, *sárosi* és

vármegyében fekvő *Geszt* és *Mező-Gyán* falukra, továbbá *Iklód*, *Mátéháza*, *Nagy- és Kis-Gyánté*, *Vátyon*, *Bogyiszlóháza*, *Kis-Geszt*, *Begécs*, *Kis-Radvány* és *Csegöd* pusztákra 1766 augusztus 9-én donatiót kapott. A fiúágra örökjoggal, a leányágra 42,653 frt $16\frac{2}{3}$ kr zálogsummában, mert az aradvármegyei birtok ennyire becsültetett.¹

Végre tehát célhoz jutott. Volt szép urasága, boldog családi tűzhelye, a hol sok testi és lelki nyughatatlansága után valahára megpihenhetett. Nem is perlekedett többé senkivel, pedig még 18 faluhoz volt törvényes igazsága a borosjenei Tisza családnak, mely 100 esztendő vizontagság után ismét nagybirtokossá lett azon a földön, a honnan egykor a török hódítás világgá üldözte.

csekefalvi összes birtokát, meg a *kereszturi* kuriát minden tartozandóságával együtt. Adott még nekik 200 frtot s elengedte minden követelését. (N. R. A. fasc. 278. nr. 35.) Mohay Sándorné már előbb a *Küküllő* megyében fekvő *Iodormányi* és *bósi* jószágokat kapta tőle. A többire nézve l. Országos Levéltár, *N. R. A. fasc. 278. nr. 34., 33., 41., 38.*

¹ Országos Levéltár, *Liber Regius 25. k. 204. l.* A birtokha iktatást a leleszi konvent *Zaffiry László homo regiussal* 1766 október 13. és következő napjain teljesítette a szomszéd birtokos urak, nemesek és jobbágyok nagy sokasága előtt. A váradi káptalan, valamint Fogarassy Jánosné *Tisza Klára* és *Tisza Sára* unokái nevében ellentmondás, történt. (*U. ott*, *N. R. A. fasc. 278. nr. 36., 39. Act. Solenn. 3—2103. Proc. Tab. 4—4432.*

— BÉLA

"JÓZSEF"

VI., Teréz ... 37.

KEMPELEN BÉLA
BUDAPEST

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

